

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Sociální a prostorové aspekty novověkých
pohřebišť**

Mgr. Veronika Lungová

Plzeň 2021

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

**Sociální a prostorové aspekty novověkých
pohřebišť**

Mgr. Veronika Lungová

Vedoucí práce:

Mgr. Lenka Starková, Ph.D.

Konzultant práce:

Mgr. Luboš Chroustovský, Ph.D.

Katedra Archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červenec 2021

Poděkování

V první řadě bych ráda poděkovala Lence Starkové za vedení práce, ochotu, poznatky a cenné rady v oblasti prostorových analýz. Nejedem dík patří konzultantu Luboši Chroustovskému, který mi byl nápomocen v řešení problematiky faktorové analýzy.

Především děkuji všem výzkumným organizacím za poskytnutí dokumentace k výzkumům, bez které by tato práce nemohla vzniknout. Jmenovitě děkuji Pavlu Kaclovi z organizace Archeo Pro, o. p. s., Jiřímu Ornovi a Martinu Čechurovi ze Západočeského muzea v Plzni, p. o., Radku Širokému, Pavlu Řepíkovi a Lence Půtové ze společnosti ZIP, o. p. s., Petru Kovačikovi ze společnosti ARCHAIA Olomouc, o. p. s., Jiřímu Boudovi z Muzea jižního Plzeňska v Blovicích, p. o., Radku Bláhovi z Muzea východních Čech v Hradci Králové a Jakubu Halamovi z Vlastivědného muzea v Šumperku.

V neposlední řadě děkuji svému příteli a rodině za podporu a trpělivost.

Obsah

1. ÚVOD.....	1
2. CÍL PRÁCE.....	5
3. POHŘEBNÍ RITUS V NOVOVĚKU A JEHO ODRAZ V ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENECH.....	6
3.1. Způsob pohřbívání v křesťanském světě.....	6
3.1.1. Uložení do hrobu.....	6
3.1.2. Rakve.....	9
3.1.3. Orientace těla.....	10
3.1.4. Prostorová distribuce hrobů	11
3.2. Hrobový inventář	12
3.2.1. Devocionálie.....	12
3.2.2. Mince.....	13
3.2.3. Předměty denní potřeby	14
3.2.4. Šperky.....	15
3.2.5. Pohřební věnečky	15
3.2.6. Zbraně a insignie	16
3.2.7. Další předměty	16
3.3. Odchytky v pohřebním ritu	17
3.3.1. Protivampyrická opatření	17
3.3.2. Vícečetné pohřby.....	18
3.3.3. Hromadné hroby.....	19
4. POHŘBÍVÁNÍ NEDOSPĚLÝCH JEDINCŮ	19
4.1. Pojetí věku a dětství	19
4.2. Historiografie problematiky dětství a dětských pohřbů	21
4.3. Specifika dětských pohřbů	22
4.3.1. Prostorová distribuce dětských hrobů	25

4.3.2.	Pohřby nepokřtěných dětí.....	26
4.3.2.1.	Pohřby pod okapem	27
4.3.2.2.	Pohřby v nádobách	28
4.3.2.3.	Pohřby ve výklencích	30
4.3.2.4.	Dodatečný křest	30
4.3.3.	Pohřební výbava	31
4.3.4.	Vícečetné pohřby.....	32
4.4.	Tradice a zvyklosti v české lidové kultuře	32
5.	ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY NOVOVĚKÝCH POHŘEBIŠŤ	33
5.1.	Stručný přehled bádání.....	33
5.2.	Podoba novověkého kostelního hřbitova	34
5.3.	Problematika výzkumů novověkých pohřebišť.....	36
5.4.	Zkoumaná novověká pohřebišť v Čechách a na Moravě.....	38
5.4.1.	Čechy.....	39
5.4.2.	Morava	42
6.	METODY PRÁCE	43
6.1.	Sběr dat a kritéria pro výběr lokalit.....	43
6.2.	Přehled lokalit deskriptivního systému	45
6.2.1.	Litice.....	45
6.2.2.	Plasy	46
6.2.3.	Horažďovice	47
6.2.4.	Karlín.....	48
6.2.5.	Mohelnice.....	49
6.2.6.	Všeruby	51
6.2.7.	Blovice	52
6.2.8.	Plzeň – U Zvonu.....	53
6.3.	Analýza vybraných pohřebišť	54

6.3.1.	Deskriptivní systém.....	54
6.4.	Syntéza struktur.....	56
6.4.1.	Faktorová analýza	56
6.4.1.1.	Kritéria pro výběr dat.....	57
6.4.1.2.	Metody.....	57
6.4.1.3.	Interpretace výsledků.....	58
6.4.1.4.	Validace	60
6.4.1.5.	Shrnutí.....	61
6.4.2.	Shluková analýza.....	62
6.4.2.1.	Metody.....	62
6.4.2.2.	Výsledky	63
6.4.2.3.	Shrnutí.....	64
6.4.3.	Výsledky popisné statistiky.....	65
6.4.3.1.	Složení souboru	65
6.4.3.2.	Způsob pohřbívání	67
6.4.3.3.	Prostorové aspekty.....	71
6.4.3.4.	Nálezy	73
6.4.3.5.	Rakve	79
7.	SHRnutí VÝSLEDKŮ	84
8.	ZÁVĚR.....	89
9.	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	91
10.	SUMMARY.....	104
11.	PŘÍLOHY	105

1. ÚVOD

Neustálý nárůst stavebních aktivit má velmi výrazný vliv na systém památkové péče a její ochranu. Záchranné archeologické výzkumy stavbou ohrožených lokalit jsou často dokumentovány spěšně a za nepříliš vhodných podmínek pro detailní prospekci a systematickosti odkryvu. Mezi takto ohrožené památky patří mimo jiné také bývalá pohřebiště. Zejména díky revitalizaci areálů bývalých hřbitovů a stavebních úprav kostelů (jako je například odvodnění zdi kostela) se zvyšuje počet odkrytých hrobů a tím i počet kosterních souborů s hrobovými nálezy v archeologických a antropologických sbírkách. Značná část odkrytých pohřebišť spadá do období novověku, který je u nás vymezen od konce 15. století až do první poloviny 20. století.

Skrze odkryté kosterní pozůstatky a způsob jejich uložení se dozvídáme více o pohřebním ritu v minulosti. Archeologické studium tohoto tématu obohacuje pramennou základnu poznání způsobu života minulých populací a rozšiřuje naše znalosti v oblasti hmotné kultury. Pohřební ritus chápeme jako soubor praktik zahrnující způsob nakládání s tělem zemřelého od okamžiku jeho smrti po jeho pohřbení. Studium pohřebního ritu se zabývá všemi aspekty těchto praktik, jako je způsob uložení těla do hrobu, orientace a poloha těla, vzhled pohřební schránky i případných nadzemních konstrukcí hrobu, analýza pohřební výbavy nebo odchylky v pohřbívání od běžně zavedených standardů. Při exkavaci a dokumentaci hrobů během archeologického výzkumu by vždy měla být pravidlem spolupráce s antropology.

Během období novověku byl pohřební ritus ovlivňován mnoha historickými událostmi, kdy k nejzásadnějším patří vydání restrikcí¹ za vlády Josefa II. v letech 1781–1784. Zejména nařízení zákazu pohřbívání v intravilánech vedlo ke zrušení městských hřbitovů (i všech hrobek, včetně klášterů), což mělo

¹ Jedním z nařízení byla povinnost pohřbu bez rakve. Nebožtíci byli pohřbíváni bez šatů a pohřební výbavy, pouze zašiti do režného plátna (k tomuto dále v kapitole 3.1.2.). Josefovské dekrety tak v zásadě po určitou dobu ovlivnily pohřební ritus. Roku 1784 došlo k nařízení o zákazu pohřbívání uvnitř městských hradeb.

výrazný dopad na pohřbívání tehdejší doby (např. zakládání soukromých hřbitovů mimo města, stavby honosných rodinných hrobek aj.).

Do nedávna byla pramenná základna k tématu novověkých pohřebních zvyklostí a archeologických terénních situací značně omezená, zájem o novověký pohřební ritus nastal až s nástupem nového milénia. Vlivem přibývajících záchranných archeologických výzkumů narůstá rovněž publikační činnost týkající se novověkého pohřbívání (např. Unger 2000; Blažková-Dubská 2005; Králíková 2007; Čechura 2010; Chroustovský – Průchová 2011; Blažková – Omelka – Řebounová 2015; Frolík 2017; Omelka – Řebounová 2017). Oproti starším obdobím má studium novověkého pohřebního ritu výhodu dostupnosti řady písemných pramenů a etnologických studií, které mohou poznatky z archeologických výzkumů doplnit.

Z analýz archeologických výzkumů a tematicky zaměřené literatury vychází tato diplomová práce, která se zabývá pohřebním ritem v novověku. Zaměřena je zejména na pohřbívání nedospělých jedinců, kteří představují specifickou, v archeologii často opomíjenou skupinu pohřbů. Ve sledovaném období byla dětská úmrtnost velmi vysoká. Dokumentována je celá řada odlišností u pohřbů dětí, kdy jsou takovéto pohřby nalézány mimo prostory pohřebního areálu, nebo jsou naopak dětské hroby koncentrovány na jednom místě. Především u nepokřtěných dětí, které nesměly být pohřbeny na posvěcené půdě, jsou evidovány nezvyklé praktiky pohřbů, jako pohřby v nádobách nebo pod okapy kostela. Tyto situace byly zachyceny u nás na některých lokalitách (např. Všeruby, Litice), především jsou však známy ze zahraničních výzkumů (zejména ve Švýcarsku a Německu), kde je dokumentována celá řada kostelních pohřebišť z období středověku až novověku. Na téma pohřbívání dětí a dětství v minulosti vzniklo mnoho zahraničních studií (např. Lillehammer 1989; Lucy 1994; Ulrich-Bochsler – Gutscher 1994; Slivka 1997; Kamp 2001; Halcrow – Tayles 2008) a souhrnných publikací (Ariès 1960; Ulrich-Boschsler 1997; Sofaer-Derevenski 2000). V souvislosti s odkryvy „dětských koutků“ v českém prostředí se začíná zvedat vlna zájmu o pohřbívání dětí a s tím spojenou

problematikou sociální definice období dětství i u nás. V kontextu analogií zahraničních archeologických výzkumů navázali na toto téma v posledních letech i někteří čeští badatelé (např. Nodl 1996; 2006; Lengerová – Rýdl 2006; Průchová 2007; Měchurová 2010; Čechura 2019; Dvořáčková-Malá et al. 2019). Na druhé straně je nutno podotknout, že řada archeologických výzkumů novověkých pohřebišť zůstala nezpracovaná nebo nepublikovaná, což znesnadnilo získání dostatečně rozsáhlého souboru pro potřeby mého výzkumu (především ve smyslu analytického zpracování dat).

Stěžejní částí této diplomové práce je zaměřena na prostorové umístění hrobů na novověkých pohřebišťích v rámci věkových kategorií, případně pohlaví. Sociální topografie pohřebišť je většinou opomíjeným aspektem bádání o pohřebním ritu. Obdobnou a víceméně ojedinělou studií na toto téma je disertační práce autorky E. R. Chapman (2015), která sledovala dětské pohřby z několika pohřebišť v Anglii z období 10.–16. století.

Na rozdíl od výše zmiňovaných zahraničních výzkumů, kde jsou pohřebišťe odkrývána plošně, většina záchranných archeologických výzkumů u nás jsou spíše menší akce charakteru jednoduchých liniových výkopů, což do značné míry limituje poznání sociální topografie pohřebišťe. Rozsáhlejší systematické výzkumy jsou v našem prostředí velmi ojedinělé. Jsem si vědoma, že zmíněné faktory ovlivňují možnosti hlubšího poznání novověkého pohřebního ritu, zejména zaměřenou na konkrétní sociální skupinu. I přes úskalí charakteru archeologických výzkumů a nesnadné dostupnosti některých potřebných dat (zejména prostorových) jsem se však pokusila shromáždit reprezentativní soubor z vybraných novověkých pohřebišť, analyzovat získaná data a vyhledat jejich struktury za pomoci aplikovaných statistických nástrojů a prostorových analýz. Ačkoliv v průběhu zpracování tohoto tématu nebylo jisté, zda bude naplněna prvotní vize o rozsahu zpracování dat, s jistými obtížemi bylo toto těžko uchopitelné téma pro tuto dobu vytěženo a nabízí podobu podkladové studie pro budoucí výzkumy zaměřené podobným směrem.

Diplomová práce je rozdělena do dvou částí. První, teoretická část shrnuje dosavadní poznání o pohřebním ritu v novověku (zejména pro období 16.–18. století) v našem prostředí. Zmíněny budou pohřební zvyklosti a jejich odraz v archeologických pramenech, nezvyklé pohřební praktiky, nebude chybět stručný rozbor pohřební výbavy a dalších hrobových nálezů. Další kapitola je věnována pohřbívání nedospělých jedinců a archeologickým výzkumům dětských hrobů včetně analogií z archeologických výzkumů ve střední Evropě. Bude také nastíněna problematika pojetí dětství a současný stav bádání. Poslední kapitola v teoretické části se zabývá archeologickými výzkumy novověkých pohřebišť a problematikou jejich výzkumů. Druhá praktická část zahrnuje analýzu, syntézu a interpretaci vlastního výzkumu na vybraných lokalitách a závěrečné shrnutí výsledků. Práce vycházela z dostupné literatury, terénní dokumentace vybraných archeologických výzkumů novověkých pohřebišť, nálezových a antropologických zpráv.

2. CÍL PRÁCE

Cílem této diplomové práce bylo shromáždit reprezentativní soubor dat z novověkých pohřebišť a zaměřit se na pohřební zvyklosti ve sledovaném období v kontextu prostorového uspořádání. Práce se zaměřila především na pohřební ritus nedospělých jedinců. Hlavní sledovanou otázkou bylo, zda byl v novověku rozdíl mezi pohřbíváním dospělých či nedospělých, případně zda se pohřební ritus lišil v rámci věkových kategorií nedospělých jedinců jak formou materiálového vybavení hrobů, tak i jeho lokací v rámci pohřebišť. K zodpovězení této otázky bylo nejprve zapotřebí nastudovat dostupnou literaturu k dané problematice a na základě těchto poznatků předložit ucelený přehled o pohřebním ritu v novověku s analogiemi v evropském kontextu se zaměřením na pohřbívání dětí. Dalším krokem bylo získat informace o hrobech a pohřbených jedincích z terénní dokumentace, nálezových a antropologických zpráv. Získaný soubor dat z novověkých pohřebišť byl vyhodnocen základními statistickými metodami a následně podroben vícerozměrové analýze – vektorové syntéze pro nalezení možných struktur v rámci srovnání pohřební výbavy. U vybraných lokalit, u nichž byla dostupná prostorová data, byla dále aplikována shluková analýza v prostředí GIS, detekující možné pravidelnosti a odchylky v prostorovém uspořádání pohřebišť a vymezení možných polohových odlišností v rámci dětských pohřbů.

3. POHŘEBNÍ RITUS V NOVOVĚKU A JEHO ODRAZ V ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENECH

3.1. Způsob pohřbívání v křesťanském světě

Umírání bylo po staletí zahaleno tajemnem, neslo s sebou řadu rituálů, tradic a pověr. Aby byla zemřelému umožněna očista duše při cestě na onen svět, musel člověk zemřít „správnou“ smrtí. Za ideální smrt se považovalo umírání v poklidu domova, v obklopení těmi nejbližšími. Na smrt bylo třeba se řádně připravit, před skolem uspořádat veškerou pozůstalost, být usmířený s rodinou i ostatními lidmi, zaopatřit pozůstalé, v okamžiku smrti být smířen s Bohem apod. Pokud vše proběhlo, jak se očekávalo, následovala celá řada rituálů a poslední pomazání. Poté již nic nebránilo, aby zesnulý mohl být pohřben do posvěcené půdy (Navrátilová 2004, 184–191).

Podle lidových tradic se nebožtíkům složily ruce na prsa křížem nebo se sepjaly, kolem zápěstí se omotával růženec či se vložil do rukou. Vdaným ženám se uvázal šátek, dívkám se pokládala na hlavu myrtový věneček. Do rukou se dala květina. Někde se umístil za hlavu nebožtíka krucifix, k nohám planoucí světlo a svěcená voda (Králiková 2007, 29, 165). Aby se mrtví nevrátili na tento svět, vkládaly se jim do hrobů oblíbené předměty, obrázky blízkých, modlitební knížky nebo věci, které by mohli na onom světě potřebovat (např. šaty, potraviny, nástroje). Mužům se často dávaly brýle, holicí potřeby, sirky, dýmka s tabákem, čepice apod. Ženám se dával např. hřeben, šicí potřeby, zástěra, popř. šperky. Hroby šestinedělek byly vybaveny potřebami pro péči o novorozeně (hrníček, mycí a šicí potřeby, prádélko, nůž). Do dětských hrobů se přidávaly obrázky svatých, občas i hračky (Navrátilová 2004, 213–214). K pohřební výbavě dále v kapitole 3.2.

3.1.1. Uložení do hrobu

Již od středověku se ve střední Evropě trvale prosadilo pohřbívání v natažené poloze na zádech (Králiková 2007, 161). Výjimky tvoří především nepietně pohřbení jedinci (jak tomu bylo běžné v případě delikventů a vyvrženců

společnosti), případně v rámci hromadných hrobů. Některé odchylky by však mohly být vysvětleny např. úsporou místa nebo posmrtnou ztuhlostí, kdy tělo nebylo možné pohřbít v natažené poloze (Zúbek 2018, 66). Poloha horních končetin se vyskytovala v mnoha variantách². Paže byly nejčastěji srovnány podél těla, složeny do klína nebo překříženy na hrudi. Na základě mnoha odkrytých novověkých hrobů se chronologická citlivost polohy končetin nepotvrdila, zřejmě při datování pohřbů nehraje příliš důležitou roli (Čechura 2010, 114).

Pro novověk je charakteristické tzv. etážové pohřbívání, které spočívá v ukládání těl nad sebou do tzv. etáží. V praxi to znamenalo, že mladší pohřeb obvykle narušil pohřeb starší. Hroby se tak postupem času navzájem překrývaly. Rozměry hrobových jam, hloubka uložení těla či vzdálenost mezi pohřby byla stanovena ve zvláštních řádech pro hrobníky, v tzv. hřbitovních řádech (Kostka – Šmolíková 1998, 829). Například za vlády Josefa II. bylo nařízeno hloubku hrobu asi 1,89 metrů a šířku 1,26 metrů (Kunc 1937, 51–52; Králíková 2007, 28). V Litovli na kostele sv. Marka se dokonce dochovala kovová hrobní míra pro určení hloubky jam (Zúbek 2018, 64). V archeologických situacích je prakticky nemožné určit hloubku hrobu vzhledem k tomu, že během let docházelo k úpravám terénu hřbitova. Ve většině případů nelze v terénu rozeznat ani obrys hrobových jam (viz kapitola 5.3.). Výjimku tvoří hroby zahroubené do podloží, kde je možné tyto situace sledovat (Zúbek 2018, 64, 65). Vzhledem k častému narušení starších hrobů bylo nutné nějak naložit s kostmi pohřbených. Jednou z možností bylo uložení kostí do nového hrobu např. ke stěně hrobové jámy. Na obecním hřbitově v Holešovicích-Bubnech si měl hrobník pro svázání nalezených kostí vyžádat bílý šátek od příbuzných (Kostka – Šmolíková 1998, 829). Dalším způsobem bylo pro uložení kostí vyčlenit samostatný prostor. Kosti byly ukládány buď jen do prosté jámy³ na okraji hřbitova, nebo byly umístěny do

² Například na hřbitově sv. Jakuba v Brně bylo zdokumentováno 78 variant poloh paží z celkového počtu 547 jedinců, z čehož 30 variant z počtu 89 jedinců spadajících do horizontu 15.–18. století (Zúbek 2018, 67–69).

³ Skládky kostí, tzv. kostní jámy, byly zachyceny na řadě výzkumů např. ve Všerubech u kostela sv. Ducha, v Plasích u kostela sv. Václava, v Horažďovicích u kostela sv. Petra a Pavla aj.

kostnic. Kostnice byly součástí suterénu kostela nebo představovaly samostatnou stavbu (např. Unger 2000, 336). Další stavbou pro uložení izolovaných ostatků byly karnery⁴. Šlo o dvoupodlažní objekt, kde v suterénní části byla kostnice a v horní části kaple. Karnery se vyskytovaly především v Podunají, na jižní Moravě a jižním Slovensku (Paukert 1978, 111).

Dříve byli nebožtíci pohřbíváni buď pouze zabaleni v plátně, nebo ve speciálním oděvu nazývaném *umrlčí šat*, *čechel*, *hazuka* a později *rubáš*⁵. Šlo o plátěné roucho v podobě dlouhé bílé košile. Bílá barva byla do poloviny 19. století považována za smuteční. V rubáši se pohřbívali dospělí i děti, až koncem 19. století se v něm pohřbívali jen velmi chudí lidé. Boty se zprvu do hrobu nedávaly, případně pouze papírové. V pozdějších dobách se zemřelí pohřbívali ve svátečních šatech nebo těch, ve kterých nejraději chodili. Malé děti se pohřbívaly ve křticích košílkách, svobodní chlapci a dívky se ustrojili jako na svatbu (Navrátilová 2004, 211–212). Pohřební oděv jako takový se regionálně odlišoval, stejně tak souvisel i s majetkovými poměry (Králíková 2007, 28).

Součástí oděvu patří mezi nejčastější hrobové nálezy. Mezi ně se řadí šatní spínadla⁶, přezky, opasková nákončí, někdy i zdobné prvky (nášivky, drátkové ozdoby aj.). Jako součást oděvu sloužily také špendlíky, jehlice a přezky. Kruhové přezky s trnem jsou charakteristické pro 13.–15. století, avšak jejich užívání přetrvalo do novověku (Králíková 2007, 62, 65). Větší množství těchto přezek se našlo na hřbitově u sv. Jakuba v Brně (Zůbek 2018, 107–110), a to nejčastěji v pánevní oblasti. Za vhodných podmínek se mohou dochovat také zbytky textilie ze samotného oděvu. Z obuvi se nalézají zbytky kůže, podpatků nebo podkovy z podrážek a přezky (Králíková 2007, 66).

⁴ Relikt karneru byl zachycen například během výzkumu na Kostelním náměstí v Mohelnici (Zeman 2014; Lafková 2015).

⁵ Pohřbívání v rubáši dokládají prameny z 16. století.

⁶ Běžně se používaly háčky a protiočka, spony, špendlíky a knoflíky (dřevěné, kostěné i kovové).

3.1.2. Rakve

Nebožtík byl ukládán buď přímo do země⁷, na umrlčím prkně⁸, nebo byl pohřben v rakvi. Pokud byl zesnulý pohřben v rakvi, zpravidla šlo o rakev dřevěnou. Prkna rakví byla spojována hřebíky, dřevěnými čepy nebo například šindelovou technikou (Králíková 2007, 163). Novověké rakve bývaly zdobené, nejčastěji s motivy kříže a lebek se zkříženými hnáty. Od 18. století se často vyskytovaly plechové ozdoby, zdobná madla a nožky ve tvaru lvích tlapek (Králíková 2007, 163; Kacl – Průchová 2017, 161). Méně často se ukládalo do rakví kovových (zinkové, cínové, olověné či z měděného plechu). Tyto rakve sloužily především pro jedince s privilegovaným postavením. Kovové rakve jednak zdůrazňovaly vyšší sociální statut, jednak se věřilo, že se v nich tělo nerozloží (Ariès 2000b, 83; Kráčíková 2007, 46). Několik kovových rakví bylo nalezeno v Praze-Karlíně (Kacl – Průchová 2017, 161). Tělo se v nich sice rozložilo, nicméně se zachovala celá řada organického materiálu jako vlasy, chlupy, oděv, boty aj. S vyšším postavením souvisí také pohřbívání v hrobkách, které si nechávali stavět vážení měšťané již na konci 16. století. Pohřby v měšťanských hrobkách (mohou být i pod zvláštními kaplemi) jsou častější až v 18. století (Petráň 1997, 620; Unger 2000, 342). Za vlády Josefa II. byl hlavním účelem pohřbu rychlé zetlení těla. Tělo mělo být zašito bez oděvu do lněného pytle a v rakvi odneseno na hřbitov. Z úsporných důvodů však žádná rakev nesměla být zakopána. Proto vznikly tzv. „vysejpací“ rakve, které měly otvírací dno, a tělo z nich bylo vysypáno přímo do hrobu. Vysejpací rakve i pohřbívání v pytli však neměly dlouhého trvání, neboť tento způsob pohřbu vyvolal značnou vlnu odporu (Zíbrt 1906, 87; Navrátilová 2004, 223–224; Kráčíková 2007, 28, 41).

V archeologickém kontextu přítomnost rakví dokládají především četné nálezy hřebíků, kování, zdobení, někdy se zachová dřevo i větší část rakve. Rakev může být identifikována i na základě pouhého „otisku“ v půdě, který se

⁷ Do 16. století byli prostí lidé pochováni bez rakve. Od 15. století rakve postupně pronikaly do městského prostředí, až poté na venkov (Navrátilová 2004, 222).

⁸ Umrlčí prkna byly doloženy ve švýcarském Schwyzu na hřbitově sv. Martina (Descoedres et al. 1995, 51–55)

projeví jako tmavá výplň s ostrou hranicí. Přítomnost pouhého fragmentu dřeva však nemusí dokládat uložení v rakvi, ale pouze na umrlčím prkně. Hřebíky se mohou do hrobu dostat z mladších hrobů, naopak jejich absence nemusí znamenat, že se zde nevyskytovaly, jelikož řada rakví byla spojována jinou truhlářskou technikou (Čechura 2010, 115; Zůbek 2018, 75–76).

Rakve mohou indikovat také botanické nálezy. Nebožtíci se do rakví často ukládali na hobliny, slámu či větvičky z jehličnanů (Kenzler 2002, 159), do rakví se kladly věnce či rostliny. Zejména v kovových rakvích se tyto organické materiály mohou zachovat, stejně jako pozůstatky výstelky rakve, polštářků apod. (Kostka – Šmolíková 1998, 831; Králíková 2007, 42; Kacel – Průchová 2017, 161).

Kromě archeologických nálezů přítomnost rakví lze odvodit na základě artikulace kloubních spojení (Prokeš 2007, 18–21; Duday 2009). Tato tafonomická metoda však u nás není příliš často aplikována.

3.1.3. Orientace těla

Nejběžnější orientace těla vůči světovým stranám na novověkých hřbitovech je ve směru Z–V (hlavou k západu), což je poloha charakteristická pro křesťany, resp. katolíky. K unifikaci této orientace došlo ve 13. století. Především ve středověku se dodržovala stejná orientace jako orientace kostela, tedy západovýchodní (Králíková 2007, 38). Některé odchylky mohou souviset s posunutou orientací kostela. V opačné orientaci byli od 16. století pohřbíváni duchovní, aby byl kněz i po smrti tváří k věřícím (Unger 2002, 76). Odlišná orientace také mohla být dána nutností respektovat objekty na hřbitově (Frolík – Musil 2016, Frolík 2017, 192). Nápadná mezera mezi hroby může indikovat cestu skrze hřbitov (Descoedres et al. 1995, 51–55). Například v novověké části hřbitova u rotundy sv. Petra a Pavla na Budči byla většina jedinců orientována hlavou k západu, ale některé hroby byly svojí orientací přizpůsobeny poloze kostela a hřbitovní zdi (Šolle 1990, 192). Na některých pohřebištích byla zaznamenána orientace ve směru S–J či J–S výhradně u dětských pohřbů (Dofková 2015, 70; Zůbek 2018, 74). Od přelomu 16. a 17. století se objevuje

radiální uspořádání především u závěru presbytáře, kdy jsou těla uložena obvykle s hlavou ke kostelu (Králíková 2007, 28–39; Čechura 2010, 114; Frolík – Mácalová – Stránská 2016; Frolík 2017, 192) nebo k jiným konstrukcím jako například ke hřbitovní zdi (např. Kostrouch – Kodera 2010, 200). U sv. Jakuba v Brně, kde naprosto dominovala západovýchodní orientace, se nacházelo 30 jedinců radiálně kolem presbytáře (Zůbek 2018, 74). Podobně tomu bylo i na hřbitově u katedrály sv. Ducha v Hradci Králové (Višková 2010, 1). Na novověké hřbitově lokality Pivovar – Horní Dvůr v Opavě se většina pohřbených nacházela rovněž v západovýchodní orientaci (případně ve směru SZ–JV), avšak jedinci s atypickou orientací byli pohřbeni v horní, prestižní části hřbitova, kde se předpokládá přítomnost kaple, nebo naopak na méně prestižní části u vodního náhonu (Dofková 2015, 70). Během rekatolizace v 17. a 18. století postupně docházelo k upouštění od západovýchodní orientace hrobů kvůli uvolněné orientaci nově stavěných kostelů, které již nebyly striktně orientovány směrem Z–V (Unger 2000, 352).

3.1.4. Prostorová distribuce hrobů

Prostor hřbitova byl pomyslně rozdělen na části podle lukrativnosti určitého místa. Nejprestižnější bylo pohřbení přímo v kostele nebo alespoň v co největší blízkosti kostela (zejména presbytáře). U katedrály sv. Ducha v Hradci Králové se nejvíce hrobových nálezů nacházelo v sondě u presbytáře, což by mohlo dokládat, že toto místo patřilo k těm nejčestnějším (Višková 2010, 5). Naopak k ohradní zdi hřbitova nebo za zdi byli často pohřbíváni delikventi, „nečistí“ zemřelí, případně nepokřtěné děti⁹. Slábnoucí intenzita pohřbívání v závislosti na vzdálenosti od kostela se prokázala například na hřbitově u kostela sv. Jakuba v Brně (Zůbek 2018, 52). Své místo na hřbitově měly často vyčleněny také děti (viz kapitola 4.3.2.). Svůj význam měla údajně i světová strana kostela. Pohřbívání na jižní straně bylo preferováno před severní (Daniell 1999, 95, 99; Unger 2006, 104). Na některých lokalitách byla na jižní straně kostela zaznamenána větší koncentrace dětských hrobů než na straně severní (lokality

⁹ Novorozenec pohřbený za hřbitovní zdi byl objeven například u katedrály sv. Ducha v Hradci Králové (Višková 2010, 1).

Běstvina a Jezbořice viz Frolík 2007; Frolík – Máclová – Stránská 2016), jinde tomu bylo právě naopak (u kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích viz Kovář – Thomová 2017, 634).

3.2. Hrobový inventář

Kromě nálezů souvisejících s pohřební aktivitou, tj. zbytků rakví, oděvu a jeho součástí, případně organického materiálu, nacházíme v novověkých hrobech skupinu předmětů vložených do hrobu záměrně. Jsou to jednak osobní předměty (předměty denní potřeby či šperky), devocionálie, které v novověkých hrobech představují asi nejčastější nálezy, dále mince, insignie, výjimečně i rostliny a věnce.

3.2.1. Devocionálie

Devocionálie¹⁰ je souhrnné označení pro náboženské předměty, kterým jsou připisovány magické a ochranné vlastnosti (např. ochrana proti zlu, předměty pro štěstí, k zajištění spásy, úlevy od nemoci apod.). Mezi tyto předměty dokládající osobní zbožnost patří medailonky, závěsné křížky, krucifixy, růžence, modlitební šňůry, odpustkové kříže či obrázky svatých. Rovněž nacházíme amulety, ostatkové schránky, škapulíře a modlitební knížky, jež se těšily oblibě zvláště v období epidemií (např. Kostka – Šmolíková 1998, 831; Králíková 2007, 150–151; Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009, 591–592).

Zejména v období baroka¹¹, kdy probíhala vlna zbožnosti, byla devocionáliemi vybavována většina hrobů. Vyskytují se stejně u mužů, žen i dětí s výjimkou samostatně pohřbených novorozenců, kde zatím nebyly doloženy. Devocionálie byly dostupné široké veřejnosti a v podstatě nahrazovaly šperky, které se v hrobech vyskytují spíše výjimečně (např. Králíková 2007, 155, 165).

Růžence se omotávaly kolem zápěstí, do rukou se vkládal křížek, dřevěný krucifix či modlitební knížka. Růžence kromě klasických korálek tvořily také

¹⁰ Z latinského slova *devotio*, tzn. zaslíbení, obětování (Králíková 2007, 150).

¹¹ Přidáváním devocionálií do hrobů bylo výrazným projevem rekatolizace v 17. a 18. století (Unger 2000, 352).

korálky ve tvaru dlaní, chodidel či lebek¹². Lebky zřejmě symbolizovaly „*memento mori*“, dlaně a chodidla znamenají Kristových ran (Mittermeier 1989, 138). Součástí růžence bývaly medailonky a křížky, které mohly být užity i samostatně. Medailonky (svátostky) se vyskytují v mnoha variantách, rozličných tvarů i různého materiálu¹³. Variabilní je také motiv reliéfu. Nejčastěji jde o vyobrazení svatých. Medailonky se dělí podle svého účelu na poutní, řádové, jubilejní a ochranné (Grosmanová 2002; Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009, 592–593). Rozličný soubor devocionálií pochází například ze Šporkovy ulice v Praze na Malé Straně (např. Omelka 2009).

3.2.2. Mince

Další skupinu hrobových nálezů představují mince, které mohou být předmětem jak osobním, tak i symbolickým. Vkládání mincí do hrobu se vyskytuje po celý středověk a pokračuje i v období novověku. Již od antiky měly mince v hrobech funkci obolu mrtvých (či Cháronovy mince). Touto mincí měla duše zemřelého zaplatit strážci podsvětí, Cháronovi, aby ji převezl po řece Styx do říše mrtvých. Později v křesťanském prostředí byl Cháron zaměněn za sv. Petra, který duši pouštěl přes nebeskou bránu. Křesťanství tento zvyk, stejně jako kladení jiných předmětů do hrobu, považovalo za pohanské, proto se ve středověku mince vyskytují méně často. V novověku se však k této zvyklosti opět navrácí. Mince se nejčastěji nachází v ruce (především pravé) nebo v jejím okolí, dále byly zjištěny u hlavy, v ústech¹⁴, v oblasti hrudníku nebo pánve. Pokládány byly také na oči, aby se nebožtík neprobudil a nevyhlédl si někoho s sebou. Mince se dávaly do hrobů mužů, žen i dětí, což vylučuje možnost symbolického vyrovnání majetku a spíše poukazuje na kultovní význam. Mince v hrobě také mohla být jedním z protivampyrických opatření proti návratu duše do

¹² Tyto korálky byly nalezeny např. u kostela sv. Jana Evangelisty v Blovicích (Bouda et al. 2018, 111), v Plzni U Zvonu (Dudková – Orna 2015, 79) nebo u kostela sv. Jakuba v Brně (Zůbek 2018, 117).

¹³ Medailonky se vyráběly obvykle z barevných kovů, ale také ze dřeva, skla a keramiky. Nejčastěji byly kruhového či oválného tvaru, existují i srdcové, čtvercové, osmiboké apod.

¹⁴ Některé prameny uvádějí, že umístění mince v ústech jakožto obolu mrtvých se v novověku objevuje spíše výjimečně (Ruttikay 1992, 101). Mince v ústech byly nalezeny například v kostele sv. Václava v Ostravě (Šikulová 1968, 102) či u kostela sv. Tomáše z Canterbury v Mohelnici, kde jedna z mincí v ústech byla datována do roku 1604 (Zeman 2014, 63).

těla (Ruttkey 1992, 92; Navrátilová 2004, 214–215; Králíková 2007, 136–137; Bartošková 2013, 129–133).

V archeologických záznamech jsou mince v hrobech poměrně častým nálezem. Vyšší četnost nálezů je na Moravě než v Čechách. Na základě zhodnocení několika souborů hrobových nálezů mincí se ukázalo, že vkládání mincí do hrobů jakožto obolu mrtvých dosáhlo vrcholu po polovině 11. století, pak pomalu mizí. Na etažových pohřebištích však přetrvává až do 16. století, i když s nižší frekvencí (Bartošková 2013, 129–138).

3.2.3. Předměty denní potřeby

Mezi předměty denní potřeby, se kterými byl zesnulý pohřben, patří např. brýle, peněženka, nůž, klíč nebo fajfka. Občas se objevují hygienické potřeby jako je hřeben, břitva, nůžky, štětec na holení, párátko či ušní lžičky, v neposlední řadě také mycí nádoby¹⁵ (Králíková 2007, 133–134, 149). Některé předměty měly symbolický význam. Nůžky nebo nože se obvykle nacházejí v hrobech žen, které zemřely při porodu nebo krátce po něm. Nůžky společně s náprstkem, plátnem, jehlou a nití byly vkládány do hrobů těhotných žen či šestinedělek, aby se mohly v záhrobí starat o své děti. Nůžky mají symbolizovat odstřižení dítěte od matky. Analogie můžeme nalézt například v maďarském Zsámbeku (Pusztai 1994), kde byly nalezeny v ženském hrobě z přelomu 17. a 18. století stěžejkové nůžky (Horváthová 1993, 64; Unger 2006, 60, 66, 134). Z našeho prostředí byly nůžky v hrobu těhotných¹⁶ žen nalezeny například u kostela sv. Petra a Pavla v Plzni-Liticích (Dudková et al. 2018, 42) nebo v Horažďovicích (Hrubá – Půtová 2016, 28). Občas bývají součástí hrobové výbavy zemědělské či domácí nástroje. Poměrně časté jsou železné srpy a nože, motyky a sekery. Nože a sekery mohou být také mužským atributem (Králíková 2007, 133–134, 164).

¹⁵ Např. mísy, hluboké talíře, konvičky nebo kameninové džbánky.

¹⁶ Kostí plodu byly nalezeny v pánevní oblasti.

3.2.4. Šperky

Obecně se šperky v hrobech vyskytují sporadicky, neboť kladení předmětů do hrobů křesťanství zakazovalo. Přesto občas nacházíme různé korálky, náušnice a prsteny (např. Kostka – Šmolíková 1998, 831; Kacel – Průchová 2017, 167). Prsteny mohou mít však i symbolický význam, jsou to prsteny s náboženskými motivy či smuteční prsteny, jež se nosily v období smutku nebo jako památka na blízkou osobu (Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009, 595, 597). Kolekce 50 prstenů byla nalezena na novověkém hřbitově u kostela sv. Jana v Oboře na Malé Straně v Praze (Omelka – Šlancarová 2007), několik prstenů pochází také ze hřbitova u kostela sv. Jakuba v Jihlavě (Omelka – Šlancarová 2013). Šperky a ozdoby z drahých kovů se vyskytovaly spíše u panovníků, šlechty a jiných významně postavených osob (Králíková 2007, 141).

3.2.5. Pohřební věnečky

Specifickou skupinu nálezů tvoří pohřební věnečky (též pohřební vínky) a čepce, kterým zatím v české literatuře není věnována přílišná pozornost. Tyto ozdoby hlavy byly tvořeny z kovových drátků, které byly stočené do různých tvarů, obvykle kytiček a doplněny skleněnými korálky či plochými sklíčky. Typické jsou pro 17. až první polovinu 18. století. Většinou se nacházejí v hrobech dětí, nedospělých jedinců, jeptišek a kněží nebo mladých žen (Kovář – Thomová 2017, 639–641). Věnečky patrně představovaly symbol čistoty a nevinnosti (Beranová 1989, 274–279; Kráčíková 2007, 145).

Dva celé drátěné věnečky spletené z drátků s drátěnými a látkovými květy byly nalezeny na hřbitově u kláštera sv. Jiří na Pražském hradě (Borkovský 1975, 69–73). Pravděpodobně byly dávány novickám, které ještě nesplnily svůj slib. Nalezeny byly také v hromadném hrobu v Trojické ulici na Novém Městě v Praze (Beranová 1989, 279) a u kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku (Čiháčková – Omelka – Řebounová 2011, 1037–1040). Početné nálezy věneček pochází ze hřbitova u kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích (Kovář – Thomová 2017, 639–641) nebo u kostela sv. Jakuba v Jihlavě (Omelka – Šlancarová 2013, 95–97). Na svatojakubském pohřebišti v Brně byla nalezena

zdobená textilní páska (čelenka či součást čepce) a měděný pásek (snad diadém?) umístěný na lebce (Zůbek 2018, 106–107).

Z analogií v zahraničí (Alsasko – Wattwiller, Soulz) jsou známy také korunky z měděného nebo mosazného drátu se skleněnými korálky. Korunky se nacházejí v hrobech dětí, ale i v hrobech kněží, kde patrně představovaly symbol duchovní služby (Unger 2006, 110).

3.2.6. Zbraně a insignie

Nálezy zbraní či výstroje ve vrcholně středověkých a novověkých hrobech jsou vzácné. Obvykle se tyto nálezy objevují v hrobech panovníků, u příslušníků aristokracie nebo u jedinců s vojenskými zásluhami (Králíková 2007, 138). Tyto pohřby se vyskytují spíše uvnitř kostela a v hrobkách než na běžném hřbitově. Jeden z takových vzácných nálezů je kord datovaný do doby kolem roku 1600 pocházející ze svatojakubského hřbitova v Brně (Zůbek 2018, 113).

Výše postaveným osobám (panovníkům, církevním hodnostářům, kněžím a šlechtě) byly do hrobů vkládány insignie pro zdůraznění jejich moci, postavení nebo zásluh. Šlo například o šperky, prsteny, zbraně, odznaky hodností, řády, pektorální kříže v hrobech biskupů, berle v abatyšských hrobech či kalichy v hrobech kněží (Králíková 2007, 164).

3.2.7. Další předměty

Ačkoliv se botanické nálezy objevují jen zřídka, v archeologických záznamech byly zachyceny také pozůstatky rostlin a věnců. Rostliny a květiny jsou doloženy především z kostelních pohřbů v hrobkách a kryptách (Králíková 2007, 165), v tradiční kultuře baroka se zřejmě užívaly pouze výjimečně (Petráň 1995, 174). Věnce se na rakev kladly až od poloviny 19. století, do té doby se dávaly jen na hroby svobodných hochů a dívek (Navrátilová 2004, 216). Příkladem může být nalezená větvička zimostrázu vždyzeleného z lokality Blovice (Kostrouch – Koderá 2010, 197), početnější nálezy rostlin (např. palmový list) pocházejí ze hřbitova v Praze-Karlíně (Kačl 2017; 2018).

Řada předmětů a materiálů nalezených na novověkých hřbitovech pochází také ze zásypu hrobových jam. Nejčastěji se objevují zlomky keramiky, stavební keramika (střešní krytina, cihly), hřebíky, železo, sklo (např. z vitráží oken kostela), mazanice, struska apod.

3.3. Odchytky v pohřebním ritu

3.3.1. Protivampyrická opatření

Nepietním způsobem bylo nakládáno s mrtvými těly lidí podezřelých z vampyristu či čarodějnictví, popravených delikventů, sebevrahů nebo tzv. revenantů. Za revenanta mohli být označeni lidé s odlišným vzhledem, tělesně a duševně postižení, lidé v kontaktu s magií či jinou neobvyklou činností nebo jen lidé, kteří zemřeli předčasně nebo „špatnou“ smrtí¹⁷. Aby bylo zabráněno těmto výše zmíněným nešťastníkům návratu (revenanci) ze záhrobí zpět na zem, prováděla se všemožná protivampyrická opatření¹⁸. Mezi tato opatření nejčastěji patřilo pohřbení na břicho – tváří dolů, probodávání těl kůlem¹⁹, zatížení těla balvany, svazování končetin, vkládání předmětů do úst (např. peníz či kámen pod jazyk, neprané plátno, česnek...). Někdy také docházelo k oddělení hlavy či končetin, opálení těla nebo úplným spálením. Rovněž vložení železného předmětu do hrobu (nože, srpů nebo klíče či zámku) může být chápáno jako protivampyrické opatření. Nečistí zemřelí byli pohřbíváni obvykle bez rakve na hranicích pozemků, na rozcestích, u božích muk, za hřbitovní zdi, případně v odlehlém koutě hřbitova (Navrátilová 1996, 23, 26–27; Unger 2006, 143, 164; Králíková 2007, 126–128). Protivampyrická opatření se projevila například v hrobu muže z 18. století, pohřbeného v lodi hřbitovního kostela Nejsvětější Trojice v Písku, v podobě poškozeného chrupu a ukroucené hlavy (Unger 2006, 166).

¹⁷ Za špatnou smrt byla považována např. vražda, násilná smrt, smrt nešťastnou náhodou (utonutí, uhoření, umrznutí apod.), smrt v hříchu, ale také úmrtí těhotné ženy či šestinedělky. Těmto jedincům nebyla umožněna očista duše před cestou na „onen svět“, a obvykle nemohli být pohřbeni na posvěcené půdě (Navrátilová 1996, 23).

¹⁸ Protivampyrická opatření jsou známa od doby stěhování národů až do 18. století (Unger 2006, 164).

¹⁹ Zabodnutý kůl v těle může poukazovat také na ženy odsouzené z infanticidy (Francek 2000, 118).

Při identifikaci těchto opatření v archeologickém kontextu je třeba být velmi obezřetný. Změna polohy těla a oddělení lebky či končetin od těla může být způsobena přirozenými tafonomickými, případně jinými přírodními procesy (Chroustovský – Průchová 2011, 57). Odkryv nestandardně uloženého jedince by tedy vždy měl probíhat za přítomnosti biologického antropologa.

3.3.2. Vícečetné pohřby

Vícečetné pohřby jsou v křesťanském prostředí chápány jako nestandardní způsob pohřbívání (např. Hutchinson – Mitchem 2001, 61), přesto je zdokumentována celá řada hrobů s více jedinci. Asi nejčastější případy vícečetných pohřbů jsou pohřby dospělých s dětmi. Na hřbitově u kostela sv. Jindřicha v Praze na Novém Městě byl odkryt trojhrob ženy a dvou dětí ve věku 4–5 let. Obě děti spočívaly po ženě boku, žena objímala jejich hlavičky. Pohřbeni byli ve společné rakvi z bílého dřeva (Hanáková et al. 1975, 98). Několik hrobů dospělých s dětmi bylo odkryto také u kostela sv. Tomáše z Canterbury v Mohelnici (Zeman 2014, 66) nebo u kostela sv. Ducha ve Všerubech, kde se mimo dvojhroby²⁰ podařilo odkrýt také hrob šestiletého dítěte se třemi novorozenci (Čechura 2019, 60–61). Dvojhrob muže a ženy uložených na boku ve vzájemném objetí byl odkryt u kostela sv. Jakuba v Brně (Zůbek 2018, 66).

Situace, kdy bylo více jedinců pohřbených v jednom hrobě, mohla také nastat vykonáním závažného deliktu, například vraždy (Králíková 2007, 69). Občas se také stalo, že chudí, kteří si pohřeb nemohli dovolit, byli pohřbeni společně s majetnějším člověkem (Kunc 1937, 51). Od konce 18. století z důvodu úsporných nařízení císaře Josefa II. docházelo k pohřbení více těl do jednoho hrobu (Zuber 1987, 241).

²⁰ Byly tu nalezeny dva ženské hroby s novorozencem (v jednom případě se dítě nacházelo v ženě náruči) a mužský hrob s dítětem ve věku 2–3 let.

3.3.3. Hromadné hroby

K pohřbívání do hromadných hrobů nejčastěji docházelo v případě epidemií²¹, kdy vzhledem k vysoké úmrtnosti bylo nutno těla co nejrychleji pohřbít. Dokladem takové situace může být nález zbytků nehašeného vápna, jímž se těla zasypávala kvůli desinfekci (Králíková 2007, 69). Nejničivější vlna morové epidemie zasáhla Evropu v letech 1346–1350, kdy zemřela asi třetina obyvatelstva. Pohřbívání na mimoměstských hřbitovech v dobách epidemií se z hygienických důvodů začalo prosazovat až od 15. století (Unger 2006, 147). Kvůli tomu vznikaly zvláštní morové hřbitovy, jako byly v Praze například Malostranský hřbitov mezi Seminářskou zahradou a Vrtbovskou zahradou nebo hřbitov na Jenerálce v dnešních Dejvicích (Tomková – Frolík 2005, 13).

Do hromadných hrobů byli pohřbíváni také vojáci, kteří často umírali na následky svých zranění nebo různých chorob (Bohunová 2003, 114). V místech, kde vojáků umíralo mnoho, byly zřizovány vojenské hřbitovy (např. u polních lazaretů a vojenských špitálů). Hromadný hrob byl nalezen např. v Praze-Břevnově (Havel 1980, 227–230), v Trojické ulici v Praze na Novém Městě (Beranová 1989) nebo u letohrádku Hvězda v Praze-Liboci, kde byli pohřbeni účastníci bitvy na Bílé hoře roku 1620 (Blažková-Dubská 2005, 210).

4. POHŘBÍVÁNÍ NEDOSPĚLÝCH JEDINCŮ

4.1. Pojetí věku a dětství

V současnosti obvykle chápeme dětství jako bezstarostnou fázi života, v péči milujících rodičů, čas plný her a poznávání světa. Jako období, kdy jedinou starostí je povinná školní docházka či občasná pomoc v domácnosti. V dnešní době a v našem prostředí je každé dítě plnohodnotným členem domácnosti se svými právy. V moderním světě plném techniky mají děti mnoho možností jak objevovat svět, jak si usnadnit život a mnohdy jsou vychovávány

²¹ V období od 16. do počátku 18. století probíhala v Evropě řada epidemií, především mor, dále tyfus, spála, cholera, úplavice, neštovice aj. (např. Wondrák 1999).

volnou výchovou. Realita se však někdy liší od představ a nejinak tomu bylo v minulosti, kdy na dětství bylo nahlíženo zcela odlišně. Děti měly nerovnoprávné postavení, do určitého věku nebyly ani brány za plnohodnotné členy společnosti. Důležitou roli v životě dětí hrálo i sociální prostředí, ve kterém vyrůstaly. Na vesnici se děti musely zapojit do zemědělských prací, starat se o dobytek apod. Královské děti (především chlapci) byly vychovávány k budoucímu převzetí vlády, musely se učit se cizím jazykům, společenským vědám či umění boje. Velmi brzy byly odděleny od rodičů a vychovávány odděleně (Arnold 1991, 129; Nodl 1996, 13; Měchurová 2010, 96).

Ve středověku délka dětského věku vycházela z Hippokratova dělení lidského života na sedmileté etapy²² (Unger 2006, 125). Středověký koncept členění lidského života měl šest etap²³, z čehož dětství mělo tři fáze (Nodl 1996, 10). Věk, kdy byl jedinec považován za dospělého, se v každé kultuře a časovém období lišil. Ani v dnešní době není koncept dospělosti jednotný. V České republice je tato hranice stanovena na 18 let, ale ve Spojených státech až na 21 rok. Na tomto místě je třeba uvést, že otázka dospělosti minulých populací závisela spíše na sociálním věku než na věku biologickém. Archeologové a antropologové při studiu kosterních pozůstatků pracují s věkem biologickým, jenž souvisí s vývojem kostry²⁴, na základě čehož umožňuje odhadnout věk dožití jedince. Sociální věk (např. Halcrow – Tayles 2008, 192) nemusí být měřen roky, může být nastaven podle určitých parametrů dané společnosti, např. získanou zkušeností, přechodovým rituálem (Gennep 1997) apod. Chronologický (kalendářní), biologický a sociální věk se tedy nemusí shodovat a toto je nutné mít na paměti při studiu dětství a problematiky dětských pohřbů v minulosti.

²² Podle tohoto dělení, které převzal i Mistr Jan Hus, bylo dětství do 7 let života, chlapectví do 14 a jinošství do 28 let (Unger 2006, 125).

²³ První etapa *infantia* – období do sedmi let, druhá etapa *pueritia* – u chlapců od sedmi do čtrnácti let, u dívek do dvanácti let, třetí etapa *adolescentia* – po té končilo dětství a následovala dospělost, čtvrtá etapa *iuventus* – období do čtyřiceti devíti let, pátá etapa *senecius* – do sedmdesáti sedmi a poslední etapa *senium* – období do smrti.

²⁴ Vývoj kostry se u nedospělých jedinců hodnotí na základě mineralizace a erupce zubů (Ubelaker 1989), stavu osifikace kostí a uzavření růstových štěrbin (Ferembach et al. 1980, 517–549), podle délky dlouhých kostí končetin (Maresh 1970, 157–200).

4.2. Historiografie problematiky dětství a dětských pohřbů

Děti a dětský svět byl předmětem zájmu snad již od zrodu moderních společenských vědních oborů. Zásadní význam měla již klasická práce P. Arièse (1960) v překladu „Dítě a rodinný život za starého režimu“, v níž se zaměřil se na samotný pojem dětství. Tato práce poskytla první impuls pro další studium tohoto tématu. Na jeho studii navázala řada dalších zahraničních badatelů zabývajících se problematikou pojetí dětství a dětského světa, z nichž můžeme jmenovat například G. Lillehammer (1989), J. Soafer-Derevenski (1994, 2000), J. E. Baxter (2005) či K. A. Kamp (2001).

Jedna z prvních prací na téma dětství u nás vznikla od moravského etnografa F. Bartoše již v roce 1888. Kniha s názvem „Naše děti“ vycházela z vlastního pozorování a zaměřila se na život dětí od narození po dospělost. Další poznatky z dětského světa přinesla publikace dějepisce Č. Zírta (např. 1902; 1910), jež byla významná především v oblasti výzkumu dětských pohřbů. Dětství ve středověku se věnoval například historik M. Nodl (1996, 2006), v novověku M. Lenderová a K. Rýdl (2006). Narození a pohřbívání dětí z pohledu etnografie v české lidové kultuře se ve své publikaci věnuje A. Navrátilová (2004).

Pohřebním ritem dětí a archeologii dětství se rovněž věnovalo mnoho zahraničních autorů, mezi něž patří například práce S. Crawforda (1999, 2007) a S. Lucy (1994) z anglosaského období v Anglii nebo M. Hanuliaka (2010) zabývajícím se dětstvím v raném středověku na Slovensku. Významnou studii představuje publikace S. Ulrich-Bochsler (1997), shrnující archeologické a antropologické poznatky o postavení žen a dětí ze středověku a novověku. Práce se zaměřuje především na pohřební ritus dětí a předkládá výsledky z archeologických výzkumů některých kostelních pohřebišť ve Švýcarsku. Pohřbům v nádobách z období středověku až novověku se věnovali například polští badatelé B. Zawadzka-Antosik (1973), E. Kowalczyk (2004), L. Miechowicz (2007), P. Duma (2010, 31–57; 2015, 95–108) nebo slovenský badatel M. Slivka (1997). Opomenout nelze ani některé bioarcheologické studie např. M. E. Lewis (2007) či S. E. Halcrow a N. Tayles (2008).

Jako případovou studii bych na tomto místě uvedla disertační práci E. R. Chapman (2015). Autorka sledovala středověký ritus v období 10.–15. století a jeho vývoj v průběhu času. Zejména se zaměřila na podobu pohřebních schránek (rakve, kamenné obložení hrobu), vícečetné pohřby a prostorové umístění hrobů v rámci kostelních pohřebišť. Sledovanou otázkou byly rozdíly v pohřbívání dětí, dospělých a v rámci věkových kategorií. Hodnocený soubor zahrnoval 4700 jedinců z pěti středověkých kostelních pohřebišť v Anglii. Autorka použila vlastní jednotnou klasifikaci věku, aby sjednotila odlišné označení věkových kategorií z různých lokalit. Pro sledování prostorových vztahů rozdělila prostor kostela a pohřebiště na šest zón, mezi kterými porovnávala četnost jednotlivých věkových kategorií. Soubor byl podroben statistické analýze za pomoci Fisherova exaktního testu. Výsledky byly vždy hodnoceny pro každou lokalitu zvlášť a v rámci časových horizontů. Studie potvrdila určité rozdíly v pohřbívání dětí (preferenze severní a severozápadní strany kostela, pohřbívání pod okapy kostela), avšak tyto výsledky se nedají označit za obecně platné, spíše za regionální trendy, které jsou ovlivněny dalšími faktory (např. rodinné vazby).

V našem prostředí nebyla pohřebnímu ritu dětí donedávna věnována přílišná pozornost. Z období pravěku můžeme zmínit práce E. Čermákové (2002, 2007) nebo J. Turka (2000). Pohřbívání dětí ve středověku a novověku se věnoval např. M. Čechura (2011, 291–292; 2019), okrajově v rámci monografie o pohřebním ritu v novověku také J. Unger (2006, 124–133) a M. Králíková (2007, 111–112). Téma dětství rovněž inspirovalo několik studentů magisterských oborů archeologie, jmenovat můžeme například práci L. Vélové (2010), H. Kašparové (2012) nebo L. Černé (2019).

V současné době vyšla shrnující publikace D. Dvořákové-Malé, M. Holého, T. Sternečka, J. Zelenky a kolektivu (2019), zahrnující komplexní pohled na dětství od středověku do 18. století. Kniha zahrnuje témata ze života dětí v různém sociálním prostředí jako narození, výchova, vzdělání, hry, strava a pohřbívání z pohledu předních historiků, archeologů a památkářů.

4.3. Specifika dětských pohřbů

V některých dobách se pohřby malých dětí vyznačovaly specifickým pohřebním ritem. Úmrtí novorozenců a kojenců bylo v minulosti velmi časté, dalo by se říci na běžném pořádku. Až třetina narozených dětí zemřela v prvním roce života. Na základě statistik vyplývá, že 70–90 % zemřelých dětí spadá do prvních šesti měsíců věku (Unger 2006, 125). Právě vysoká úmrtností ovlivňovala citovou zaujatost, provázející dětskou smrt a pohřeb. Na děti bylo nahlíženo jinak než na dospělé, nerovnoprávné postavení dítěte uvnitř rodiny a společnosti se mnohdy odráželo ve způsobu pohřbívání (Navrátilová 2004, 244). Mnohá etnologická literatura popisuje pohřby dětí mimo pohřebiště nebo odlišný pohřební ritus, než jakým byli pohřbíváni dospělí. Zdokumentována je celá řada dětských pohřbů mimo pohřebiště, jako například před nebo pod domem, v dutém stromě, ve skalách či na posvátném místě (Unger 2006, 127). Z našeho prostředí můžeme jmenovat raně středověký pohřeb dvou dětí v obilné jámě v Praze-Liboci, hrob novorozence v kamenné skříňce u rotundy v Břeclavi-Pohansku (Dvořáčková-Malá et al. 2019, 405, 406) či zazděnou kostru novorozence na hradu Rokštejně (Měřínský 2007).

V určitých kulturách děti nebyly považovány za plnohodnotnou bytost, dokud nedosáhly určitého věku, nebyly pokřtěny, nedostaly jméno, neprošly přechodovým rituálem apod. Například ve starověkém Římě původně neměly děti právo na pohřeb do prožezání prvních zubů a jejich těla byla zahrabávána doma, pod ohništěm či před domem. Kostry dětí se nacházejí obvykle bez výbavy v prostých jamách, někdy překrytými cihlami (Unger 2002, 83; 2006, 127). Asi 14 koster novorozenců a dětí do dvou měsíců se našlo pohřbených na různých místech v prostoru dvorce z 1. a 2. století ve švýcarském Neftenbachu (Langenegger 1996).

S příchodem křesťanství se názor na pohřeb měnil. Každý, kdo byl pokřtěn, měl právo na řádný pohřeb. Malé děti se již na pohřebištích objevují, příkladem jsou nalezené kostry plodů a novorozenců z 1. až 5. století z pohřebiště

v rakouském Klosterneuburgu či zcela malé děti pohřbené ve výklencích (tzv. *loculi*) římských katakomb (Unger 2006, 128).

Pohřbívání dětí v raném středověku patrně nebylo systematické, hroby se vyskytovaly po celé ploše pohřebiště mezi dospělými, stejně tak se vyskytovaly i jejich kumulace na jednom či více místech (Dvořáčková-Malá et al. 2019, 405, 407). Z raného středověku je archeologicky zaznamenán velmi nízký počet novorozenců a kojenců, ačkoliv na poměrně komplexněji prozkoumaných pohřebištích tvoří dětské hroby až 40 % z celkového počtu odkrytých hrobů (Dvořáčková-Malá et al. 2019, 405). Také jinde v Evropě byl zjištěn nedostatek nejmenších dětí, například ve Francii v období 6.–8. století chybějí děti do 4 let (např. Vejnarová 2013, 15–20, 24, 26). Nedostatek dětských pohřbů na pohřebištích, která nebyla kompletně prozkoumána, lze vysvětlit přítomností nějakého vymezeného prostoru pro hroby dětí²⁵. Dalším vysvětlením může být i jejich nedostatečná hloubka²⁶ (Unger 2006, 129). V neposlední řadě se uvádí, že za nedostatek koster nejmenších dětí může jejich špatná zchovalost v důsledku jejich gracilnosti. Toto tvrzení je však zavádějící, protože v pozdějším období nacházíme mnoho zchovalých skeletů nejmenších dětí. Příkladem je hřbitov u rotundy na mikulčických Valech, kde se nacházela velká koncentrace hrobů jedinců do 20 let (převažovaly děti do šesti let), včetně novorozenců a plodů (Unger 2006, 130).

Ve vrcholném a pozdním středověku se již novorozenci a plody na pohřebištích objevují častěji, vykazují rovněž koncentraci v určité části hřbitova např. u zdi kostela, presbytáře či ohradní zdi hřbitova (viz dále). Tento trend pak přetrvává až do novověku. Od přelomu 13. a 14. století vzrůstá také počet hrobů dětí do jednoho roku v interiéru kostela (např. ve Švýcarsku).

²⁵ Například hroby z předhradí olomouckého hradu na Moravě z 9. a 10. století nebo v Koblenzi u sv. Kastora v Německu

²⁶ Ze středověku je znám předpis, kdy se děti do pěti let měly pohřbívát do hloubky půl lokte a děti do sedmi let do hloubky $\frac{3}{4}$ lokte (Unger 2006, 129).

4.3.1. Prostorová distribuce dětských hrobů

Ačkoliv se na první pohled zdá, že pohřby dětí jsou po ploše hřbitova rozmístěny stejnou měrou jako dospělí jedinci, je doložená existence jakýchsi „dětských koutků“ (např. Daniell 1999, 127–128; Králíková 2007, 124). Na některých hřbitovech existoval vymezený prostor pro dětské hroby, ale prostorový vztah vůči kostelu se hřbitov od hřbitova liší. Zda byla nějaká kritéria pro jeho umístění, zůstává otázkou (Frolík 2017, 197). Jak již bylo uvedeno v kapitole 3.1.4., někde se pro dětské hroby preferovala určitá strana kostela. Ze zahraničních výzkumů můžeme zmínit kostel ve švýcarském Walkringenu, kde se na severní straně u sakristie nacházela koncentrace 19 koster plodů a novorozenců. Jedinci z konce 15. století byli uloženi v dřevěných rakvích (Ulrich-Bochsler 1997, 199–200). V Curychu byli novorozenci a kojenci pohřbívání na liturgicky nevýznamném severozápadním okraji hřbitova poblíž ohradní zdi (Illl 1992, 57). Naopak na lukrativním místě – poblíž presbytáře – byla koncentrace dětských hrobů odkryta u kostela sv. Václava v Ostravě či u kostela na Oškobrhu (okr. Nymburk). Pokřtěné děti do sedmi let byly brány jako nevinné, bez žádného hříchu. To může vysvětlovat, proč směly být pohřbeny u kostelní zdi či presbytáře jakožto na nejprestižnějších místech. V Římském rituálu z roku 1614 se dokonce doporučuje pohřbívat pokřtěné děti do sedmi let na zvláštním místě, aby se „neušpinily“ jinými těly (Dvořáčková-Malá et al. 2019, 407–408). U nás jsou ze Šumavy známa místa pro pokřtěné děti označované jako *Engelgarten* (Ploss 1876, 84). Prostor vyhrazený výhradně pro dětské jedince, byl zjištěn u kostela Všech Svatých v Plzni. Nacházel se mezi severní obvodovou zdí kostela a vstupní branou na hřbitov. Bylo zde odkryto 28 hrobů výhradně nedospělých jedinců, včetně novorozenců a plodů spadajících do období 17. století, některé až z přelomu 19. a 20. století (Přemyslovská 2013). Naopak u kostela sv. Jakuba v Brně, kde bylo prozkoumáno přes 2000 jedinců z období 13.–18. století, se pohřbívání dětí na nějakém zvláštním místě neprokázalo. Pohřby dětí, včetně novorozenců, se nacházely po celé ploše hřbitova. Pouze čtyři novorozenci byli odkryti u severní stěny kostelní věže (Zúbek 2018, 52).

4.3.2. Pohřby nepokřtěných dětí

S pohřbíváním dětí souvisí i celá řada odlišných pohřebních praktik. Od dob, kdy v Evropě začalo převažovat křesťanství, se tyto praktiky týkaly především tzv. nekřtěňátek. Pokud novorozenec zemřel krátce po porodu a nestačil být řádně pokřtěn, nemohl být pohřben do posvěcené půdy. Křest představoval očistu novorozence od prvotního (dědičného) hříchu a byl udělením Boží milosti, jakožto základní podmínky přijetí do společenství církve (Navrátilová 2004, 74; Poláková – Furmánek – Kaczarová 2016, 267). Bez křtu se dětská duše nemohla dostat do nebe²⁷. Církevní právo zakazovalo pochovávat nepokřtěné jedince na hřbitově okolo kostela. Věřilo se, že mrtvé nepokřtěné dítě by se mohlo pokusit o zmrtvýchvstání, aby dosáhlo řádné smrti (Štajnochr 2001, 335), nebo že duše nepokřtěných dětí bloudí v temnotách. Protože jejich duše nebyly přijaty ani v nebi ani v pekle, čekaly na svůj osud s pohanskými dobrodinci v předpekli (Navrátilová 2004, 159). Nepokřtěné děti se často pohřbívaly za ohradní zdi²⁸, aby byly alespoň poblíž kostela. Pohřbívaly se také u ohradní zdi uvnitř hřbitova, kde sice byly na posvěcené půdě, ale na samém jeho okraji, který byl chápán jako okraj společnosti. V rámci pohřbívání na okraji hřbitova spadal také prostor za kostnicí. Kostnice byly všeobecně považovány za příbytek chudých duší (Kyll 1972, 119; Illi 1992, 57, 61; Slivka 1997, 74; Duma 2010, 23). Někdy bývalo v areálu hřbitova dokonce vymezené místo pro pohřby nepokřtěných dětí. Tento prostor byl mnohdy plánován již při zakládání hřbitova a půda zde zůstala nevysvěcená (Kyll 1972, 122; Poláková – Furmánek – Kaczarová 2016, 299).

I přesto, že nepokřtěné děti nemohly spočinout v posvěcené půdě, přinesly archeologické výzkumy množství objevů plodů a novorozenců v bezprostřední blízkosti kostela. Zdá se, že i přes církevní zákazy se rodiče snažili najít způsob,

²⁷ Rovnou do nebe bez očistce se dostali jen svatí, slabí duchem a malé pokřtěné děti. Věřilo se, že pokřtěné děti po smrti odletí v podobě andílků (Navrátilová 2004, 157). Očistec se objevuje od 12. století (Dinzelbacher 2004, 20–21). Později se k nebi, pekle a očistci přidává další část – *limbus* (z latiny okraj, hranice). *Limbus* neboli předpekli bylo zvláštní místo odpočinku bez trestu, kam podle víry měly přijít nepokřtěné děti (Le Goff 2008, 462).

²⁸ Například nález novorozence za zdi hřbitova u chrámu sv. Ducha v Hradci Králové (Višková 2011; 2011).

jak tuto situaci obejít a své dítě důstojně pohřbit na hřbitově, nebo alespoň v jeho těsné blízkosti a zajistit jim být jen pomyslný dodatečný křest, aby jejich duše našla klidu (Illí 1992, 57). Mezi praktiky, jak docílit dodatečného křtu patřilo například pohřbení pod okap kostela.

4.3.2.1. Pohřby pod okapem

Zvyk pohřbívání novorozenců pod okap kostela je dokumentován u nás, na Slovensku, Polsku i v dalších zemích střední a západní Evropy (Králíková 2007, 111; Ulrich-Bochsler 1996, 164). Pohřbívání nepokřtěných dětí pod okap se praktikovalo dokonce ještě na konci 19. století na Šumavě (Navrátilová 2004, 245). Věřilo se, že voda stékající ze střechy kostela dopadá na zem již jako svěcená a dítě tak může být i po smrti touto vodou očištěno od prvotního hříchu. Díky blízkosti sakrální stavby mělo být dítě vystaveno božské ochraně před zlými silami (Weis 1935, 79; Slivka 1997, 73–74; Ohler 2001, 175–176; Navrátilová 2004, 158, 245).

Tuto interpretaci dokládají jak historické a etnografické prameny, tak i četné archeologické nálezy. Zejména ze zahraničních výzkumů známe řadu dokladů pohřbívání dětí u stěny kostela, především v blízkosti vchodu, u oltáře, křtitelnice či presbytáře. Pohřbívalo se nejen podél zdí, ale také uvnitř kostela (Ulrich-Bochsler 1996, 165). Kumulace předčasně narozených dětí a novorozenců u presbytáře byla nalezena například na švýcarských lokalitách Rohrbach, Walkringen, Wengi či v rakouském Aegertenu (Ulrich-Bochsler 1997, 64–82). Množství malých dětí pohřbených pod okapem bylo nalezeno také u západní zdi kostela v Bleienbachu ve Švýcarsku (Eggenberger – Ulrich-Bochsler – Schäublin 1983, 231) nebo u kostela sv. Mikuláše v Göttingen v Německu (Schütte 1984, 20, 26), kde se pod domnělým okapem našlo asi 55 novorozenců. Dokumentovány jsou také hroby novorozenců pohřbených radiálně kolem presbytáře, příp. apsidy kostela, jako například v německém Irlbachu (Scherbaum 2005).

V našem prostředí se pohřby plodů a novorozenců u kostelních zdí odkryly například u kostela Všerubech u kostela sv. Ducha (Čechura 2010, 53), kde se u severní strany kostela, v koutě mezi presbytářem a sakristií, nacházelo 27 pohřbů novorozenců. Podobná situace byla odkryta Liticích u Plzně (Dudková et al. 2018, 41–42). Zde bylo pohřbeno 54 nedospělých²⁹ jedinců u západní stěny kostelní věže. Hroby respektovaly věž z roku 1576. Další koncentrace hrobů novorozenců byla odkryta u jihozápadního rohu lodě kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci u Domažlic (Čechura 2012, 531) nebo u jihovýchodního nároží kostnice v Kutné Hoře-Sedlci (Frolík 2017, 197). K nejstarším příkladům patří dětské pohřby blíže k severozápadnímu nároží zaniklého klášterního kostela v Podlažicích (Frolík 2004).

4.3.2.2. Pohřby v nádobách

Další způsob interpretovaný jako pohřby nepokřtěných dětí bylo rituální ukládání novorozenců do keramických nádob. Tento zvyk se objevuje v celém prostoru střední Evropy od středověku³⁰ až po novověk (Bednárik 1972, 30; Horváthová 1993, 63; Dülmen 1999, 230). U nás zatím tento způsob pohřbívání zdokumentován nebyl.

Jedna z interpretací pohřebních nádob může být archetypálním návratem do lůna matky (Štajnochr 2001, 334–371). Nádoby byly překrývány keramickými pukličkami či otáčeny dnem vzhůru (Zawadzka-Antosik 1973, 368; Miechowicz 2007), pravděpodobně ze strachu, aby se dítě nenavrátilo ze záhrobí (Králiková 2007, 111–112). Kromě symbolického významu může nádoba mít čistě jen praktickou funkci a to jako náhrada za rakev (Zawadzka-Antosik 1973, 369; Ruttkay 1992, 99). E. Kowalczyk (2004, 108–109) ve své práci prezentovala názor, že by děti v nádobách mohly být nechtěnými dětmi, potracenými či úmyslně zabitými. V nádobách se mohla tělíčka dobře ukrýt, vynést ven z domu bez jakéhokoliv podezření a pochovat na tajném místě. Tyto nálezy jsou obvykle spojeny v souvislosti se sakrální stavbou, a to buď za ohradní zdi hřbitova, na

²⁹ Z toho 25 jedinců věkové kategorie *fetus/neonatus*.

³⁰ Pohřby v nádobách však nejsou zvykem pouze ve středověku a novověku. Pohřby dětí v zásobnicích v tzv. *pithech*, jsou zaznamenány například v maďarovské kultuře v závěru starší doby bronzové (např. Stuchlík 2007).

specifickém místě v prostoru kostelního hřbitova, v prostoru zaniklého kostela či v sutinách kostela (Poláková – Furmánek – Kaczarová 2016, 264).

Nálezy pohřbů v nádobách pocházejí především ze Slovenska, Polska, Maďarska a Německa. Na Slovensku se nádoby s novorozenci datované do 14. století našly za hřbitovní zdi v Hurbanově-Bohatém (Habovštiak 1961, 462–463, 472; Slivka 1997, 74). Ze slovenské Žiliny pochází hrob dítěte z 16.–17. století uložený v nádobě pod okapem při severozápadním nároží kapličky Božího Těla (Slivka 1997, 74). Ze stejného období jsou také čtyři kostry novorozenců v hliněných nádobách, objevené na místě bývalého velkomoravského dvorce v Ducovém (Ruttkey 1984, 19, 22; 1992, 99; Slivka 1997, 75) nebo sedm kostřiček v nádobách v Krásně na Slovensku³¹, uložených za ohradní zdi hřbitova zaniklého kostela a za kostnicí (Krupica 1954, 365). Nálezy pohřbů v nádobách prostoru zaniklých kostelů na Slovensku dále pocházejí například z lokalit Gortva-Bizova, Lupča, Radol'a a Pinciná (Slivka 1997, 75; Hanuliak – Ragač 2000, 242–243; Poláková – Furmánek – Kaczarová 2016).

Mnoho známých nálezů novorozenců v nádobách pochází také z Polska, kde se vyskytují ještě v 19. století (Zawadzka-Antosik 1973, 366–367). Nejčastěji se nacházejí na pravěkých lokalitách, které byly považovány za posvátná místa (např. Miechowicz 2007, 528–529). Mezi některé lokality patří Brudnice (Miechowicz 2007, 56), Brzežno, Ożumiech (Zawadzka-Antosik 1973, 365–366, 368) nebo Grzybów (Duma 2015, 106). Na poslední zmíněné lokalitě se našly v nádobě ze 14.–15. století kostry dvou plodů ve věku 5 a 7 prenatalních měsíců. Na kostelním hřbitově z maďarského Óföldaáku bylo nalezeno dítě v nádobě datované do 18. století (Poláková – Furmánek – Kaczarová 2016, 296).

Kromě keramických nádob, existují také nálezy dětských koster v prejzech. Na středověkém hřbitově v Göritz u Radel v Německu byly odkryty hroby kojenců uložených v prejzech, které byly uloženy na sebe, aby vznikl dutý prostor. Tento způsob pohřbu je dokumentován na řadě hřbitovů v Německu

³¹ Nejstarší z hrobů spadá do 13. století, nejmladší je na základě mincí datován do počátku 17. století.

(např. špitální hřbitov v Heidelbergu) i Švýcarsku (Pohanska-Gross 1992; Unger 2006, 129).

4.3.2.3. Pohřby ve výklencích

Někdy jsou dokumentovány pohřby dětí ve výklenku zdi kostela nebo ohradní zdi. Například do druhotně vylámaného výklenku ambonu v Koscelisku v Radoli na Slovensku, byla uložena nádoba s dítětem ze 14.–15. století (Poláková – Furmánek – Kaczarová 2016, 265). Zvláštní vyčleněné místo pro pohřby nekřtěňátek bylo ve výklenku hřbitovní zdi na západní straně kostela sv. Mořice v Olomouci (Bláha 1996, 179). Výklenky v hřbitovní zdi jsou doloženy také ve švýcarském Münsterhofu (Illi 1992, 57).

4.3.2.4. Dodatečný křest

Se křtem se obvykle spěchalo, křtilo se druhý den po narození, někdy i v den porodu (Navrátilová 2004, 75). V případě, že hrozila předčasná smrt novorozence, mohl provést nouzový křest kdokoliv, nejčastěji porodní bába. Pokud žena zemřela při porodu, doporučoval se plod nejprve vyjmout a ihned ho pokřtít. V novověku byla dokonce vynalezena speciální stříkačka, umožňující dodatečný křest „zevnitř“ (Ulrich-Bochsler 1997, 109–112; Doležal 2001, 25–33).

Od 14.–15. století přibývají zmínky o zázracích některých svatých, co mohou oživit nepokřtěné děti. V kontextu těchto zázraků začaly vznikat svatyně, kam bylo možné přinést mrtvé dítě, které nestačilo být pokřtěno a přimluvit se u světce o jeho dočasné oživení. V okamžiku, kdy došlo k zázračnému chvilkovému ožití (dítě se např. nepatrně pohnulo), bylo možné ho pokřtít. Nejvíce těchto zázraků bylo připisováno Panně Marii. Svatyně se nacházely většinou u poutních kostelů, objevují se hlavně v Burgundsku ve Francii, Belgii, Švýcarsku, Rakousku, severní Itálii a jižním Německu. V Čechách existují pouze dva písemné záznamy o zázraku oživení (Dvořáčková-Malá et al. 2019, 408, 582 pozn. 485). Asi jedinou archeologicky prozkoumanou lokalitou a současně i potvrzenou písemnými prameny (zaznamenáno přes 2000 zázračných oživení) je

poutní kostel Panny Marie ve švýcarském Oberbürenu. Zde bylo odhaleno více než 250 novorozenců a plodů (Ulrich-Bochsler – Gutscher 1994; Ulrich-Bochsler 1997).

4.3.3. Pohřební výbava

V raném středověku byla pohřební výbava poměrně běžná i u dětí. Častým artefaktem v raně středověkých dětských hrobech je rolnička. Zda se jednalo o ozdobu či dětskou hračku, není úplně jasné (Smetánka 2003, 12; Ungerman 2007, 231; Kašparová 2012). Jednou z interpretací je amulet sloužící k odhánění zlých duchů (Smetánka 2003, 15). Některé hroby byly bohatě vybaveny, spíše však šlo o hroby elity. V Pohansku u Břeclavi byl objeven hrob půlroční dívky s šesti zlatými náušnicemi, gombíkem a jantarovým korálkem. V Lumbeho zahradě na Pražském hradě byla stejně stará dívka vybavena jedenácti zlatými náušnicemi. Zatímco u dívek se často nacházejí šperky, v chlapeckých hrobech bývají zbraně, zřejmě jako demonstrace společenského postavení (Unger 2006, 130). Asi do 11. století byly dětské hroby vybavovány zahrocenými předměty jako háčky, jehly, úštěpy apod., zřejmě pro ochrannou funkci (Navrátilová 2004, 244). Od vrcholného středověku, kdy nastupuje etážové pohřbívání, mizí pohřební výbava. V pozdním středověku a především pak v novověku se opět objevuje (Dvořáčková-Malá et al. 2019, 411–412). Mezi nejčastější nálezy ve středověkých hrobech patří esovité záušnice a mince. V novověku se pohřební výbava dětí příliš neliší od výbavy dospělých. Běžnými nálezy jsou součásti oděvu, devocionálie, objevují se také mince. V Krásně na Slovensku byl jeden dětský hrob vybaven dokonce čtyřmi mincemi z 16. až počátku 17. století (Králiková 2007, 137). Někdy se do hrobů dávaly symbolické předměty. Takovým mohla být knížečka nalezená v Praze-Karlíně. Knížka se čtyřmi listy neobsahovala ani stopu písma a zřejmě tedy představovala čistě symbolický předmět (Kacl – Průchová 2017, 167). Běžně se do hrobů přidávaly i hračky (Králiková 2007, 148). Hračky však v hrobových kontextech příliš často nenacházíme. Pravděpodobně byly vyrobeny ze dřeva či jiných organických materiálů.

4.3.4. Vícečetné pohřby

Vícenásobné pohřby ve starším období patřily k častým jevům. Máme doloženou řadu hrobů, kde byly pochovány děti společně s dospělými. Nejčastější je kombinace pohřbu ženy s dítětem, případně muže s dítětem, ale i vícečetné dětské hroby. Spíše ojedinělé trojhroby, ženy a dvou dětí, byly odkryty například na avarském pohřebišti v Leobersdorfu v Rakousku a Alattyánu v Maďarsku (Grefen – Peters 1992, 1201). V Brandýsku v Čechách byl objeven trojhrob muže, ženy a dítěte z 9.–10. století. Žena a dítě měly oddělenou hlavu a umístěnou u nohou (Kytlicová 1968). Společné hroby dospělého a dítěte jsou doloženy dokonce i v žárových hrobech, například hrob z doby římské ve Velkých Hostěhrádkách (Unger 2006, 167–168). Vícečetné hroby dětí a dospělých v novověku již byly popsány v kapitole 3.3.2.

4.4. Tradice a zvyklosti v české lidové kultuře

Děti měly ve společnosti nerovnoprávné postavení. Ještě v 17. století bylo zvykem pohřbívat malé děti v poli, v koutě hřbitova, okolo velkého společného kříže či u zdi kostnice (Králíková 2007, 111–112). Dokonce v 18. století bylo s některými malými dětmi (a to i z bohatších rodin) nakládáno podobně jako s chudými lidmi. Tělíčka se zašivala do pytlů, rubášů z hrubé pytloviny a házela se do společných jam (Ariès 2000a, 258). Ještě v 50. letech 20. století je doloženo, že se nepokřtěné děti nedávaly ani do rakviček, zabalily se pouze do plínky nebo kusu papíru a vložily do krabice od margarínu. Stávalo se, že děti nenesli na hřbitov ani rodiče, poslali je po sousedovi nebo porodní bábě a hrobník je zakopal obvykle do mělké jamky na místo vyhrazené nekřtěňátkům, a to bez jakýchkoliv obřadů (Navrátilová 2004, 247). Na druhé straně se setkáme s nákladnými a výpravnými dětskými pohřby, což nám dokládají především šlechtické pohřby (Králíková 2007, 111).

Menší děti byly oblékány do bílých šatiček s věnečkem na hlavě. Do rakve se dával svatební závoj, květiny, hračky, svaté obrázky a někdy i svíčka. Novorozenci nesměli být pohřbeni v peřince, jinak by prý rok/sedm let nepršelo. Peřinka se kladla na hrob o Dušičkách a Vánocích na znamení nevinnosti a

klidného spánku. Pro děti se nemělo příliš truchlit, neboť by je pláč vyhnal z ráje. Za děti se také nevyzvánělo a nebylo třeba se za ně modlit, protože se věřilo, že se ihned po smrti stanou andělíčky (Navrátilová 2004, 245–246).

5. ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY NOVOVĚKÝCH POHŘEBIŠŤ

5.1. Stručný přehled bádání

Pohřbíváním v novověku se věnuje řada badatelů z oborů historie, archeologie, antropologie i etnologie především v zahraničních státech. Někteří z nich již byli zmíněni v souvislosti s dětstvím a pohřbíváním dětí. Neopominutelný je francouzský amatérský historik P. Ariès, který je kromě studií o dějinách dětství významný pro svoji inspirativní práci *Dějiny smrti*. Tato metodická studie je věnována problematice pohřebního ritu v širším historickém kontextu. V rámci západní křesťanské kultury odhalil pět různých přístupů ke smrti. Dalším francouzským historikem byl J. Delumeau (1998), který se zabýval především raným novověkem. Z novějších prací je významná publikace *Wohin die Toten Gingen* od švýcarského historika M. Illi (1992). Autor se ve své práci zabývá pohřbíváním v pozdním středověku a raném novověku. M. Illi vyšel především z archeologických výzkumů v Curychu, avšak rozsáhlý srovnávací materiál pochází i z dalších měst, čímž představuje modelovou studii pro vývoj pohřebního ritu ve městech předindustriální doby. Několik studií týkajících se smrti a pohřbů publikovala také britská archeoložka S. Tarlow (2013, 2015).

Z českého prostředí je jednou z průkopnických a shrnující publikací posledních let práce antropologa a archeologa J. Ungera (2002, 2006). V jeho modulových učebních textech je popsán způsob pohřbívání v evropském prostředí od 1. století do novověku, včetně popisu pohřebního ritu u specifických sociálních skupin (kněží, delikventi, děti, židé, bezvěrci apod.). Obdobnou studii představuje práce M. Králíkové (2007), zaměřena na pohřební ritus 16.–18. století ve střední Evropě. Neopomenutelná je již zmiňovaná etnografická publikace A. Navrátilové (2004), týkající se narození a smrti v české lidové

kultuře. Z vyššího sociálního prostředí šlechty a panovníků pochází publikace od M. Bravermanové a M. Lutovského (2001) nebo P. Krále (2002, 2004).

V posledních několika letech se objevilo poměrně velké množství článků v různých odborných archeologických časopisech publikujících záchranné archeologické výzkumy novověkých pohřebišť a dokumentujících pohřební ritus (Unger 2000; Blažková-Dubská 2005; Flek et al. 2009; Hanušová 2011; Kovář – Thomová 2017; Kacl – Průchová 2017; Dudková et al. 2018 aj.) nebo zabývajících se problematikou výzkumů novověkých pohřebišť (M. Čechura 2010; Chroustovský – Průchová 2011; Frolík 2017; Omelka – Řebounová 2017). Z hlediska hmotné kultury v novověku zauímají důležité místo práce M. Omelky, V. Šlancarové a O. Řebounové, kteří se věnují novověkým devocionálním.

5.2. Podoba novověkého kostelního hřbitova

Vzhled novověkého hřbitova se od středověkého příliš nelišil, v podstatě navázal na jeho strukturu. Došlo však k zásadním změnám v jeho reorganizaci a uspořádání (Králíková 2007, 73). Ve středověku byl hřbitov společenským místem, kde se obchodovalo, tancovalo, jedlo a pilo. Po hřbitově se potulovali psi i vepři, pohybovali se tam žebráci a všelijaká cháska (Ariès 2000a, 8), což někde přetrvávalo ještě na počátku novověku. Až koncem 17. století se z hygienických důvodů omezil prostor hřbitova pouze na pohřby a věčný odpočinek (Králíková 2007, 73).

Kostelní hřbitovy mívaly zpravidla oválný půdorys a byly obehnány zdí pro oddělení prostoru živých a mrtvých. Ohrazení hřbitova bylo povinné nařízení, už jen z důvodů separace posvěcené půdy od okolního prostoru (Navrátilová 1996, 26; Daniell 1999, 110–111; Blažková-Dubská 2005, 202). Součástí hřbitova bývaly kaple, márnice, ústřední dřevěný kříž a světlo mrtvých (tzv. věčné světlo). Světlo mrtvých bývá v pramenech označováno jako sloup s lucernou, případně jednodušší variantu představuje tzv. *Schalenstein*³². K ukládání kostí

³² Jedná se o kamenný „svícen“ s několika otvory pro umístění svíci či naplnění olejem. U nás byl nalezen u kostela Panny Marie, sv. Petra a Pavla v Albrechticích (Čechura – Frýda 2009).

z porušených hrobů nejčastěji sloužily prosté jámy velkých rozměrů. Jako ossarium se využívaly také krypty a jiné místnosti v kostelech. Budovaly se složité suterénní prostory či samostatné stavby – kostnice, které byly součástí hřbitova (Unger 2006, 64–66; Králíková 2007, 80). V některých barokních kostnicích dokonce byly kosterní pozůstatky aranžovány do složité ornamentální výzdoby. Nejznámější takovou kostnicí u nás je Sedlec u Kutné Hory.

Hroby se až do 18. století označovaly jen vzácně, způsob etážového pohřbívání a časté přemisťování těl to ani neumožňovalo. Jako orientační body sloužily samostatně stojící kříže, žádný plán pohřebiště neexistoval (Ariès 2000a, 83–84, 101). Tyto orientační kříže se postupně začaly číslovat a ryly se do nich epitafy. Nakonec se dřevěné nebo kamenné kříže staly značením jednotlivých hrobů (Králíková 2007, 77).

Velký zájem byl o pohřbení v interiéru kostela, což bylo spíše výsadou zámožných obyvatel. Ovšem až do konce 16. století se na různých církevních koncilech objevovaly opakované zákazy pohřbívání uvnitř kostela. Zákazy však nebyly dodržovány a nakonec se přistoupilo k vybírání poplatků za právo pohřbu v kostele (Navrátilová 2004, 268). Od konce 15. století se k pohřbívání začaly využívat i kostelní krypty. Vrchol tohoto způsobu pohřbení je zaznamenám v 16. až 18. století, avšak od roku 1783 bylo z důvodu šíření různých epidemií zakázáno pohřbívání uvnitř kostelů jak pod dlažbami, tak i v kryptách (Navrátilová 2004, 271). Velkému zájmu se těšilo také pohřbívání i v rodinných hrobkách, které byly zprvu pro vyšší vrstvu, od 18. století se již uplatnily i na vesnických hřbitovech (Petráň 1997, 620; Blažková-Dubská 2005, 205).

Významný zvrát v pohřbívání nastal v souvislosti s vydáním dekretů císaře Josefa II. v roce 1784. Tyto dekryty nařizovaly oddělit hřbitovy od kostelů a pohřbívat mimo městské hradby (ačkoliv přesun hřbitovů mimo město započal už v 15.–16. století). Proces pohřbívání byl tak vyňat z kompetence církve a předán do péče státní správy (Králíková 2007, 74). S pohřbíváním mimo intravilán souvisela výstavba řady barokních a renesančních staveb. Na

příměstských hřbitovech začaly vyrůstat monumentální pomníky a zdobné rodinné hrobky, často v podobě kaplí (Zuber 1987, 242; Navrátilová 1998, 156).

Od druhé poloviny 19. století mizí magicko-náboženské prvky spojené např. s protivampyrickými opatřeními. Pohřeb se postupně vymaňuje z církevního dozoru, což se projevilo v zakládání soukromých hřbitovů. Hřbitovy již běžně bývaly opatřeny náhrobky a vlivem romantismu byly parkově upravovány. Od počátku 20. století se začíná prosazovat kremace, čímž dochází po tisíci lety k birituálnímu pohřebnímu ritu (Unger 2006, 67). Hroby začaly být pravidelně uspořádány a postupně hřbitov získal podobu, kterou známe dnes.

5.3. Problematika výzkumů novověkých pohřebišť

Problematika výzkumů novověkých (ale i středověkých) pohřebišť spočívá jednak v charakteru pohřebního ritu dané doby, jednak charakterem samotného výzkumu. Od vrcholného středověku se pohřební areál začal ohrazovat, čímž se omezila plocha pro pohřbívání. Vzhledem k vysoké úmrtnosti a řadě epidemií nebyl brzy prostor kostelního hřbitova dostačující a z tohoto důvodu se začíná pohřbívát etážově. Tento způsob pohřbívání spočívá v ukládání hrobů nad sebe ve vrstvách (tzv. etážích), čímž jsou často starší hroby porušeny nebo navzájem překrývány. Právě tento způsob pohřbívání a časté narušení pohřbů v mnoha ohledech komplikuje interpretaci situací v archeologických záznamech. Likvidování starších pohřbů mladšími vede ke ztrátě asociačních vztahů mezi jednotlivými pohřbenými jedinci a ke zkreslení původního uspořádání hřbitova (Omelka – Řebounová 2017, 125). Totéž platí i v případě přepohřbívání nejmladších pohřbů (během rušení hřbitovů) či úprav okolního terénu.

Kvůli neustálému narušování pohřbů je jedním z úskalí „neviditelnost“ hrobových jam, kdy dochází homogenizaci okolní vrstvy a výplně hrobů, čímž způsobuje nečitelnost jejich rozhraní. V důsledku etážového pohřbívání vzniká tzv. hřbitovní vrstva, která se jeví stejnorodě a může být součástí zásypu hrobu, stejně jako se nacházet pod zkoumanými hroby nebo je překrývat (Frolík 2017, 190). Výše popsané situace znamenají častý problém především s datací pohřbů. Hroby jsou datovány především na základě hrobových nálezů, které se však

v důsledku narušení hrobu nemusí nacházet v jejich primární pozici (Frolík 2017, 190). Velká část nálezů je součástí hřbitovní vrstvy nebo pochází ze zásypu hrobu. Tyto nálezy však poskytují datum *post quem*, přičemž skutečná doba pohřbení jedince může být mnohem pozdější (Frolík 2017, 191–192). Stejně tak artefakty ze zásypu hrobu mohou pocházet z hrobu nad ním a tím i ovlivnit dataci.

V souvislosti s druhotně narušenými hroby vyvstává otázka, co se stalo s pohřební výbavou jedince, pokud byla přítomna. Je možné, že cenné předměty byly odcizeny hrobníkem nebo již byly natolik poškozené, že byly „shrnuty“ spolu s okolní zeminou a staly se součástí zásypu jiného hrobu. Krom toho některé přírodní faktory jako pedoturbace, působení fauny a flory mohly ovlivnit polohové vlastnosti artefaktů (srov. Neustupný 2007, 54). Zejména drobné artefakty (například součásti oděvu, mince, korálky) se vlivem těchto faktorů mohou dostat do jiného kontextu a tím být nesprávně interpretovány. Je zaznamenána celá řada důvodů pro druhotné zásahy do hrobu, a to například z hygienických důvodů, přenesení ostatků, dodatečného přidání dalšího jedince apod. V neposlední řadě je to také vykrádání hrobů. K rabování docházelo nejen pro pohřební výbavu, ale i pro součásti rakví, nebo části těla pro jejich magické a ochranné účely (Chroustovský – Průchová 2011). Tyto faktory mohou silně ovlivnit analýzu hrobů na základě artefaktové výbavy.

Absence pohřební výbavy (nebo chronologicky citlivých artefaktů) znesnadňuje dataci hrobů. Odlišit středověký hrob od novověkého je pak případě etážových pohřebišť téměř nemožné. Kromě pohřební výbavy nám v některých případech mohou pomoci datovat i jiné indicie, například změna pohřebního ritu (jiná orientace těla, poloha končetin, přítomnost rakví apod.) nebo jedinci zasahující pod mladší stavební fáze kostela. Proto je vždy velmi důležité detailně zaznamenat vztah pohřbeného jedince ke zdivu kostela či jiné stavby, nebo k výkopům pro tyto konstrukce. Často je to jediná možnost, jak hrob při absenci hrobových nálezů alespoň rámcově datovat (Frolík 2017, 192). Samozřejmě ne u všech hrobů je možné sledovat uvedené aspekty. V tomto případě archeologové

často přistupují k dataci hrobů základě nadmořské výšky a uměle vytvořených hrobových úrovní³³. Tato metoda je však značně nespolehlivá, vzhledem k tomu, že se leckdy mladší hrob dostane do „nižší úrovně“ a je mylně datován jako stratigraficky starší.

Problematický je i současný charakter archeologického výzkumu. V poslední době narůstá počet stavebních aktivit, k nimž patří také stavební úpravy kostelů či jejich okolí. Jde zejména o odvodnění zdi kostela, čímž může dojít k narušení pozitivních archeologických situací v prostoru bývalého hřbitova. Tyto stavební zásahy podněcují záchranné archeologické výzkumy, které mají „zachránit“ kosterní pozůstatky před zásahem stavby. Tyto typy výzkumů jsou vesměs drobné akce, které jsou limitovány rozsahem výkopových prací³⁴. Kompletnost kostry dozajista ovlivňuje rozsah výkopu, dochází k exkavaci nekompletních skeletů, jejichž výpovědní hodnota je již často mizivá. Pokud jsou pohřbení jedinci uloženi kolmo k výkopu, dochází k odkrytí pouze malé části hrobu. Z nekompletně odkrytého hrobu lze jen těžko stanovit, zda se zde dochovaly zbytky rakve, pohřební výbava nebo jak byl nebožtík uložen, protože právě tyto informace mohou být skryty v profilu výkopu. Kromě toho nekompletní kostra negativně ovlivňuje následnou antropologickou analýzu. K poznání podoby a proměn novověkého pohřebního ritu, by bylo zapotřebí systematického plošného odkryvu za interdisciplinární spolupráce. Výzkumy tohoto typu jsou však v našem prostředí, kde převažují drobné záchranné akce, velkou výjimkou (srov. Frolík 2017, 187–188; Omelka – Řebounová 2017, 126–127).

5.4. Zkoumaná novověká pohřebiště v Čechách a na Moravě

Během posledních let proběhla celá řada menších či rozsáhlejších záchranných archeologických výzkumů novověkých pohřebišť. Na tomto místě zmíním některé vybrané výzkumy kostelních pohřebišť, které přinesly nové poznatky k pohřebnímu ritu v novověku a obohatily nálezový fond, ale zároveň

³³ Obvykle na základě alespoň jednoho datovatelného hrobu.

³⁴ Například při odvodňování kostela jde obvykle o liniový výkop při vnějším obvodu zdi kostela, zhruba o šířce 0,5–1 m. Hloubka výkopu se zpravidla odvíjí od nezámrzné hloubky, tj. min. 0,8 m.

z důvodů nesplnění stanovených kritérií nemohly být zahrnuty do databáze této studie.

5.4.1. Čechy

Ze starších výzkumů, kde byl zachycen horizont novověkých pohřbů, je třeba jmenovat výzkumy na Pražském hradě I. Borkovského. Výzkum **pohřebiště na Loretánském náměstí**, jenž byl realizován ve 30. letech 20. století, odkryl pohřby spadající do poloviny 11. až poloviny 16. století. Z nejmladší fáze pohřebiště pocházejí nálezy dekapitovaných jedinců a vícečetné pohřby (Boháčová – Blažková 2011; Blažková – Omelka – Řebounová 2015, 209). Hroby pocházející z výzkumu **pohřebiště u Jízdárny** v letech 1951–1952 jsou datovány do 17. století. Zde měli být pohřbeni vojáci švédské armády, kteří se účastnili obléhání Prahy v roce 1648 (Blažková-Dubská 2006). Důležitou prací v oblasti novověkého pohřbívání je rovněž publikace I. Borkovského (1975), jejíž součástí je rozsáhlý katalog nálezů hrobové výbavy z výzkumu Svatojiřské baziliky a kláštera na Pražském hradě.

Čistě novověký hřbitov byl zkoumán o něco později, v roce 1997. Šlo o **kostel sv. Klimenta v někdejších Bubnech v Praze-Holešovicích**. Hřbitov sloužil až do roku 1873. Byly vyzvednuty ostatky 50 jedinců z 19. století. Kromě obvyklých nálezů devocionálií, součástí oděvu a rakví byly nalezeny i organické materiály jako zbytky kožených bot, fragmenty oděvu, dřevěné křížky a shluky hoblin z výsterek rakví. Zachyceny také byly tři případy kraniálních pitev (Kostka – Šmolíková 1998).

Jedna z nejpřínosnějších lokalit k poznání novověkého pohřebního ritu v městském prostředí je výzkum zaniklého hřbitova při **kostele sv. Jana Křtitele v Oboře ve Šporkově ulici v Praze na Malé Straně**. V letech 2002 a 2004 bylo vyzvednuto celkem 906 hrobů. Odborné zpracování výzkumu stále probíhá, nicméně byla vydána již řada článků dokumentující bohatý nálezový fond, který je postupně zpracováván a publikován (např. Omelka – Šlancarová 2007; Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009).

Jeden ze starších výzkumů spadá do historického jádra Plzně – U Zvonu. Výzkum u bývalého špitálního kostela byl podnícen spíše než šťastnou náhodou, když při spojeneckém náletu na Plzeň roku 1944 byl zasažen klasicistní dům. Během odklizení jeho trosek v roce 1946 se ukázalo, že konstrukce **bývalého kostela sv. Máří Magdalény** byly součástí zbořeného domu. Archeologický výzkum se soustředil především na odkrytí konstrukcí kostela (Dudková – Orna 2015, 26). V letech 2010–2014 proběhl rozsáhlejší záchranný archeologický výzkum zaniklého pohřebního areálu, o kterém se podrobněji zmíním v kapitole 6.2.8. Výsledky výzkumu byly publikovány ve shrnující monografii (Dudková – Orna 2015), na které se mimo jiné podílela řada badatelů i z jiných vědních oborů. Kromě toho byl vydán také kompletní katalog získaného kosterního materiálu (Galeta et al. 2015). Z plzeňských výzkumů nemohu opomenout také záchranný archeologický výzkum na náměstí Republiky, který proběhl na přelomu roku 2005 a 2006 v souvislosti s celkovou rekonstrukcí náměstí. Na ploše severně od **katedrály sv. Bartoloměje** bylo umístěno a prozkoumáno 6 sond, z nichž největší, situovaná severovýchodně od sakristie, zasáhla plochu bývalého hřbitova. Ve třech sektorech této sondy bylo celkem odkryto 119 kosterních pozůstatků, z čehož 21 jedinců bylo nedospělých. Největší počet nedospělých jedinců se kumuloval u zdi kostela v jednom ze sektorů. Identifikovány byly dvě fáze pohřbívání, při čemž hroby z druhé fáze obsahovaly pohřební výbavu v podobě devocionálií a zbytků pohřebních rubášů (Schneiderwinklová et al. 2006a, 2006b; Průchová 2007, 155, 159). Posledním zmíněným plzeňským hřbitovem je hřbitov **u kostela Všech svatých**, situovaný na severním předměstí na Roudné. Záchranný archeologický výzkum proběhl na přelomu roku 2012 a 2013 z důvodu odvodnění kostela. Odvodňovací rýhy nacházející se v bezprostřední blízkosti kostela, odkryly 19 jedinců. Mezi severní obvodovou zdí kostela a vstupní branou na hřbitov byla umístěna rozměrnější sonda pro retenční nádrž. Právě zde došlo k odkryvu „dětského koutku“, kde se nacházelo 28 výhradně dětských hrobů. Někteří jedinci byli vybaveni devocionáliemi, našly se i zbytky rakví včetně zdobení, součásti oděvu,

kostěný hřeben a náušnice. Mladší horizont hrobů je datován od 17. po přelom 19. a 20. století (Přemyslovská 2013).

Poměrně rozsáhlý výzkum proběhl u **kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích**, a to v letech 2001 a 2005 v souvislosti se stavbou nové kanalizace, a později na přelomu let 2011 a 2012 v interiéru kostela. Ze hřbitova pochází 158 pohřbů, 112 jedinců bylo vyzvednuto ze tří krypt pod kostelem, dalších deset jedinců bylo pohřbeno v presbytáři. Odkryto bylo také několik dětských pohřbů, které se převážně situovaly v sondách na severní straně kostela. Nejstarší hroby byly datovány do 13. století, většina z nich však spadá do 16.–18. století. Výzkum přinesl bohatý nálezový fond barokních devocionálií, součástí oděvů i pohřebních věnců a šperků (Hanušová – Thomová 2012, 209–229; Kovář – Thomová 2017).

V roce 2010 byl uskutečněn výzkum u **chrámu sv. Ducha v Hradci Králové**. Ve čtyřech sondách, umístěných kolem chrámu, se podařilo odkrýt 126 pohřbů. Ve dvou sondách byla zachycena také hřbitovní zeď. Z nalezených hrobů byl zajímavý hrob novorozence, který se nacházel za ohradní zdí. Odkryty zde byly také tři vícečetné hroby dospělých s dětmi, u nichž byl odebrán vzorek DNA pro určení příbuznosti jedinců. Mezi hrobovými nálezy devocionálií, korálků a mincí se vyjímal například velký postříbřený křížek s motivem beránka či bronzový prstýnek s krucifixem pod lebkou dítěte (Víšková 2010, 2011).

Během posledních let proběhla i řada menších výzkumů, jež zachytily několik novověkých hrobů, jako například u **kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku** (Čiháčková – Omelka – Řebounová 2011), u **kostela sv. Michala v Praze** (Omelka – Selmi Wallisová 2012) nebo v ulici **Na Hradbách v Šumperku**, kde došlo k narušení raně novověkého luteránského hřbitova. Při analýze byly mezi skelety identifikovány kosterní pozůstatky 37 jedinců, z toho 15 jedinců bylo nedospělých. V jednom místě se nacházely pouze skelety novorozenců (Halama – Goš – Plaštiaková 2009; www.muzeum-sumperk.cz).

5.4.2. Morava

Ze starších výzkumů na Moravě můžeme jmenovat výzkum u **kostela sv. Václava v Ostravě**, jenž byl uskutečněn v letech 1965–1971 (Šikulová 1968; 1970). Výzkum však není dodnes zpracován, hroby jsou tedy datovány jen rámcově od poloviny 13. století do druhé poloviny 18. století. V interiéru presbytáře a východní části dvou bočních oltářů bylo odkryto 227 jedinců z 218 hrobů, včetně 74 nedospělých jedinců (Tvrdý 2008).

Rozsáhlý výzkum proběhl u **kostela sv. Jakuba v Brně**. Na bývalém hřbitově bylo během 22 let provedeno na 34 archeologických výzkumů v souvislosti se stavebními pracemi. Touto četností výzkumů a také množstvím poznatků lze tuto lokalitu považovat za jednu z nejkompexnějších prozkoumaných středověkých a novověkých městských hřbitovů u nás. Počátek pohřbívání na svatojakubském hřbitově lze klást do 13. století, k ukončení pohřbívání došlo v roce 1785. Během výzkumů bylo postupně exkavováno 2162 jedinců z 1919 hrobů. Kromě standardně uložených pohřbů bylo odkryto i několik nerituálních pohřbů a vícečetných hrobů, které tvořily téměř 5 % celého souboru. Získán byl rovněž rozsáhlý soubor nálezů, jehož prezentace je součástí monografie A. Zůbka (2018) shrnující vyhodnocení archeologických poznatků ze svatojakubského hřbitova.

Rozsáhlým výzkumem byl rovněž výzkum v **Opavě v lokalitě Pivovar – Horní Dvůr** uskutečněný v roce 2009–2010. Z celkového počtu 892 koster bylo 198 nedospělých jedinců včetně novorozenců a plodů. Předběžné shrnutí výzkumu a základní antropologická analýza byla publikována A. Dofkovou a kolektivem v roce 2015.

Posledním výzkumem, který bych zde uvedla je výzkum bývalého hřbitova u **kostela sv. Václava v Břeclavi**, který byl postaven v letech 1753–1756. Výzkum odhalil přes 130 hrobů uvnitř i vně kostela z pěti časových horizontů. Ze souboru pochází celkem 63 mužů, 41 žen, 25 dětí a 3 novorozenci. Asi 40 novověkých hrobů obsahovalo hrobovou výbavu v podobě devocionálií, ale také skleněné knoflíky, zbytky skla, kovové přezky a kování, háčky, špendlíky, mince

a několik prstenů. V souboru se nacházelo také několik vícečetných hrobů dětí s dospělými, ale i tři případy společných hrobů muže se ženou (Králíková 2007).

6. METODY PRÁCE

Cílem metodické části práce bylo shromáždění reprezentativního souboru dat z novověkých pohřebišť a vypracování deskriptivního systému pro následnou fázi statistické a prostorové analýzy vybraného celku. Jako základní deskriptivní systém byl zvolen relační databázový systém, následně graficky a statisticky vyhodnocený v prostředí MS Access a MS Excel. Prvotní fáze statistické analýzy byla koncipována jako popisná statistika, vyhodnocující základní parametry vzájemných vazeb proměnných a numerické vyjádření jejich početního zastoupení. V druhé fázi byl zvolen dílčí datový soubor (za pomoci výsledků popisné statistiky) a modifikován pro aplikaci vícerozměrové statistické analýzy (viz kap. 6.4.1.). Výsledky obou fází zpracování vstupního deskriptivního systému byly následně syntetizovány do formy grafického a prostorového vyjádření a interpretovány. Součástí analytické fáze projektu byla i prostorová analýza, zastoupená shlukovou analýzou vybrané části deskriptivního systému, korespondujícího se vstupním datasetem pro vícerozměrovou statistiku. Získané výstupy byly interpretovány jednak jako vlastní samostatná analýza a zároveň sloužily jako verifikační soubor výsledků vícerozměrové statistiky. Zpracování prostorových dat probíhalo v prostředí softwaru ESRI ArcGIS.

6.1. Sběr dat a kritéria pro výběr lokalit

Pro získání souboru dat z novověkých pohřebišť jsem oslovila několik archeologických institucí s žádostí o poskytnutí dokumentace k danému výzkumu (nálezové a antropologické zprávy, geodetické zaměření, plány apod.) pro potřeby diplomové práce.

Základními kritérii pro výběr lokalit s novověkými pohřby do databáze byla přítomnost pohřbů nedospělých jedinců, navázanost na sakrální stavbu (v ideálním případě v jejím bezprostředním okolí), základní antropologická analýza jedinců a zpracování archeologického výzkumu (alespoň rámcově).

Minimální počet jedinců jednotlivých lokalit byl stanoven na 30 jedinců. Zahrnuty byly pouze civilní hřbitovy, aby nedocházelo ke zkreslení dat specificky vymezenou sociální skupinou (např. hřbitovy klášterní, vojenské³⁵ aj.). Diplomová práce se týká pouze lokalit na území ČR, regionálně nebyl výběr lokality nijak omezen.

Jednoznačně téměř výhradní formou typu archeologického výzkumu, ze kterého se dají výše definovaná data získat, jsou záchranné archeologické výzkumy. Ačkoliv jsou záchranné výzkumy novověkých pohřebišť díky stavební činnosti poměrně časté, sběr dat se neobešel bez některých problémů. Především u řady výzkumů nebyla splněna výše zmíněná kritéria. Mnoho výzkumů není kompletně zpracovaných, ať už jde o zpracování antropologické analýzy či terénní dokumentace. V některých případech oslovené výzkumné organizace nemohly (anebo nechtěly) potřebné informace poskytnout. Problematický byl i samotný charakter výzkumů, kdy se v mnoha případech jednalo o liniové výkopy a kostry nemohly být kompletně zdokumentovány a vyzvednuty³⁶ (k této problematice viz kap. 5.3.). Využití datových celků ze záchranných archeologických výzkumů limituje možnost zpracování systematických, kompletních celků. V tomto případě je výrazně omezujícím faktorem rozsah výzkumu, jak prostorový, tak i metodický. Pro zanesení do deskriptivního systému byly vybrány následující lokality: Litice, Plasy, Horažďovice, Karlín, Mohelnice, Všeruby, Blovice, Plzeň – U Zvonu. Celkem se podařilo shromáždit 1577 hrobů s 1621 jedinci.

Pro shlukovou analýzu, která sledovala umístění dospělých a nedospělých jedinců v kontextu sakrální stavby, bylo nezbytným kritériem umístění sond v těsné blízkosti kostela, ideálně kolem celého jeho obvodu. Zapotřebí byla rovněž detailní a přesná prostorová dokumentace (geodetické zaměření, polohopisné údaje apod.). Na základě těchto předpokladů, byly do prostorové

³⁵ Výjimku tvoří soubor z vojenského hřbitova v Praze-Karlíně, kde se nacházel také luteránský a helvétský hřbitov. Do databáze byly zahrnuty pouze pohřby z těchto hřbitovů. Vojenské hroby nebyly brány v potaz. Tato lokalita však byla zahrnuta z důvodu plošného odkryvu velké části hřbitova a bohatý nálezový fond novověkých hrobů.

³⁶ Porušenost hrobů či nekompletnost je v databázi zaznamenána, aby mohla být zohledněna v analýze.

analýzy zahrnuty pouze lokality Horažďovice, Plasy a Litice. Hroby těchto lokalit se nacházely v bezprostřední blízkosti kostela. V případě Horažďovic podél celého obvodu kostela, v Plasích na jižní a severní straně a v Liticích kromě východní strany, rovněž kolem celého obvodu.

Dalším krokem byl výběr hrobů/jedinců z jednotlivých lokalit. Hroby z lokalit Litice, Plasy, Horažďovice, Mohelnice a Všeruby jsou datovány již do období středověku, bylo tedy nutné středověké hroby ze souboru vyloučit. Odlišit hranici mezi středověkými a novověkými pohřby se ukázalo být značně problematické, protože chronologicky citlivé nálezy se v hrobech objevovaly jen zřídka (většina hrobů byla bez výbavy). Do databáze tedy byly začleněny hroby z těch hrobových úrovní, jež bylo možné datovat do období novověku podle nálezů z alespoň jednoho hrobu. Tyto úrovně byly vytvořeny uměle na základě nadmořské výšky. Toto řešení má sice svá úskalí (např. členitosti okolního terénu, narušení starších hrobů mladšími, stavební zásahy), nicméně v tomto případě funguje jako logický postup, umožňující vytvoření deskriptivního systému pro zájmovou skupinu. Samozřejmě je v této fázi nezbytné v maximální míře využívat archeologickou terénní dokumentaci, která výše uvedená úskalí alespoň z části eliminuje (např. sledování členitosti terénu dle terénních nivelačních údajů). V případě lokality Všeruby byla situace jednodušší, středověké hroby se zde nacházely v odlišném kontextu.

6.2. Přehled lokalit deskriptivního systému

6.2.1. Litice

Kostel sv. Petra a Pavla v Liticích u Plzně (okr. Plzeň-město) je jednoduší orientovaná stavba zakončená obdélným pětibokým presbytářem a s obdélnou sakristií po jeho jižní straně. V západní fasádě lodi je v ose kostela přistavěna hranolová věž (Poche 1978, 271). Nejstarší stavební fáze kostela pochází z románského období, stavba v gotickém slohu započala zřejmě v polovině 14. století. Románské stavební články byly během přestavby druhotně použity a dodnes jsou na stavbě patrné (Anderle 2006; Soukup 2010, 6). Kostel byl

dostavěn v roce 1420 (Poche 1978, 271). V roce 1576 kostel postihl požár, po němž byla vystavěna dnešní věž, která pravděpodobně nahradila domnělou vyhořelou zvonici (Soukup 2010, 16, 58; Dudková et al. 2018, 36). Litice postihl další požár kostela po vpádu Švédů v roce 1639 (Lábek 1928, 20). Další přestavba proběhla v první polovině 18. století, kdy byla přistavěna barokní sakristie, poté kostel znovu vyhořel. Současnou podobu kostel získal po kompletní opravě z počátku 20. století (Soukup 2010, 16–17, 23). Hřbitov u kostela sv. Petra a Pavla patrně existoval od jeho založení, zrušen byl v roce 1792.

Záchranný archeologický výzkum byl vyvolán potřebou odvodnění zdi kostela. Výzkum byl realizován Západočeským muzeem v Plzni, p. o. První etapa proběhla v roce 2015 na severní a západní části kostela, druhá etapa následujícího roku na straně jižní (Dudková 2016; Orna 2017). Výkop o šířce přibližně jednoho metru a hloubce 80 cm, vedl přímo podél zdi kostela (přílohy, plán 1). Během výzkumu se podařilo zdokumentovat 125 jedinců, z čehož převážnou část tvořili nedospělí jedinci. Zajímavá situace byla odkryta u věže kostela na západní straně, kde se nacházela koncentrace dětských hrobů, převážně plodů a novorozenců (Lungová – Šneberger 2016). Výzkum přinesl řadu cenných poznatků nejen o pohřbívání v novověku, ale i o stavebním vývoji kostela (Dudková et al. 2018).

6.2.2. Plasy

Kostel sv. Václava v Plasích (okr. Plzeň-sever) je jednolodní trojboce zakončenou stavbou se čtvercovou sakristií v ose. Původně gotický hřbitovní kostelík byl za opata plaského kláštera Ondřeje Trojera v roce 1690 zvětšen a přestavěn v barokním slohu. V průčelí kostela stály dvě věže. V roce 1826 byl kancléřem Metternichem nechán přestavěn v empírovém slohu. Při této úpravě byly sníženy věže a zřízena rodinná hrobka, ve které jsou dodnes uloženy ostatky rodiny Metternichů, včetně ostatků kancléře Václava Lothara Metternicha (Poche 1980, 77; www.plasy.cz).

V letech 2014–2017 u kostela sv. Václava probíhal záchranný archeologický výzkum, jenž byl proveden Západočeským muzeem v Plzni, p. o. Podnětem k výzkumu bylo odvlhčení stěn kostela. K odkrytí devíti neporušených hrobů došlo až během druhé etapy v roce 2015, která probíhala na západní a části jižní straně kostela (přílohy, plán 2). Místy byl terén již značně překopán. V následujících dvou sezonách pokračoval výzkum v prostoru stávajícího hřbitova, na zbylé části jižní, východní a severní straně. Celkem bylo odkryto 71 hrobů (Lungová 2015; Lungová – Šneberger – Půtová 2017a; 2017b). Na východní straně kostela se nacházelo pouze velké množství izolovaných kostí, patrně z hrobů, které byly narušeny stavbou novodobého přístavku. V současné době je výzkum stále zpracováván (Orna – Dudková – Šneberger, v tisku).

6.2.3. Horažďovice

Kostel sv. Petra a Pavla v Horažďovicích (okr. Klatovy) stojí na jihozápadní straně náměstí. Jde o trojlodní baziliku s pětibokým presbytářem, s kryptou a s kaplí v patře. Na severní straně presbytáře je přisazena věž obdélného půdorysu. Dvoupodlažní boční lodě mají v prvním patře umístěny empory z 18. století. K jižní straně presbytáře přiléhá obdélná sakristie s oratoří v patře, zhruba uprostřed podélné fasády obou bočních lodí se nachází předsíň. Kostel byl založen v letech 1260–1273, výstavba probíhající v etapách byla dokončena v 1. čtvrtině 14. století. Stavba započala presbytářem, ke kterému byla připojena sakristie s oratoří, trojlodí a nejspíše až nakonec věž. Věž byla upravena roku 1454, k její středověké fázi věže patří přízemí až čtvrté patro. V roce 1619 shořela při obléhání města horní část věže. K barokní úpravě došlo v roce 1729. Ze stejné doby rovněž pochází schodišťový přístavek u věže (Poche 1977, 399; www.pamatkovykatalog.cz).

Záchranný archeologický výzkum u kostela sv. Petra a Pavla byl realizován v roce 2014–2015 organizací ZIP, o. p. s. Důvodem výzkumu byla rekonstrukce a celková revitalizace Mírového náměstí. Téměř ve všech 58 sondách umístěných v nejbližším okolí kostela (přílohy, plán 3) byly nalezeny kosterní pozůstatky z období 13. až poloviny 18. století. Kostry se nacházely jak u presbytáře kostela,

tak i u západního průčelí. Rovněž byly hroby identifikovány při severní straně do vzdálenosti až 10,6 m od obvodové zdi lodi. Celkem bylo vyzvednuto 726 jedinců, 5 kosterních skládek a přibližně 50 000 izolovaných kostí (Hrubá – Půtová 2016).

Hrobový inventář nebyl příliš početný, většinu nálezového fondu tvořily nálezy ze zásypu hrobů. Výzkum přinesl cenné poznatky o způsobu pohřbívání a stavebním vývoji kostela. V současné době je výzkum stále zpracováván.

6.2.4. Praha-Karlín

Hřbitov v Karlíně v Praze 8 se nacházel nedaleko Invalidovny, s jejímž založením hřbitov souvisel. Stavba Invalidovny pro válečné invalidy a vysloužilce byla vystavěna mezi lety 1731–1737. Patrně v roce 1753 byl zřízen vojenský hřbitov s barokní kaplí a kostnicí. Do té doby se pohřbívalo na hřbitově u kostela sv. Pavla, který byl císařským nařízením v roce 1787 i s kostelem zrušen (Kneidl 1923, 308; Heřmánek 2015, 26, 67). Kromě invalidů a jejich rodin byla na hřbitově pohřbívána celá pražská vojenská posádka, mužstvo i důstojníci (Kneidl 1923, 271; Michálková – Michálek 2008, 65, 69). Pro nekatolické důstojníky a některé kupce byla zřízena krypta, jejíž poloha není dodnes známa (Kovařík 2001, 293–294; Michálková – Michálek 2008, 68–69). V roce 1784 byl k vojenskému hřbitovu připojen luteránský a helvetský hřbitov. Vojenský hřbitov byl rozšířen v roce 1801, evangelické hřbitovy v roce 1863 (Kneidl 1923, 271; Kovařík 2001, 295; Michálková – Michálek 2008, 68–69). V roce 1904 započala exhumace ostatků z vojenského hřbitova z důvodů jeho zrušení. Kolem čtyř tisíc vojáků a tisíce důstojníků bylo pohřbeno na Olšanské hřbitovy. Přeneseny byly také některé evangelické hroby (Kovařík 2001, 295). Ve 20. století byl prostor bývalého hřbitova zavezen vrstvou navážek, chvíli sloužil jako zahrada, později sloužil k továrnímu provozu. Márnice byla zbourána v roce 1952. Jedinou připomínkou hřbitova zůstala dodnes dochovaná kaple (Kučera 2004; Michálková – Michálek 2008, 83, 126–128; Kacl – Průchová 2017, 154–158).

Výstavba velké administrativní budovy AFI Karlín Business Centre vyvolala plošný záchranný archeologický výzkum v prostoru zrušeného vojenského a evangelického hřbitova (přílohy, plán 4). Výzkum provedla organizace Archeo Pro, o. p. s., se stěžejní terénní fází v roce 2013. Byly zachyceny hroby z období 18.–19. století s ostatky 869 jedinců na vojenském hřbitově, 85 na luteránském a 475 na helvetském. Kromě jednočetných a vícečetných hrobů bylo zdokumentováno i několik hromadných hrobů. Spolu s kosterními pozůstatky byl vyzvednut bohatý soubor nálezů od devocionálií, oděvů, přes řadu organického materiálu po četné pozůstatky rakví. Mimo movitých nálezů byly v průběhu výzkumu zdokumentovány i stavební konstrukce související s hřbitovy (např. zděné hrobky) i se stavebními aktivitami v průběhu 20. století (Kacl – Průchová 2017).

Protože kritériem pro výběr lokalit byly civilní hřbitovy, byli do souboru zahrnuti jedinci pouze z evangelických hřbitovů, tedy z luteránského a helvetského. Karlín je jedinou lokalitou v souboru, kde hroby nejsou vázány na kostel, v blízkosti hřbitovů byla pouze kaple. Přestože nešlo o kostelní hřbitovy, byla lokalita Karlín zahrnuta do databáze z důvodu plošného odkryvu velké části pohřebiště a bohatého nálezového fondu s ojedinělými nálezy. Výzkum této lokality rovněž přinesl cenné poznatky o pohřebním ritu v novověku.

Výzkum byl také součinností archeologů s antropology, jež se ukázala jako velmi přínosná. Většina demografických parametrů byla hodnocena přímo v terénu (Průchová 2014).

6.2.5. Mohelnice

Farní kostel sv. Tomáše Becketa v Mohelnici (okr. Šumperk) vznikl na místě původního kostela zasvěcenému Panně Marii, jenž je zmiňován roku 1247. Kostel, zasvěcený sv. Tomáši Becketovi, biskupovi z Canterbury, je historicky spjat s biskupským dvorem. Vystavěn byl uprostřed Kostelního náměstí v místě dřívějšího opevněného návrší, jehož severní a severovýchodní stranu tvořily kamenné hradby. Jde o jednolodní stavbu s oktogonálním závěrem, dvěma bočními kaplemi, sv. Anny z jihu a sv. Kříže na severu, se sakristií ze

severovýchodu a čtyřbokou hranolovou věží u severozápadního nároží hlavní lodi (www.pamatkovykatalog.cz). Během válečných konfliktů koncem 14. století byl kostel poničen, zanedlouho poté byl přestavěn v gotickém slohu. Kněžiště bylo prodlouženo a přistavěna sakristie na severní straně. Při vpádu husitů byly město i kostel vypáleny. Mezi lety 1480–1500 byla k jižní straně lodi přistavěna kaple s kryptou a čtvercová věž ze severní strany u vchodu. Výstavba kostela byla dokončena v roce 1540. V roce 1643 a následně v roce 1650 kostel znovu vyhořel a byl obnoven. Po morové epidemii v roce 1715 byl kostel uzavřen. Do roku 1734 tak kostel absolvoval celkovou opravu a přestavbu včetně interiéru. Přestavěna a rozšířena byla kaple sv. Anny na jižní stěně lodi a vybudována dvouprostorová podzemní krypta, kam byly uloženy kosterní pozůstatky z původní krypty. Původní sakristie byla zbořena a místo ní vystavěna kaple Božího těla. V roce 1841 kostel znovu vyhořel a následujících pět let probíhala jeho obnova. Menší opravy a renovace interiéru v novogotickém slohu proběhly ještě koncem 19. století (Kaplová 1997; Zeman 2014, 7).

Záchranný archeologický výzkum u kostela sv. Tomáše z Canterbury se uskutečnil v roce 2014 v rámci dvou souběžně běžících stavebních akcí. Důvodem zahájení výzkumu bylo budování nové větve splaškové kanalizace a revitalizace Kostelního náměstí. Výzkum byl proveden společností ARCHAIA Olomouc, o. p. s. Dva liniové výkopy vedly poblíž západní a severní strany kostela, tři sondy byly umístěny na SV a jedna u presbytáře (přílohy, plán 5). Západní liniový výkop (sondy 1–5) byl navíc v blízkosti původní hřbitovní zdi. V těchto sondách byla zachycena část hřbitova z 13.–16. století, celkem s 326 jedinci. Kromě hrobů odhalil odkryv Kostelního náměstí ohradní zeď hřbitova, jež byla zachycena ze všech čtyř stran kostela a konstrukci karneru v severovýchodním rohu náměstí. Karner kruhového půdorysu byl vyplněn vrstvami se značným množstvím zlomků izolovaných lidských kostí (Zeman 2014; Lafková 2015). Výzkum v Mohelnici zdokumentoval několik zajímavých situací jako vícečetné pohřby, nepietní uložení jedinců a poměrně bohatý nálezový fond.

6.2.6. Všeruby

První písemná zmínka o kostelu sv. Ducha ve Všerubech (okr. Plzeň-sever) pochází až z roku 1426. Jde o jednolodní stavbu zakončenou polygonálním presbytářem, k jehož severnímu boku přiléhá mohutná hranolová dvoupatrová věž se sakristií v přízemí (Poche 1982, 287). K výstavbě kostela došlo asi v druhé polovině 14. století. Nejstarší část stavby je patrně věž v rozsahu přízemí a prvního patra, zřejmě také obvodové zdivo presbytáře a vítězný oblouk. V druhé polovině 16. století byl kostel přestavěn v barokním slohu. V této etapě snad byla vystavěna zcela nová loď. V roce 1826 se zřítla část kruchty, kterou nahradila nová konstrukce. Výstavba druhého a třetího patra věže proběhla v roce 1837. V roce 1842 zachvátil kostel požár, po němž byly nově vystavěny všechny krovy, přistavěna patrová předsíň se schodištěm, upravena okna lodi a postavený východní štít lodi. Stavba byla dále renovována roku 1894 a v letech 1906–1907 (www.pamatkovykatalog.cz).

V roce 2000 a 2001 započal záchranný archeologický výzkum na severní straně kostela sv. Ducha (přílohy, plán 6), provedený Západočeským muzeem v Plzni, p. o. Výzkum vyvolala potřeba odvodnění stěny kostela. Z obou etap bylo celkem vyzvednuto 129 jedinců. Všeruby patří mezi dvě lokality v souboru, kde počet nedospělých jedinců převažuje nad počtem dospělých. Hroby byly datovány do 13.–18. století. Středověké pohřby v tomto případě bylo možné odlišit, nacházely se v odlišné vrstvě (Čechura 2000, 2003).

Zajímavá situace byla odkryta na severní straně kostela, v koutě mezi presbytářem a sakristií, kde bylo odkryto celkem 27 novověkých dětských pohřbů, zejména novorozenců (Čechura 2019, 53). Při výzkumu ve Všerubech byly nalezeny i dvě ženy s dětskými kostmi v pánevní oblasti, dále kostra dospělé ženy, u níž se v prostoru pravé strany hrudního koše nacházela nekompletní kostra novorozence. Podle vzájemného vztahu obou jedinců to vypadá, že matka v době pohřbu držela své dítě v náručí (Čechura 2019, 60). V dalších letech zde každoročně probíhal výzkum v rámci terénní práce studentů oborů Antropologie populací minulosti a Kulturní a sociální antropologie ze

Západočeské univerzity v Plzni. Výzkum se zaměřil především na izolované kosti z přítomné kostní skládky a byl předmětem řady článků (např. Sládek et al. 2008).

6.2.7. Blovice

Kostel sv. Jana Evangelisty v Blovicích (okr. Plzeň-jih) je jednodlní stavbou zakončenou půlkruhovým presbytářem, s bočními kaplemi, se sakristií s oratořemi po stranách a s hranolovou věží nad západním průčelím (Poche 1977, 89). Kostel je poprvé připomínán v roce 1374. Podobu původní gotické stavby za současného stavu poznání neznáme (Bouda – Hanzlíková 2015, 19–21). Stávající kostel vznikl patrně jako barokní novostavba v letech 1760–1767, zřejmě v místě předchozí stavby. Konstrukce kleneb, stropů, portálů i oken a členění fasád lze považovat za barokní, stejně jako nosná konstrukce sanktusníku. Zřejmě v roce 1844 byla během úprav vystavěna kruchta. U kostela stojí čtvercová hrobní kaple sv. Kříže s apsidálním závěrem z roku 1833, postavena v empírovém slohu. Torzo opěrné zdi a schodiště u kaple je patrně z 1. poloviny 19. století (www.pamatkovykatalog.cz).

Soubor jedinců z lokality Blovice v prostoru hřbitova u kostela sv. Jana Evangelisty a kaple sv. Kříže pochází ze dvou výzkumů. První záchranný archeologický výzkum byl proveden v roce 2004 organizací ZIP, o. p. s. Podnětem výzkumu bylo vybudování kanalizace pro odvod dešťové vody a její napojení do stávající kanalizace. V místech plánované kanalizace byly umístěny zjišťovací sondy, první za presbytářem a druhá severně od kostela, vedle schodiště do hrobky pod kaplí sv. Kříže (přílohy, plán 7). Celkem bylo vyzvednuto 32 jedinců spadajících do období 17.–18. století. Během výzkumu se podařilo zdokumentovat původní hřbitovní zeď (Kostrouch – Kodera 2004, 2010).

Druhý výzkum v roce 2016 byl realizován Muzeem jižního Plzeňska v Blovicích, p. o. Důvodem pro provedení záchranného archeologického výzkumu byla rovněž realizace stavby kanalizace pro odvod dešťové vody. Výkopové práce probíhaly na jižní, východní a částečně severní straně kostela

(viz přílohy, plán 8). Odkryto bylo 30 jedinců, kteří na základě nalezených svátostek a medailonků byli zařazeni do 1. poloviny 18. století až 1. poloviny 19. století (Bouda – Loukota 2017; Bouda et al. 2018).

6.2.8. Plzeň – U Zvonu

Špitál vznikl v roce 1320 díky plzeňskému měšťanu a radnímu Konrádovi z Dobřan. Následující rok byla vysvěcena kaple sv. Máří Magdalény, později byla kaple přestavěna na gotický kostel (Strnad 1891, 25–26). Lokalita prošla během let řadou přeměn. Během husitských válek došlo ke zboření kostela a patrně i špitálu. Později byly na původním místě obě stavby znovu obnoveny. V roce 1507 vyhořelo celé Špitálské předměstí včetně špitálu (Strnad 1883, 103). Po zániku špitálu byl prostor intenzivně využíván jako pohřební areál. Kostel poté prodělal další stavební úpravy (Dudková – Orna 2015, 30). Pro stavbu však měla fatální dopad zejména třicetiletá válka. Veškerá zástavba na Špitálském předměstí byla spálena. K obnově kostela došlo až po ukončení války (Bělohávek et al. 1965, 208, 219; Bělohávek 1997). V této podobě zde pak stál více než sto let. Roku 1783 došlo ke zrušení špitálního kostela a o rok později z hygienických důvodů i ke zrušení špitálního hřbitova. Zde byl vystavěn dům „U Zlatého zvonu“, který postupně procházel řadou architektonických úprav až do roku 2002, kdy byl po narušení povodní stržen (Martinovský et al. 2004, 108).

Z důvodu plánované výstavby nové budovy Západočeské galerie na místě bývalého špitálního kostela sv. Máří Magdalény a přilehlého hřbitova, byl v roce 2010–2011 uskutečněn Západočeským muzeem v Plzni, p. o. plošný záchranný archeologický výzkum (přílohy, plán 9). Lokalita „U Zvonu“ se nachází v historickém jádru Plzně a špitál s kostelem se zde nacházel od pozdního středověku do časného novověku. V rámci výzkumu bylo umístěno deset sond v jihozápadní části kostela. Během exkavace byla odkryta část reliktního původního kostela a hřbitova s 219 jedinci. Většina hrobů spadá do 18. století (Dudková – Orna 2015). Výzkum přinesl cenné poznatky také z hlediska materiální kultury, dochovala se řada dřevěných rakví a poměrně bohatý hrobový inventář, především devocionálií (Stehlíková 2012).

Nutno podotknout, že plánovaná výstavba galerie dodnes nebyla uskutečněna, a proto plošný archeologický odkryv v dotčeném území nemohl být proveden v celém svém plánovaném rozsahu.

6.3. Analýza vybraných pohřebišť

6.3.1. Deskriptivní systém

Definicí pro deskripci podle Evžena Neustupného (2007, 103) je „*nedestruktivní rozklad archeologických kontextů, je to rozklad pozorováním*“. Pro uspořádání informací o celém souboru a následnou syntézu dat, byla vytvořena relační databáze v programu MS Access 2013. Databázi tvoří tabulky „Lokalita“, „Hrob“, „Jedinec“ a „Nálezy“ navzájem propojeny relacemi 1 : N. Na základní tabulku „Lokalita“ je relacemi vázaná s tabulkami „Hrob“ a „Jedinec“, které jsou navzájem provázané mezi sebou. Tabulka „Jedinec“ je dále propojena s tabulkou „Nálezy“. Zobrazení schématu relací je součástí přílohy (obr. 1). Struktura deskriptivního systému byla koncipována tak, aby bezpečně evidovala veškeré analyzované atributy a zároveň aby mohl být databázový systém (po svém naplnění) statisticky a kvantitativně analyzován. V databázi byly použity v převažující míře nominální³⁷ proměnné. Výjimku je tvoří pole „Porušenost hrobu“ v tabulce „Hrob“, „Porušenost jedince“ a „Nálezy“ v tabulce „Jedinec“, kde jde o proměnné dichotomické³⁸. S nominálními proměnnými nelze statisticky pracovat. V některých případech lze nominální proměnné převést na číselné kódy a statisticky pracovat s nimi. Pro potřeby této studie však toto řešení nebylo zapotřebí. Pro vektorovou syntézu bylo využito dichotomických proměnných presence a absence jednotlivých artefaktů v hrobech, jak bude dále popsáno v kapitole 6.4.1.

V tabulce „Lokalita“ jsou uvedeny údaje k dané lokalitě výzkumu (název, město, okres, kraj), název kostela, u kterého výzkum probíhal, organizace, která výzkum prováděla, rok výzkumu, počet všech jedinců a počet nedospělých

³⁷ Jde o popisnou proměnnou, není matematická (např. poloha těla, orientace těla, věková kategorie, materiál nálezu apod.).

³⁸ Mají blízko k logickým hodnotám, vyjadřují přítomnost/absenci deskriptoru (ano/ne; 1/0).

jedinců. V případě publikovaných výzkumů jsou citace uvedeny v poli „Literatura“.

V tabulce „Hrob“ jsou údaje o daném hrobu (označení jedince tak, jak byl uveden v nálezové/antropologické zprávě, sonda, počet jedinců v hrobě). V poli „Světová strana kostela“ je uvedeno, na jaké straně kostela je hrob umístěn, v poli „Lokace hrobu“ je blíže specifikováno jeho umístění v rámci hřbitova (např. závěr kostela, věž, ohradní zeď hřbitova). Pole „Odkryv“ udává, v jakém rozsahu byl hrob odkryt. Zde byly použity čtyři stupně: *Kompletní*; *Téměř kompletní*; *Částečný* a *Minimální*³⁹. V poli „Indikace rakve“ jsou uvedeny nalezené doklady rakve (např. hřebík, dřevo, kování...). Pole „Přítomnost rakve“ udává, zda byla rakev přítomna. Uvedeny jsou čtyři stupně⁴⁰: *Ano*; *Spíše ano*; *Ne*; *Spíše ne*. Toto pole souvisí se stupněm odkryvu. U minimálně a částečně odkrytých hrobů bez žádného nálezu dokládající přítomnost rakve, je v poli „Přítomnost rakve“ uvedeno „Spíše ne“. Toto je z důvodu nekompletního odkryvu kostry, kde nemůžeme s jistotou tvrdit, že se v hrobu žádný doklad rakve nenalezl. Zaškrťovací pole „Porušenost hrobu“ udává, zda byl hrob porušen.

V tabulce „Jedinec“ jsou informace o daném jedinci (označení jedince tak, jak byl uveden v nálezové/antropologické zprávě, orientace těla, dekubit⁴¹, věková kategorie⁴², případně věk a pohlaví⁴³). Pole „Odkryv“ a „Porušen“ je stejné jako u tabulky „Hrob“. V zaškrťovacím poli „Nálezy“ je uvedena přítomnost či absence hrobového inventáře.

³⁹ *Kompletní* – kompletní odkryv jedince; *Téměř kompletní* – z hrobu nebyla odkryta pouze malá část; *Částečný* – odkryta byla přibližně polovina hrobu; *Minimální* – odkryta byla pouze malá část hrobu (např. lebka, nohy...).

⁴⁰ *Ano* – rakev přítomna, jasný doklad; *Spíše ano* – rakev pravděpodobně přítomna, nejasný doklad (např. nalezeny pouze hřebíky, či fragment dřeva); *Spíše ne* – rakev pravděpodobně nepřítomna, ale stupeň odkryvu neumožňuje s jistotou říct, zda se zde doklad rakve nenacházel; *Ne* – žádný doklad přítomnosti rakve.

⁴¹ *Dorsální* – poloha na břiše; *ventrální* – poloha na břiše; *laterální dx* – poloha na pravém boku; *laterální sin* – poloha na levém boku.

⁴² Jedinci byli rozděleni do následujících pěti kategorií (případně rozmezí mezi nimi): *fetus* (plod, do 40. prenatálního týdne); *neonatus* (novorozenec); *infans* (do 14 let); *juvenis* (14–21 let, do uzavření růstových štěrbin); *adultus* (dospělý, 21+, od uzavření růstových štěrbin).

⁴³ *F* – žena (*female*); *M* – muž (*male*); *I* – indiferentní (jedinec, u kterého bylo odhadováno pohlaví); *Neurčeno* (z důvodů absence pohlavně dimorfních znaků nebylo možné odhadnout).

Poslední tabulka „Nálezy“ popisuje přítomný hrobový inventář. V poli „Typ nálezu“ je uveden nalezený artefakt, v poli „Materiál“ materiál nálezu, následuje pole „Umístění“ udávající polohu nálezu v rámci kostry.

6.4. Syntéza struktur

6.4.1. Faktorová analýza

Pro syntézu struktur byla použita metoda faktorové analýzy. Tato metoda patří mezi nejrozšířenější formalizované multivariační metody v rámci vektorové syntézy (Neustupný 1979), jež vyhledává hlavní struktury v datovém souboru. Její výhodou je, že vyčerpává informační potenciál daného deskriptivního systému, čímž přináší optimální řešení úlohy (Neustupný 1997, 238; Novák 2005, 168).

Faktorová analýza se v archeologii ukázala jako velmi efektivní nástroj pro vyhodnocení a charakteristiku pohřebního ritu (aplikace faktorové analýzy v některých studiích viz např. Šmejda 2003, Neustupný – John 2005). Tato metoda je účinným nástrojem pro hledání struktur a často je využívána v rámci analýzy a vyhodnocení možných pravidelností v kombinaci pohřební výbavy. Její velkou předností je možnost validace výsledků s dalšími deskriptory, jako je věk nebo pohlaví. Právě z výše uvedených důvodů se faktorová analýza jevila jako nevhodnější formalizovanou metodou při analýze pohřební výbavy a k definování vztahů, obsažených v deskriptivním systému této studie.

Účelem faktorové analýzy bylo získat takové archeologické struktury (statisticky podložené vzájemné vazby jednotlivých artefaktů), které by mohly být porovnány s teoretickým modelem⁴⁴. Tento model představovala především otázka, zda se liší pohřební výbava v rámci věkových kategorií, pohlaví a orientace těla, případně zda jsou některé artefakty typické pro určitou skupinu

⁴⁴ „Archeologický model (teoretický model) nějakého arch. kontextu je teorie, vyjádřená pojmy, o které předpokládáme, že tento kontext může vysvětlit (interpretovat)“. (Neustupný 2007, 176). Zdroje modelu v tomto případě byly archeologické výzkumy, písemné prameny a etnologické studie. Na základě teoretického modelu předpokládám, že nejméně čttná pohřební výbava bude v hrobech novorozenců a plodů. Předpokládám, že se bude lišit výbava v rámci pohlaví (např. častější šperky v ženských hrobech). Dále očekávám, že mezi jedinci s jinou orientací těla bude odlišná pohřební výbava.

hrobů/jedinců. Pro možné statistické vyhodnocení této úlohy byly použity převážně dichotomické proměnné, v tomto případě tedy přítomnost/nepřítomnost daného artefaktu. Pro validaci dosažených výstupů, společně se zpřesněním interpretačních závěrů faktorové analýzy byla využita externí evidence (z databázového systému studie), v níž byly zahrnuty nominální proměnné (věk, pohlaví, orientace těla). Faktorová analýza byla zpracována v programu Statistica 13.

6.4.1.1. Kritéria pro výběr dat

Z tabulek „Jedinec“ a „Nálezy“ v relační databázi byly za pomoci křížového dotazu vyselektováni jedinci s hrobovými nálezy. Do faktorové analýzy bylo zahrnuto 311 jedinců (73 nedospělých, 229 dospělých a 9 neurčených jedinců) obsahujících hrobovou výbavu. Pro účely dalšího zpracování dat byla vytvořena vstupní tabulka, kde objekty (řádky) tvoří jedinci a deskriptory (sloupce) tvoří nálezy. Jejich vztah vyjadřují dichotomické proměnné. Ojedinelé artefakty a artefakty s četností pod 5 %, byly z analýzy vyloučeny. Některé deskriptory vstupní tabulky byly právě z důvodu nízké četnosti nálezů sloučeny⁴⁵. Výsledná matice tedy obsahuje celkem 13 deskriptorů, představující sloupce a 298 jedinců odpovídajících řádkům.

6.4.1.2. Metody

Nejprve byla vytvořena korelační matice (přílohy, tab. A) vyjadřující závislost mezi jednotlivými deskriptory (Neustupný 2007, 141). Již při prvním pohledu je patrné, že hodnoty proměnných jsou velmi nízké. Nejvyšší hodnotu (0,36) představuje korelace osobního předmětu a oděvu, medailonu a korálku (0,22), křížku a oděvu (0,21). Naopak největší nekorelovanost zde představují knoflíky a barevný kov (-0,18), knoflíky a medailon (-0,17).

Z korelační matice byly vypočteny vlastní čísla faktorů (přílohy, tab. B). U sedmi faktorů nabývají vlastní čísla hodnot větší než jedna, avšak na základě

⁴⁵ Sloučeny byly tyto deskriptory: kovové ozdoby oděvu (špendlík, ozdoby oděvu, přezka, sponky, drátkové ozdoby, drátkový věneček), růženec (růženec, korálky z růžence, přívěsek z růžence), osobní předmět (knížka, knižní kování, obrázek, nůž, nůžky, klíč, rolnička, šperky), oděv (oděv, ponožky, opasek, rukavice, vázanka, tkanička).

výrazného zlomu sutinového grafu vlastních čísel (přílohy, graf A) jsem zvolila řešení pouze se čtyřmi faktory. Celkem tyto čtyři faktory postihují 42 % celkové variability souboru. Faktory byly následně rotovány metodou *Varimax prostý*. I přes poměrně slabý výsledek jsem se pokusila o interpretaci. Výsledné hodnoty faktorových zátěží znázorňují pruhové grafy (graf B–E).

Hodnotu faktorového skóre lze přiřadit ke každému jedinci, čímž je můžeme navzájem porovnávat například z hlediska věku (viz např. Šmejda 2003, 188). V tomto případě bylo faktorové skóre validováno v rámci věkových skupin, pohlaví a orientace těla. Výsledky jsou zaznamenány v krabicových grafech (přílohy, graf F–Q).

6.4.1.3. Interpretace výsledků

Faktor 1

Výraznou skupinu prvního faktoru představuje v záporném směru oděv, osobní předmět a křížek. V kladném směru dosahují všechny deskriptory velmi nízkých hodnot (pod 0,2), jsou tedy pro tento faktor více méně irelevantní.

Nejvyšší faktorové skóre u jednotlivých jedinců náleží jedincům z lokality Karlín. Všichni tito jedinci byli pohřbeni v kovové rakvi (ve dvou případech byla rakev uložena v hrobce) s dochovaným oděvem a četnými pohřebními přídavky. Jedinec s nejvyšší hodnotou patří do věkové kategorie *infans* (ID 510), u něhož byly nalezeny korálky, řetízek, křížek a knížka. Díky kovové rakvi se zachovaly ponožky, obuv a také vlasy (obr. 2). Rakev byla zdobena motivy Krista. Hned druhé nejvyšší faktorové skóre patří dospělé ženě (ID 606), u níž byl nalezeny náušnice, křížek a kostěná spona ve vlasech. Rovněž se dochoval oděv a obuv. Nezvyklým nálezem byla zubní protéza (obr. 3). Skupina jedinců s nižším faktorovým skóre (-1,7) obsahuje v hrobech osobní předmět (šperky, nůžky, obrázek a rolnička). Jde o hroby dětí nebo dospělých žen z různých lokalit. Dvoje nalezené nůžky se nacházely v hrobech žen s plodem v pánevní oblasti (obr. 4, 5).

Faktor 2

Druhý faktor je bipolární. V kladném pólu představují nejsilnější deskriptory korálky a medailon, zatímco v záporném kříž a mince. Znamená to, že se tyto skupiny navzájem vylučují.

Jedinec s nejvyšším záporným faktorovým skóre druhého faktoru náleží do lokality U Zvonu (ID 1463). U jedince nebyla určena věková kategorie ani pohlaví. Jedinec byl uložen v dřevěné rakvi a nalezeny zde byly kostěné korálky, skleněný korálek a dva medailony. Na opačném kladném pólu byl jedinec s nejvyšší hodnotou, dospělý muž z lokality Litice (ID 99), jehož pohřební výbavu tvořila olověná plastika Panny Marie, fragment dřevěného kříže, mince a knoflík. Uložen byl v dřevěné rakvi. Druhým jedincem s podobně vysokou hodnotou je juvenilní jedinec z lokality Karlín (ID 677), u něhož byl nalezen křížek, kostěný kříž a mince. Uložen byl rovněž v dřevěné rakvi. Skupinu jedinců s faktorovým skóre od -2,7 do -2,2 tvoří (až na jednoho juvenilního), výhradně dospělí jedinci, kteří měli v hrobech jeden až dva medailony. Korálky jsou v této skupině jedinců rovněž v hojném zastoupení.

Faktor 3

Na záporném pólu faktoru 3 dosahují vysokých hodnot knoflíky, o něco nižší pak textil. S opatrností lze říci, že v opozici na kladném pólu stojí kovové součásti oděvu. Ostatní deskriptory vykazují nízké hodnoty.

Nejvyšší záporné faktorové skóre patří dospělé ženě z lokality Karlín (ID 945). Zde se dochoval oděv společně s keramickými a železnými knoflíky. Žena byla pohřbena v rakvi uložené v hrobce. V početnější skupině jedinců s hodnotou faktorového skóre -1,17 jsou v každém hrobu zastoupeny knoflíky. Výrazněji zde převažují dospělí jedinci nad nedospělými. Početnější jsou mužské hroby.

Faktor 4

Poslední faktor je výrazně bipolární. V tomto případě na záporném pólu dominuje růženec, naopak na kladném barevný kov.

Nejvýraznějším jedincem v záporném pólu je dospělý muž z lokality Mohelnice (ID 1208). Muž měl u sebe křížek, korálky z růžence, relikviář, textilii a medailon. Přítomnost rakve nebyla zjištěna. Šlo o jeden z vybavenějších hrobů na této lokalitě. Naopak v kladném pólu je nejvýraznější dospělá žena z lokality U Zvonu (ID 1578). Zde byl přítomen dvakrát barevný kov (u levé ruky a na krční páteři). Ani u tohoto jedince nebyla identifikována rakev.

6.4.1.4. Validace

Testování platnosti výsledků faktorové analýzy bylo zajištěno pomocí externí evidence (viz např. Neustupný 2007, 144, 160), která v tomto případě představuje věkové kategorie, pohlaví a orientaci těla. Faktorová skóre jednotlivých faktorů byla promítnuta do relační databáze. Pro každý faktor byl vytvořen krabicový graf (přílohy, graf F–Q).

Když porovnáme skóre faktorů z hlediska věkových skupin a pohlaví, nevidíme zde žádné markantní rozdíly, medián u všech věkových kategorií, žen i mužů je velmi vyrovnaný. Hodnoty mediánu se pohybují v rozmezí 0–1. Výjimku tvoří faktor 4, kde ve věkové kategorii *juvenis* dosahuje medián hodnot okolo -0,5 a je posazen níže než ostatní věkové kategorie. Podíváme-li se však na tuto konkrétní skupinu juvenilních jedinců faktoru 4, nezjistíme žádné bližší souvislosti. Jedinci pocházejí z různých lokalit, jsou v různé orientaci těla a nálezový fond je rovněž různorodý. Juvenilní jedinec s nejvyšším faktorovým skóre (-0,5) pochází z lokality Všeruby (ID 1376). Byly u něj nalezeny sponky z barevného kovu a zbytky textilu. Uložen byl ve směru Z–V, avšak zajímavé je, že se nacházel na pravém boku. Laterální poloha jedinců je v souboru velmi ojedinělá. Z celkových 1621 jedinců bylo pouze 9 jedinců uloženo v laterálním dekubitu.

Odlehle hodnoty všech faktorů jak u věkových kategorií, tak pohlaví představují pouze jednoho až tři jedinci s vysokou hodnotou, kteří již byli popsáni výše.

Co se týče orientace těla, u faktorů 1, 2 a 4 je medián také v obdobných hodnotách (okolo 0). Pouze u faktoru 3 je patrný rozdíl v orientaci ve směru SJ, kde je medián posazen níž (záporné hodnoty) a ve směru SZ–JV, kde je naopak posazen výš (kladné hodnoty). Skupina těchto převážně dospělých jedinců patří, až na jednu výjimku, do lokality U Zvonu, kde pohřbívání v této orientaci převažovalo. Naopak ve směru J–S jsou jedinci Karlín – helvétský hřbitov, kde nebyla zjištěna žádná souvislost s věkem ani pohlavím.

6.4.1.5. Shrnutí

Nejsilnější extrahovaný faktor 1 se vyznačuje přítomností oděvu, osobních předmětů a křížků v hrobech. Pro tento faktor je typická skupina honosnějších hrobů, jež představuje ojedinělé nálezy v tomto souboru. Některé pohřby se nacházely v kovových rakvích a hrobkách, kde se dochovaly organické materiály jako oděv, rostliny či vlasy. Faktor 2 ukázal, že v hrobech, kde se vyskytují korálky a medailon, se neobjevuje kříž a mince. Pro faktor 3 jsou typickým deskriptorem knoflíky, jež se objevovaly spíše u dospělých jedinců mužského pohlaví. U faktoru 3 se navíc ukázal mírný rozdíl v mediánu hodnot u orientace těla ve směru S–J a SZ–JV. Bipolární faktor 4 je typický pro růženec a barevný kov v opozici. Zaznamenán byl nižší medián hodnot u juvenilních jedinců.

Faktorová analýza je užitečným nástrojem, jak v archeologii rozpoznat struktury v archeologických pramenech. V analyzovaném souboru se hodnoty faktorového skóre ukázaly být velmi slabé a nepodařilo se identifikovat žádné výrazné pravidelnosti. Celkově vzato, nebyl zjištěn rozdíl v pohřební výbavě mezi dospělými a nedospělými, ani v rámci pohlaví. Pohřební výbava nijak nesouvisela ani s prostorovými aspekty hrobů. Při sledování souboru jedinců s pohřební výbavou jako celku (311 jedinců) je však nutné podotknout, že zde výrazně převyšuje přítomnost rakve⁴⁶.

Hlavním nedostatkem tohoto souboru je nízká četnost artefaktů. Z celkových 1621 jedinců v souboru mělo pouze 311 hrobový inventář, z nichž

⁴⁶ Doklady rakve byly zjištěny u 248 jedinců s hrobovými nálezy (z toho 206 potvrzených rakví), u 63 jedinců rakev identifikována nebyla.

do faktorové analýzy vstoupilo 298. I přes nevýrazné struktury však zvolená metoda ukázala některé trendy v pohřebním ritu a odhalila nevšedně vybavené hroby.

Dalším přínosem faktorové analýzy je možnost vynesení faktorových skóre do prostoru v prostředí GIS (příklad využití tohoto postupu viz Šmejda 2004). V případě této studie však byla tato metoda testována na malém vzorku datových podkladů s jednoznačně negativním výsledkem. Sledovat umístění jedinců v rámci prostorových aspektů umožňovaly pouze tři lokality ze souboru (Plasy, Litice a Horažďovice). U jedinců z těchto lokalit však bylo zjištěno velmi nízké faktorové skóre na to, aby mohlo poukázat na přítomnost nějaké struktury. Z toho důvodu nebyly do prostoru vyneseny a tento postup byl alternován aplikací shlukové analýzy jako samostatné prostorové analýzy.

6.4.2. Shluková analýza

Pro ověření hypotézy, zda se umístění hrobů nedospělých jedinců v rámci prostoru kostela lišilo od dospělých, byla využita vícerozměrná analýza v prostorovém vyjádření. Pro potřeby znázornění koncentrace hrobů v daném prostoru byla zvolena shluková (též clusterová) analýza (srov. Shennan 2004, 216–264), zpracovaná v programu ArcGIS 10.7.1. Jde o další vícerozměrnou statistickou metodu, založenou na hledání podobností a rozdílů mezi soubory na základě předem definovaných vstupních parametrů dílčích objektů (např. Macháček 2001; Čapek 2010, 86).

Vzhledem k tomu, že jsou vybrané hřbitovy vázány na sakrální stavbu (kromě lokality Karlín), zaměřila se pozornost na umístění jednotlivých hrobů v kontextu prostorového vymezení bezprostředního okolí kostela. Jak již bylo uvedeno, do shlukové analýzy byly zahrnuty pouze tři lokality – Litice, Plasy a Horažďovice.

6.4.2.1. Metody

Nejprve byly konvertovány (přes nástroj „CAD to Geodatabase“) soubory s geodetickým zaměřením ve formátu DWG do prostředí GIS. Poté byl vytvořen

shapefield pro „Hlavu“ a „Tělo“, zvlášť pro nedospělé a dospělé jedince. Jako „Hlava“ (Bod) byla označena lebka, v případě její absence jiná kost nejbližší lebce. „Tělo“ (Linie) vede v ose těla jedince a vyznačuje tak jeho orientaci. Pro přehlednost jsou nedospělí a dospělí jedinci barevně odlišeni. Plány jednotlivých lokalit s vyznačenými hroby jsou součástí přílohy (plán 1–3). Současně byla vytvořená atributová tabulka, ve které je uvedeno ID jako označení hrobu (tak, jak bylo uvedeno v nálezové zprávě) a prostorové souřadnice X, Y, představující geodeticky zaměřený bod („Hlava“).

V dalším kroku byla provedena shluková analýza zvlášť pro nedospělé a dospělé jedince, za pomoci nástrojové sady „Spatial Analyst Tools“. Konkrétně byla vybraná metoda Kernel Density⁴⁷, která je jednou z metod výpočtu hustoty povrchu (Krtička et al. 2012, 107).

Vytvořeny byly shluky, které zobrazují největší koncentraci dětských a nedospělých hrobů (plán 10). Použita byla stupnice s pětistupňovou barevnou škálou, kdy sytější odstín představuje vyšší koncentraci hrobů v daném místě.

6.4.2.2. Výsledky

Pro každou lokalitu byly vygenerovány graficky znázorněné dvě kategorie výstupů shlukové analýzy. První kategorii zastupují nedospělí jedinci, druhou představují prostorové koncentrace dospělých jedinců. Na první pohled není v prostorových aspektech pohřebního ritu dětí a dospělých markantní rozdíl, avšak některé odlišnosti byly zachyceny.

V lokalitě Plasy byly odkryty hroby na jižní a části severní strany kostela. Dětské hroby se nacházely rovnoměrně rozmístěny mezi hroby dospělých. Výrazné shluky dětských a dospělých hrobů jsou téměř identické. Na západní, východní a části severní strany kostela intaktní hroby zachyceny nebyly, což je pravděpodobně způsobeno narušením hrobů během pozdější přestavby kostela.

⁴⁷ „Výpočet si lze představit tak, že kolem každého bodu se vytvoří kruhové okolí podobné plynule zakřivenému povrchu. Ten má nejvyšší hodnotu 1 v místě bodu a klesá pomocí matematicky definované funkce směrem k okraji, kde nabývá hodnoty 0. Hodnota hustoty pro každou buňku je poté vypočtena posčítáním hodnot všech jádrových povrchů, které překrývají střed dané buňky.“ (Krtička et al. 2012, 107).

V případě lokality Litice se největší shluk dětských hrobů vyskytuje na západní straně kostela, konkrétně u věže. Na tomto místě se nacházely především hroby plodů a novorozenců. Dospělé hroby se nejvíce koncentrují v SZ rohu věže. Podél západní strany věže se dospělí jedinci nevyskytují vůbec. Shluky hrobů dospělých se objevují spíše na JZ a S straně, naopak dětských více na jižní straně, na severní nejsou. Zdá se, že v lokalitě Litice byla v novověku pro dětské pohřby více preferována západní a jižní strana. U lokality Horažďovice jsou nejvýraznější shluky jak dětských, tak i dospělých hrobů v sondě u SZ rohu kostela a u severní části presbytáře. U severní stěny věže kostela je až na jednu výjimku, úplná absence hrobů nedospělých jedinců. V sondách poblíž JV rohu kostela se rovněž koncentrovali pouze dospělí. U JZ rohu kostela se celkově vyskytovalo menší množství hrobů, zpravidla však spadající do období středověku.

6.4.2.3. Shrnutí

Na sledovaných lokalitách se zpravidla dětské hroby nacházely spolu s dospělými. Pouze u lokality Litice byla zaznamenána kumulace dětských hrobů u západní zdi věže kostela⁴⁸. Vzhledem k tomu, že tyto dětské hroby patřily převážně plodům, novorozencům, případně kojencům do šesti měsíců, dalo by se předpokládat, že zde byly pohřbeny záměrně pro symbolický dodatečný křest (viz kap. 4.3.2.1.). Podobná situace byla odkrytá také ve Všerubech u kostela sv. Ducha (Čechura 2019, 53) a dalších lokalitách, např. u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci v Domažlicích (Čechura 2012). V Liticích se dětské hroby koncentrovaly spíše na jižní straně než na severní. Situace, kdy se na jižní straně církevní stavby našlo více dětských hrobů než na severní, jsou zdokumentovány také u kostela v Běstvině a Jezbořicích (Frolík 2007; Frolík – Mácalová – Stránská 2016). Zatímco se v Liticích dětské hroby nejvíce koncentrovaly u věže, v Horažďovicích tomu bylo právě naopak. V prostoru věže, z hrobů označených jako novověké, byl přítomen pouze jeden dětský

⁴⁸ U západní stěny věže bylo odkryto celkem 54 nedospělých jedinců. Konkrétně se jednalo o 3 jedince ve věkové kategorii *fetus*, 6 jedinců *fetus/neonatus*, 7 jedinců *neonatus* a 4 jedince v kategorii *infans Ia* (Lungová – Šneberger 2016; Dudková et al. 2018, 42).

hrob⁴⁹. Proč právě v tomto místě scházely dětské hroby, které se jinak vyskytují v jiných sondách s obdobou frekvencí, jako hroby dospělých, je však otázka.

Výsledky shlukové analýzy se ukázaly být na všech třech lokalitách odlišné. Patrně zde v určitém časovém horizontu nějaké rozdíly v pohřbívání dětí existovaly. Prokázat určité standardy ve výběru pozice pro dětské hroby se nicméně nepodařilo. Situaci komplikují také přestavby kostela a stavební úpravy okolního terénu, které hroby narušily, a řada archeologických situací již nemusí být patrná. V neposlední řadě rovněž rozsah sond, jejich umístění a charakter výzkumu nám neumožní adekvátní porovnání těchto lokalit mezi sebou.

6.4.3. Výsledky popisné statistiky

6.4.3.1. Složení souboru

Věk

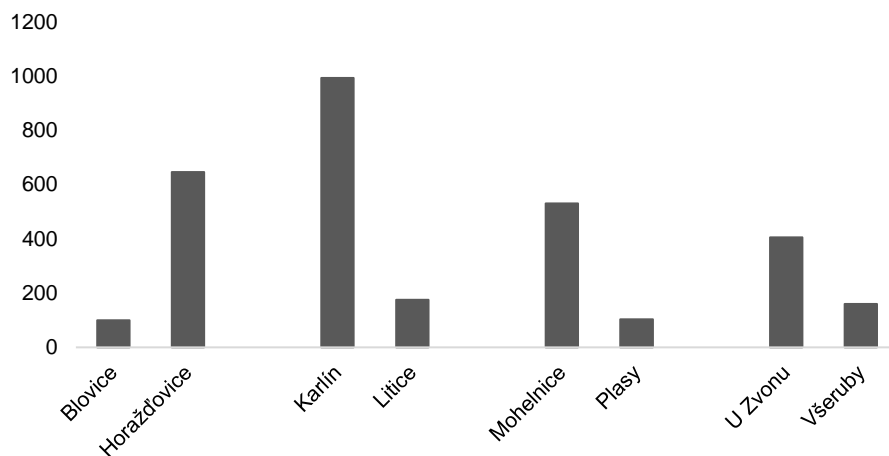
Soubor 1621 jedinců z osmi různých lokalit tvoří 548 jedinců (34 %) nedospělých, 1013 dospělých (62 %) a 60 blíže nespecifikovaných⁵⁰ jedinců (4 %). Nejpočetnější soubor jedinců pochází z lokality Karlín (graf 1). Nedospělí jedinci byli rozděleni do věkových kategorií *fetus*, *neonatus*, *infans* a *juvenis* (viz kap. 6.3.1.). Počty jedinců jednotlivých věkových kategoriích u každé z lokalit zobrazuje graf 2.⁵¹

Kromě lokalit Litice a Všeruby převažují pohřby dospělých jedinců. Mezi nedospělými pohřby dosahuje nejvyššího počtu pohřbených kategorie *infans*, čili děti do 14 let. Výjimku tvoří lokalita Litice, kde mírně převažuje věková kategorie *fetus/neonatus*. Absolutní a relativní četnost jednotlivých věkových kategorií pro každou z lokalit je součástí přílohy (tab. C).

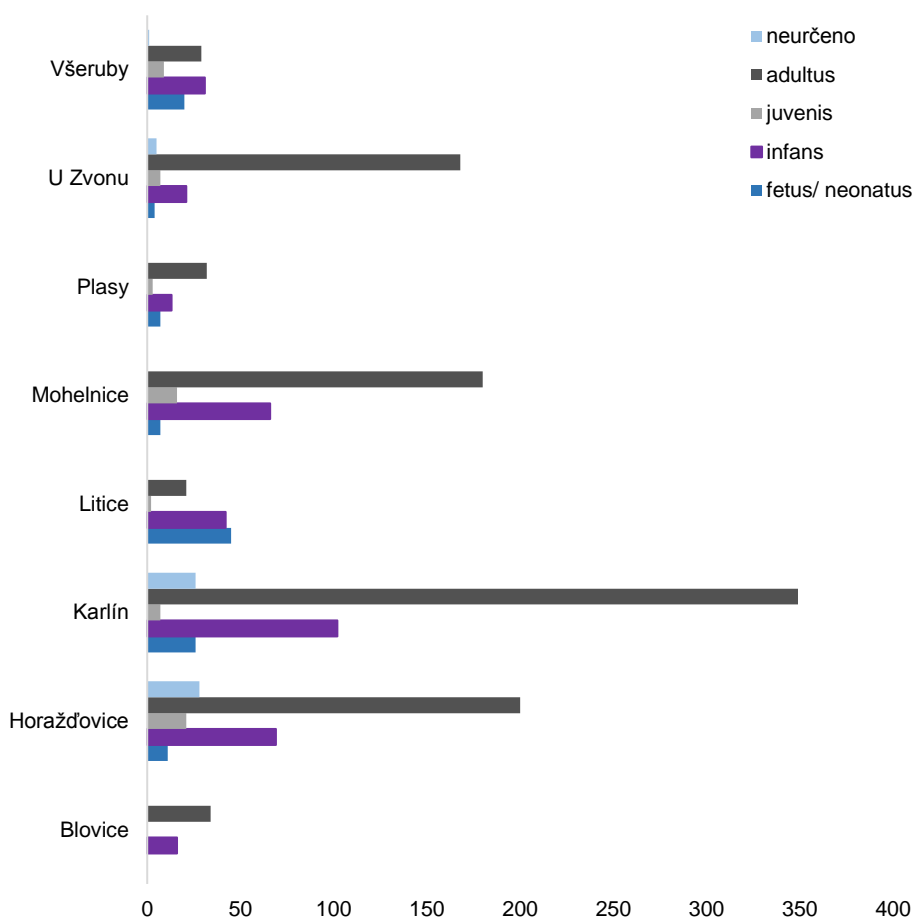
⁴⁹ Hrob 389 (ID hrobu 316), kompletní hrob dítěte ve věku 7 let (*infans*).

⁵⁰ Věkové zařazení nebylo možné z důvodů nedostatečné zachovalosti.

⁵¹ Pro přehlednost grafů byly přechodné věkové kategorie přidány vždy k té starší z nich (např. jedinci z kategorie *juvenis/adultus* byly přičteny k jedincům z kategorie *adultus* apod. Kompletní přehled věkových kategorií je zahrnut v četnostních tabulkách, které jsou součástí přílohy.

Graf 1. Počet jedinců z jednotlivých lokalit v souboru

Graf 2. Počet jedinců z jednotlivých lokalit v rámci věkových kategorií

Pohlaví

Z celkového počtu 1013 dospělých jedinců bylo pohlaví odhadnuto⁵² pouze u 586 jedinců, z nichž 158 tvoří ženy, 289 muži a 142 indiferentní jedinci. Počet jedinců v rámci pohlaví u jednotlivých lokalit znázorňuje graf 3. Na všech lokalitách byl poměr mužů a žen vyrovnaný, pouze v lokalitě Karlín výrazně převyšoval počet mužů.

6.4.3.2. Způsob pohřbívání

Dekubit

V naprosté většině byli jedinci pohřbeni v dorzálním dekubitu, tj. v poloze na zádech. Výjimku tvoří dvanáct jedinců, a to tři v poloze na břiše, pět na pravém boku a čtyři na levém boku. Šest jedinců pochází z lokality Karlín⁵³. Další čtyři dospělí jedinci s odlišným dekubitem jsou z lokality Mohelnice, z čehož tři náleží do hromadného hrobu s nepietním uložením. V poloze na pravém boku se dále nacházel jeden juvenilní jedinec z lokality Všeruby a jeden dospělý z lokality U Zvonu. V laterálním dekubitu bylo pohřbených šest nedospělých⁵⁴ a tři dospělí jedinci. V poloze na břiše byli nalezeni dva dospělí (z hromadného hrobu) a jeden blíže neurčitelného věku.

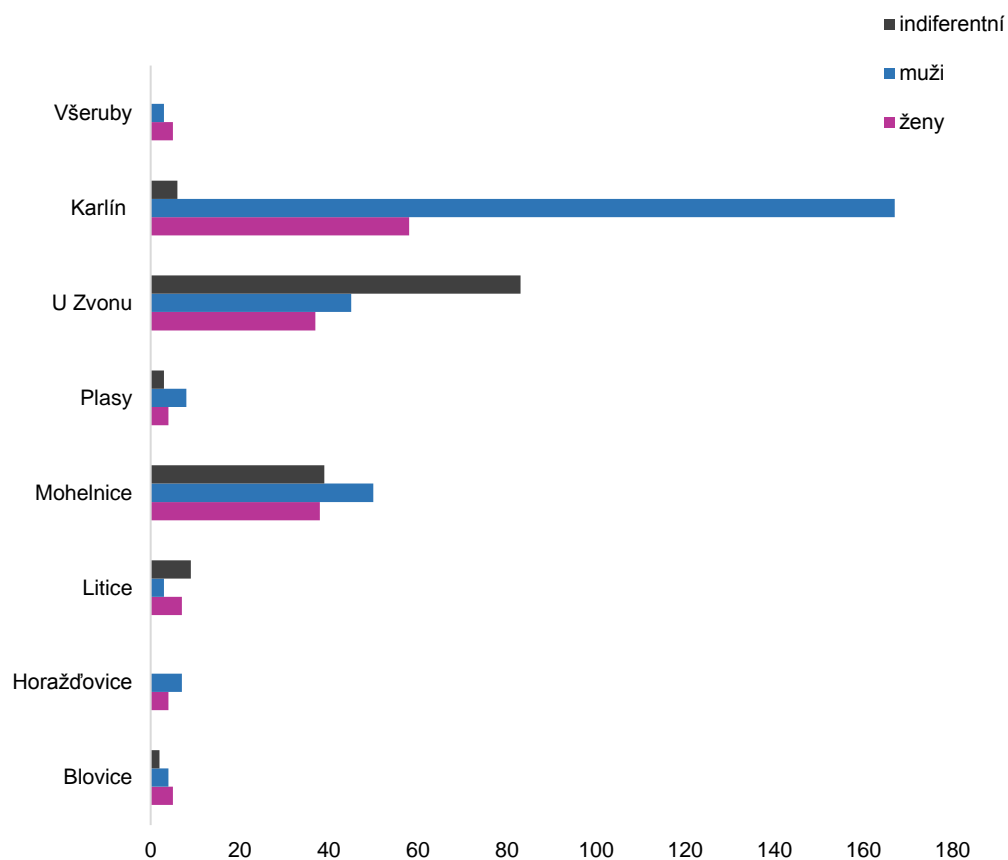
Orientace těla

Polovina jedinců ze souboru byla pohřbena v západovýchodní orientaci. Druhé nejčastější uložení těla bylo ve směru SZ–JV, a to v 18 % souboru. V ostatních směrech byli jedinci pohřbeni s četností pod 10 % (graf 4). Mezi věkovými kategoriemi nebyl zaznamenán v rámci orientace těla žádný výrazný rozdíl. Na zkoumaných lokalitách byly až na výjimky děti pohřbívány ve stejném směru jako dospělí. Orientace těla v rámci jednotlivých věkových kategorií zobrazuje graf 5, absolutní a relativní četnosti jsou uvedeny v Příloze (tab. D).

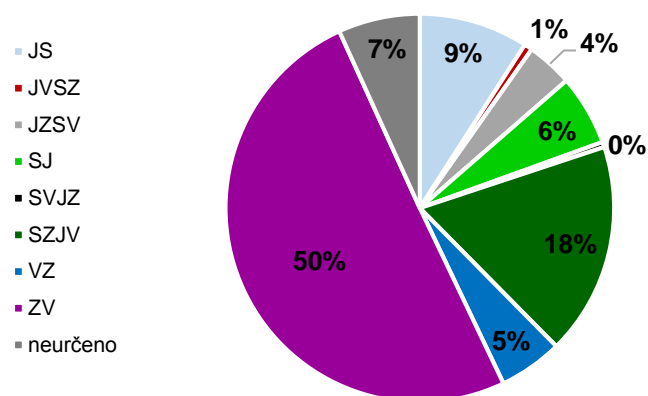
⁵² Odhad pohlaví jedinců z lokality Horažďovice zatím není kompletně dokončen. Odhad pohlaví a věku jedinců z lokality Karlín byl hodnocen v průběhu terénních prací (Průchová 2014, 7).

⁵³ Pět dětských hrobů v poloze na boku ve věkových kategoriích *fetus*, *neonatus*, *infans* a jeden hrob neurčeného věku v poloze na břiše.

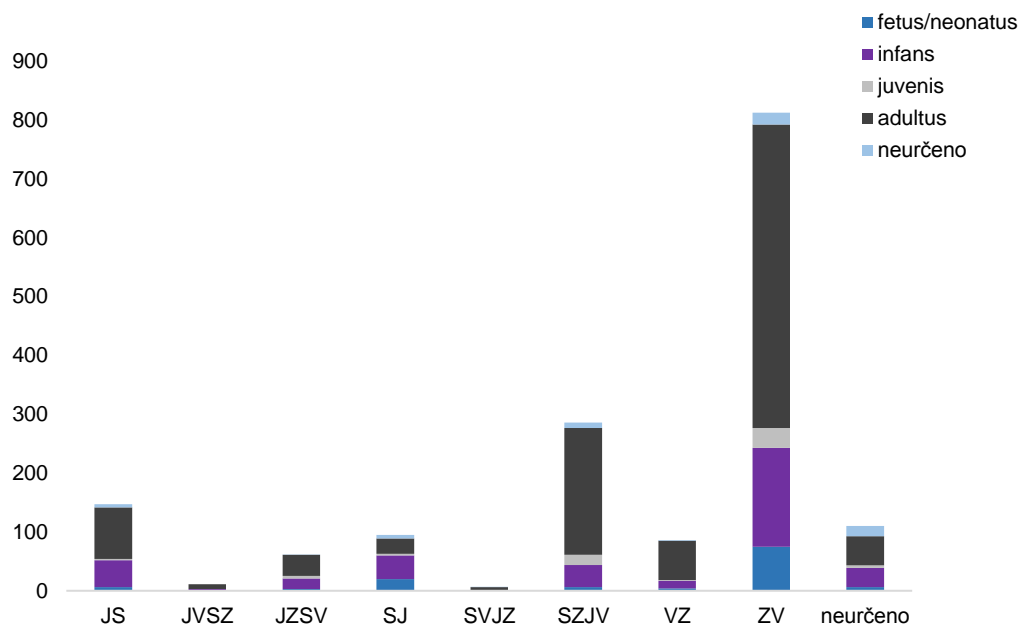
⁵⁴ Jeden jedinec v kategorii *fetus*, dva jedinci v kategorii *neonatus*, dva jedinci v kategorii *infans* a jeden juvenilní jedinec.

Graf 3. Počet jedinců z jednotlivých lokalit v rámci pohlaví

Graf 4. Četnost jedinců v souboru v rámci orientace těla

Graf 5. Počet jedinců s danou orientací těla v rámci jednotlivých věkových kategorií

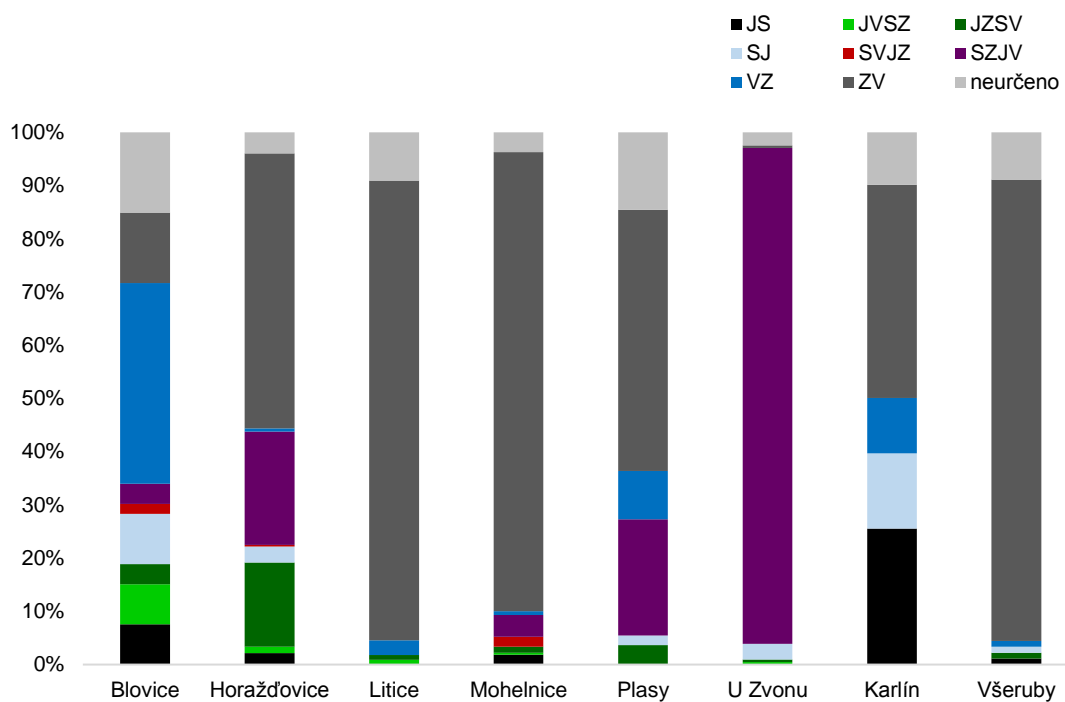
Orientace těl na jednotlivých lokalitách se však mírně liší (graf 6). Poloha ve směru Z–V na většině lokalit převažuje, avšak u lokality U Zvonu jsou jedinci v naprosté většině pohřbíváni ve směru SZ–JV. U lokality Blovice dominuje pohřbívání ve směru V–Z, a to u 38 % (20 jedinců). Ve zbývajících 62 % jsou jedinci pohřbeni ve všech variantách orientace bez výrazného rozdílu. Východozápadní orientace se na ostatních lokalitách vyskytuje v menší míře, nebo vůbec. Nejméně častá je orientace SV–JZ (7 jedinců) a JV–SZ (11 jedinců). U 7 % jedinců nebylo možné orientaci určit z důvodu druhotného porušení hrobu (neanatomická poloha kostí) či minimálního odkryvu.

Vícečetné pohřby

V souboru se vyskytovalo také 21 vícečetných hrobů s různým počtem jedinců. Šlo o 11 dvojhrobů, 3 trojhroby, 5 hrobů se čtyřmi jedinci, jeden hrob s pěti jedinci a jeden hromadný hrob s jedenáctí⁵⁵ jedinci. Sedm vícečetných hrobů bylo pouze dětských, pět bylo pouze s dospělými jedinci (převážně

⁵⁵ Hromadný hrob z lokality Mohelnice obsahoval jedenáct nepietně pohřbených jedinců, kteří se nacházeli v různých polohách.

z lokality Karlín) a v pěti vícečetných se nacházely děti společně s dospělým jedincem. Počet vícečetných hrobů z jednotlivých lokalit je uveden v tabulce 1.

Graf 6. Četnost jedinců jednotlivých lokalit v rámci orientace těla

Tabulka 1. Počet vícečetných hrobů v souboru

Název lokality	Počet jedinců ve vícečetných hrobech				
	2	3	4	5	11
Horažďovice	3	1	2		
Litice	1				
Mohelnice	1	1	2		1
U Zvonu	2				
Karlín	4	1	1	1	
celkem	11	3	5	1	1

Nezvyklosti v pohřbívání

V souboru se vyskytlo i několik odchylek od standardně pohřbených jedinců. Příkladem jsou dva hroby z lokality Mohelnice. Zde byl nalezen hrob dítěte⁵⁶ ve věku 2–4 let (Lungová 2016b, 12)., jehož lebka byla umístěna na kolenou (obr. 6). Zda by se mohlo jednat o protivampyrické opatření, nebo byla jen lebka druhotně přemístěna, zde není jednoznačné. Druhý případ byl hromadný hrob⁵⁷, v němž bylo odkryto 11 jedinců v různých anatomických polohách. Jedinci byli nepietně pohřbeni bez řádného uložení (obr. 7). Některé kosti navíc nesly stopy po poškození, odseknutí a ohoření (Lungová 2016a, 13). Do hromadných hrobů byly často pohřbívány oběti moru či jiné epidemie. Nepietně a nerituálně pohřbeni bývali například delikventi, váleční zajatci či revenanti (srov. např. Unger 2006, 163–167).

Na tomto místě bych také zmínila poměrně četné nálezy kraniálních pitev, trepanovaných lebek a amputací z lokality Karlín. Na helvetském a luteránském hřbitově bylo celkem evidováno 35 případů kraniální pitvy, 4 případy trepanací a 4 amputace (Kacel – Průchová 2017, 165). Jeden případ kraniální pitvy byl zachycen také v ženském hrobu⁵⁸ v Blovicích.

6.4.3.3. Prostorové aspekty

Lokace hrobů v rámci světové strany kostela

Z hlediska prostorové distribuce hrobů bylo sledováno, která strana kostela byla pro pohřby preferována a zda se lišila u dětských pohřbů. Na tomto místě je nutno podotknout, že ne na každé lokalitě probíhal výzkum kolem celého kostela. Lokalita Karlín byla z této analýzy vyloučena zcela, protože se nejedná o kostelní hřbitov. Výzkum lokality U Zvonu probíhal pouze na jižní straně kostela, ve Všerubech pouze na severní, v Blovicích na severní a východní a v Mohelnici na severní, západní a severovýchodní. Z tohoto důvodu je třeba brát následující výsledky s určitou rezervou. Většina kostela byla „obkopána“ pouze v lokalitách

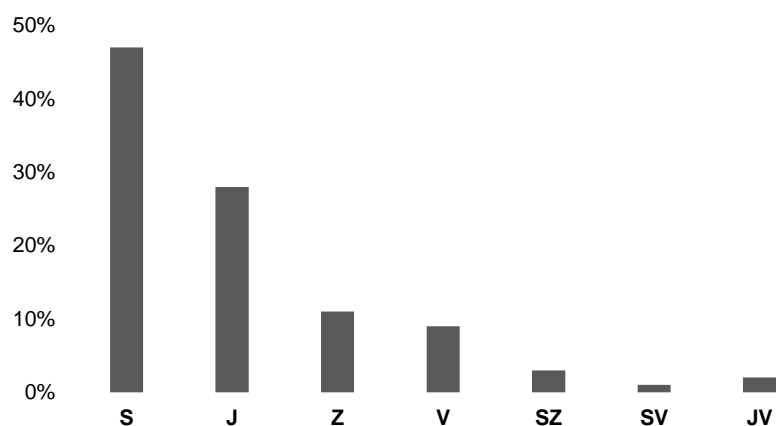
⁵⁶ Hrob 2850; ID 1114

⁵⁷ Hrob 2883; ID 1252

⁵⁸ Hrob 15/16, ID 1359

Horažďovice, Plasy a Litice. Právě proto byly tyto lokality zahrnuty do prostorové analýzy v prostředí GIS, jak bylo již uvedeno v kapitole 6.4.2.

Z celkového počtu 1074 hrobů se jich nejvíce nacházelo na severní (502 hrobů) a jižní (296 hrobů) straně. Procentuální zastoupení hrobů na jednotlivých stranách kostela znázorňuje graf 7. Z celkového souboru se na jednotlivých stranách kostela nacházely dětské hroby ve stejné míře jako hroby dospělých. Četnost hrobů v rámci umístění u kostela pro jednotlivé věkové kategorie je uvedena v Příloze (tab. E). V tabulce 2 jsou počty dospělých a dětských hrobů pro každou lokalitu.

Graf 7. Četnost hrobů v rámci světové strany kostela, na které se nacházely

Tabulka 2. Počet dospělých a nedospělých hrobů z jednotlivých lokalit v rámci světové strany kostela, na které se nacházely

Název lokality	S		J		Z		V		SZ		JV		SV	
	D	N	D	N	D	N	D	N	D	N	D	N	D	N
Blovice	12	5					22	13						1
Horažďovice	124	61	14	3	6	3	36	30	4	3	16	1		
Litice	4	5	6	30	11	54								
Mohelnice	126	66			27	13			23	7			3	4
Plasy	9	3	23	20										
U Zvonu			168	32										
Všeruby	29	60												

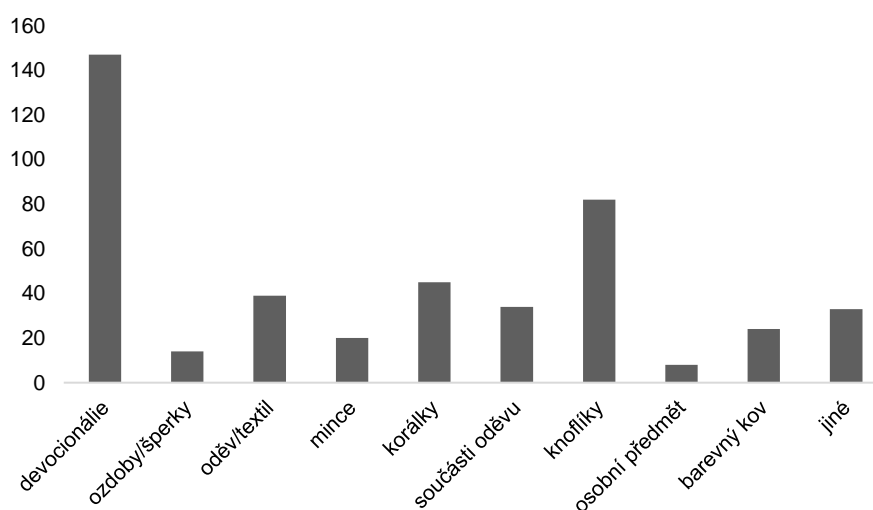
D – dospělý hrob; N – nedospělý hrob

6.4.3.4. Nálezy

Rozbor nálezového fondu

Četnost hrobového inventáře ve sledovaném souboru byla nízká. Celkem bylo evidováno 463 nálezů u 311 jedinců. Pro přehlednost grafů a tabulek byly jednotlivé nálezy zahrnuty do následujících kategorií: „devocionálie“, „ozdoby/šperky“, „oděv/textil“, „mince“, „korálky“, „součásti oděvu“, „knoflíky“, „osobní předmět“, „barevný kov“ a „jiné“⁵⁹. Kompletní přehled nalezených předmětů v rámci věku a pohlaví je součástí příloh (tab. G–I).

Ve sledovaném souboru se vyskytovaly nálezy, které jsou typické pro novověké hřbitovy a od jiných lokalit se výrazně neliší. Jak je patrné z grafu 8, nejvíce nálezů z hrobů spadá do kategorie devocionálií. Nejčastěji se objevovaly křížky a medailony. Ty obvykle bývaly součástí růžence, jenž byl rovněž velmi častým nálezem. Růžence se většinou dochovaly pouze jako korálky, a to z kosti, dřeva, ale vyskytl se i nález korálku z klokočí. Z lokalit Blovice a U Zvonu pocházejí kostěné závěsky ve tvaru ruky, nohy, srdce nebo tzv. Adamova lebka. Zejména v lokalitě Karlín se velmi často objevovaly odpustkové kříže, a to buď kostěné, nebo dřevěné s Kristem z barevného kovu.

Graf 8. Počet nálezů v souboru

⁵⁹ Předměty ojedinělé či předměty s velmi nízkou četností, které nebyly souhrnně označeny (např. zubní protéza, rostlina, mušle, kov aj.).

Druhým nejčastějším nálezem byly knoflíky, které se vyskytovaly v celé škále variant (kovové, kostěné, dřevěné, keramické, perleťové). Velmi často byly v hrobech korálky, a to jak z růžence, tak i jako ozdobný prvek. Kromě kostěných korálků se vyskytovaly skleněné, v několika málo případech i z drahého kovu a perleti. Mimo knoflíků se z oděvů dochovala celá řada oděvního spínání (nejčastěji v podobě háčku a očka, také dvě kruhové spony), špendlíky a ojediněle kovové ozdoby.

Ačkoliv se obvykle oděv v hrobech nezachová, anebo pouze ve fragmentech, z lokality Karlín (Kacl – Průchová 2017, 166) pochází ze třinácti hrobů téměř kompletní oděv⁶⁰. Zejména díky plechovým rakvím se zde dochovala řada dalšího organického materiálu jako vlasy a rostliny (především palmový list), jež se do hrobů přidávaly. Rostlinu zimostrázu vždyzeleného se také podařilo nalézt v dětském hrobě v lokalitě v Blovicích⁶¹ (Kostrouch – Koderá 2010, 197). Ve stejném hrobě se dále nacházel obrázek, který patří k ojedinělým nálezům v souboru.

Kapitolou samou o sobě jsou mince, které pro archeology představují cenný nález, zejména z důvodů umožnění datace hrobu. V souboru se nacházelo 23 mincí, z nichž 4 se nacházely v ústech⁶². Za zmínku stojí vzácný nález stříbrného tříkřejcaru⁶³ v ženském hrobu z Litic⁶⁴, který byl prvním nálezem této ražby na území České republiky (Dudková et al. 2018, 40).

Ojedinělé a méně četné nálezy

Mezi standardní výbavou se vyskytlo i několik méně obvyklých nálezů. K těmto nálezům patří například dva relikviáře. Jeden z nich, nalezený v mužském hrobu v lokalitě Mohelnice⁶⁵, měl podobu malé schránky z barevného kovu, která v sobě ukrývala fragment kosti, květinu a drobný text

⁶⁰ Mezi nálezy oděvu se řadí i doplňky jako obuv, rukavice, ponožky, vázanka, opasek či tkaničky.

⁶¹ Hrob 4/02, ID 1426

⁶² Lokalita Mohelnice, H809 – dosp. žena (ID 1035); H2828 – dosp. jedinec (ID 1129); H2821 – dosp. muž (ID 1228); H3803 – dosp. žena (ID 1098), datace 1604

⁶³ Stříbrný tříkřejcar vyražený ve švýcarském kantonu Zug v roce 1606 (Krause – Mishler – Bruce 2003, 1263, položka 17)

⁶⁴ Hrob 47/15 (ID 43)

⁶⁵ Hrob H2800 (ID 1208)

(Lungová 2016a, 12). Druhým byl dracounový relikviář z mužského hrobu⁶⁶ v lokalitě U Zvonu.

Velmi nezvyklým nálezem byla rtuť nalezená rovněž v Mohelnici. Nacházela se u pažní kosti v hrobu dospělého muže⁶⁷ (Lungová 2016b, 10). Rtuť naplněný lískový ořech byl považován za obzvláště účinný amulet proti moru (Králiková 2007, 155). Příkladem takového nálezu je hrob kněze ve farním kostele sv. Martina v Klosterneuburgu (Neugebauer 1981, 128). Rtuť se dříve užívala k léčení různých chorob, jako např. syfilis (Horáčková et al. 2004, 111). Někdy se rtuť přikládala do hrobů ve skleněných ampulkách. Zda se rtuť dostala do hrobu náhodou, či byla uložena do hrobu intencionálně, je však otázkou.

Šperky a ozdoby se v novověkých hrobech příliš hojně nevyskytují, což se potvrdilo i v tomto souboru. Mezi skrovné nálezy šperků se řadí řetízek, prsten, kostěná spona do vlasů z parohoviny, náušnice a blíže nespecifikované ozdoby. Ve čtyřech hrobech nedospělců se vyskytovaly drátěné ozdoby či věnečky (dítě ve věku 3–5 let a tři juvenilní jedinci). Za zmínku stojí hrob nedospělé dívky⁶⁸ v Mohelnici, v němž množství drátěných ozdob pokrývalo celou kostru. Ozdoby ve tvaru květů patrně zdobily pohřební roucho a čepec či věnec. Kolem krku byl umístěn textilní pásek zdobený barevnými skličky (obr. 8); (Lungová 2016a, 11).

V celém souboru byly nejméně frekventovanou kategorií nálezů osobní předměty. Do této skupiny nálezů byly zahrnuty nůžky, rolnička, klíč, knihy a obrázek. Železné nůžky, které se vkládaly do hrobů těhotných žen a šestinedělek, byly v souboru zachyceny hned dvakrát – v Liticích a v Horažďovicích. V obou případech šlo o kompletně odrytého jedince ženského pohlaví s kostmi plodu v pánevní oblasti (Hrubá – Půtová 2016, 28; Dudková et al. 2018, 42–43).

⁶⁶ Hrob 26/532 (ID 1465)

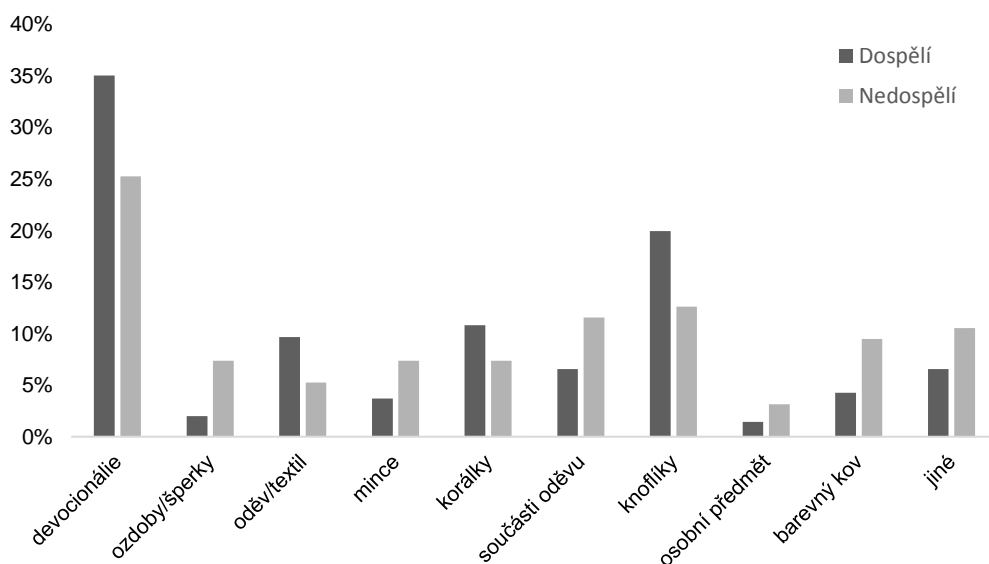
⁶⁷ Hrob H845 (ID 1057)

⁶⁸ H1863 – žena ve věku 16–24 let (ID 1177)

Nález knížky se vyskytl v hrobě v Karlíně⁶⁹ a fragment knižního kování v Mohelnici⁷⁰. K ojedinělým nálezům souboru se dále řadí např. rolnička v dětském hrobě, skleněná kulička v mužském hrobě a již zmiňovaný obrázek.

Hrobové nálezy v rámci věku

Hrobová výbava se vyskytovala jak u dospělých, tak nedospělých jedinců. Četnost jednotlivých typů nálezů v dospělých i dětských hrobech je poměrně vyrovnaný (graf 9). U obou skupin dominují nálezy devocionálií. Mezi ně se řadí růžence, křížky, kříže, medailony, svátostky či relikviář. Druhým nejčastějším nálezem byly knoflíky. Uvedené typy nálezů se vyskytovaly častěji u dospělých, stejně tak jako textil a korálky. Naopak u dětí byly častější šperky a ozdoby, mince, součásti oděvu, jako je oděvní spínání (nejčastěji typu háček a očko), špendlíky, drátkové ozdoby, nebo šatní sponky. Častěji se u nedospělých objevoval také barevný kov. Jedná se především o neidentifikovatelné fragmenty předmětů z barevného kovu, patrně pozůstatky právě součástí oděvu a devocionálií.

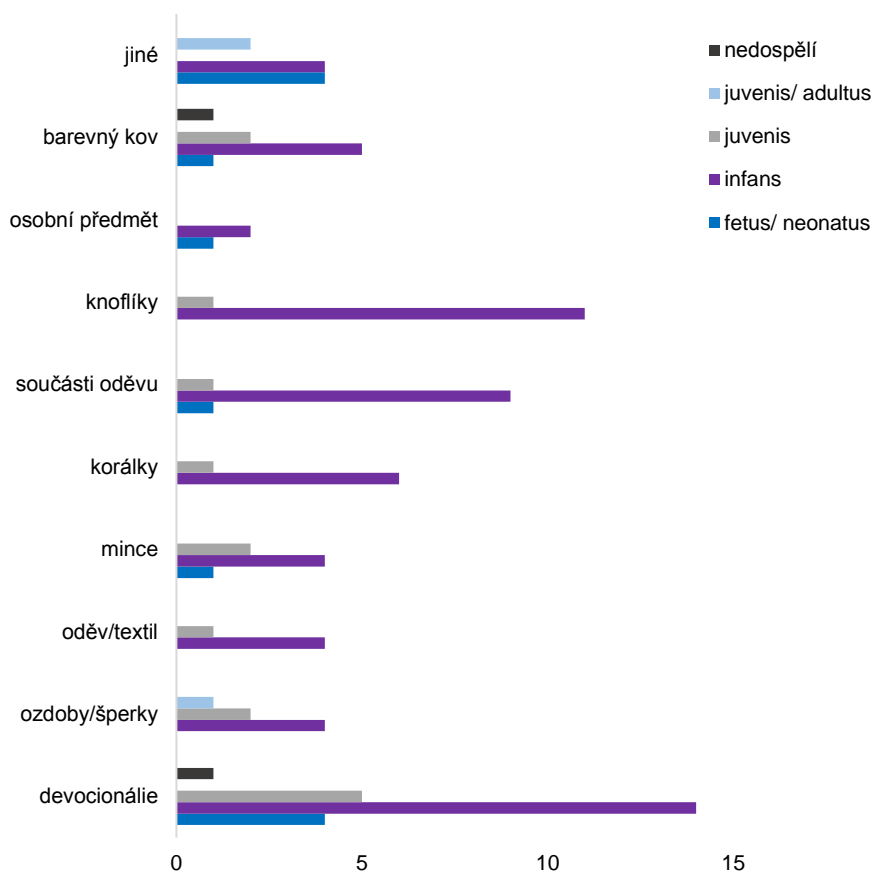

Graf 9. Četnost nálezů u dospělých a nedospělých jedinců

⁶⁹ Nález malé knížky bez žádného textu se objevil v dětském hrobě 375 (ID 498). Patrně šlo o symbolický předmět (Kacl – Průchová 2017, 167).

⁷⁰ Mužský hrob H845 (ID 1057).

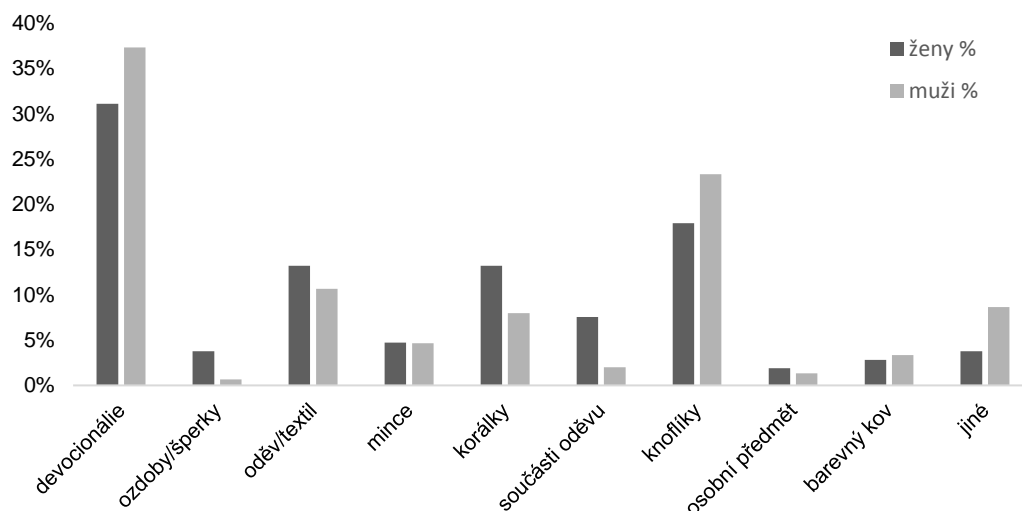
V rámci věkových kategorií se v hrobech rovněž nejvíce vyskytovaly devocionálie. U plodů a novorozenců byla zjištěna úplná absence nálezů oděvu, knoflíků, korálek a šperků/ozdob. Ve věkové kategorii *infans*, která je nejpočetnější (63 jedinců), byly druhým nejčastějším nálezem knoflíky. Překvapivě se u juvenilních jedinců knoflíky vyskytly pouze v jednom případě. Počet typů předmětů v rámci věkových kategorií je uveden v grafu 10.

Graf 10. Počet hrobových nálezů jednotlivých věkových kategorií nedospělých jedinců

Hrobové nálezy v rámci pohlaví

Četnost nálezů v ženských a mužských hrobech byla poměrně vyrovnaná (graf 11). U mužů byly o několik málo procent čtenější devocionálie, knoflíky a jiné. Naopak u žen to byly ozdoby/šperky, oděv/textil, korálky a součásti oděvu.

Graf 11. Četnost hrobových nálezů v rámci pohlaví

Tabulka 3. Četnost nálezů v rámci pohlaví a věku

Nálezy	Dospělí						Nedospělí	
	žena		muž		indiferentní		Absolutní četnost	Relativní četnost
	Absolutní četnost	Relativní četnost	Absolutní četnost	Relativní četnost	Absolutní četnost	Relativní četnost		
devocionálie	33	0,31	56	0,37	14	0,34	24	0,25
ozdoby/šperky	4	0,04	1	0,01	2	0,05	7	0,07
oděv/textil	14	0,13	16	0,11	3	0,07	5	0,05
mince	6	0,05	7	0,05	0	0,00	7	0,07
korálky	14	0,13	12	0,08	6	0,15	7	0,07
součásti oděvu	8	0,08	3	0,02	4	0,10	11	0,12
knoflíky	19	0,18	35	0,23	4	0,10	12	0,13
osobní předmět	2	0,02	2	0,01	0	0,00	3	0,03
barevný kov	3	0,03	5	0,03	5	0,12	9	0,09
jiné	3	0,04	13	0,09	3	0,07	10	0,11
celkem	106	1,00	150	1,00	41	1,00	95	1,00

Vliv odkryvu a porušenosti hrobu na přítomnost nálezů

Stádium odkryvu jedince a jeho porušení (např. jiným hrobem) může zásadně ovlivnit možnost nálezu hrobového inventáře (tab. 4). Nejvyšší počet hrobů s nálezy byl jednoznačně u kompletně odkrytých jedinců, stejně tak tomu bylo i u neporušených hrobů v porovnání s porušenými. Minimálně odkrytých hrobů s nálezy bylo nejméně.

V případě počtu nálezů jsou výsledky stejné – nejvíce nálezů se vyskytovalo v kompletně odkrytých a neporušených hrobech (tab. 5). Celkového počtu 463 nálezů se jich 73 % vyskytovalo právě v kompletně odkrytých hrobech.

Tabulka 4: Počet jedinců s nálezem v rámci odkryvu a porušenosti jedince

Přítomnost nálezu	Odkryv jedince				Porušenost jedince	
	kompletní	téměř kompletní	částečný	minimální	neporušený	porušený
ano	221	31	43	16	216	95
ne	668	100	314	178	736	574
celkem	889	131	357	194	952	669

Tabulka 5: Počet nálezů v rámci odkryvu a porušenosti jedince

	Odkryv jedince				Porušenost jedince	
	kompletní	téměř kompletní	částečný	minimální	neporušený	porušený
Počet nálezů	337	46	64	16	326	137

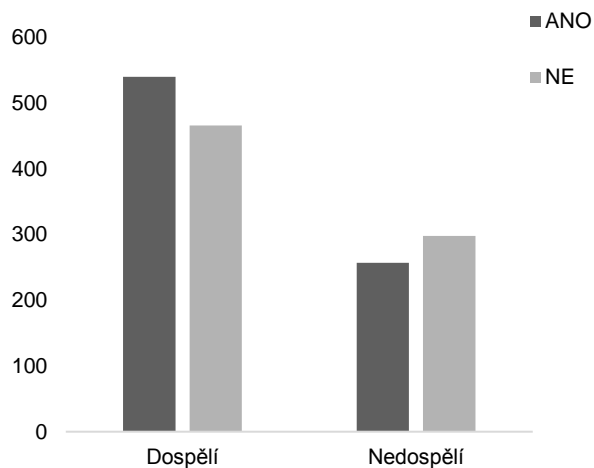
6.4.3.5. Rakve

Problematika identifikace rakví na hřbitovech již byla nastíněna v kapitole 6.3.1. Protože stav odkryvu hrobu nemusí vypovídat o skutečné přítomnosti či absenci pozůstatků rakví, byly pro vyjádření jejich přítomnosti vytvořeny čtyři kategorie: „ano“, „spíše ano“, „spíše ne“, „ne“. K zařazení do těchto kategorií bylo přihlédnuto ke stavu odkryvu, který byl hodnocen jako „minimální“, „částečný“, „téměř kompletní“, „kompletní“ a charakteru nálezu.

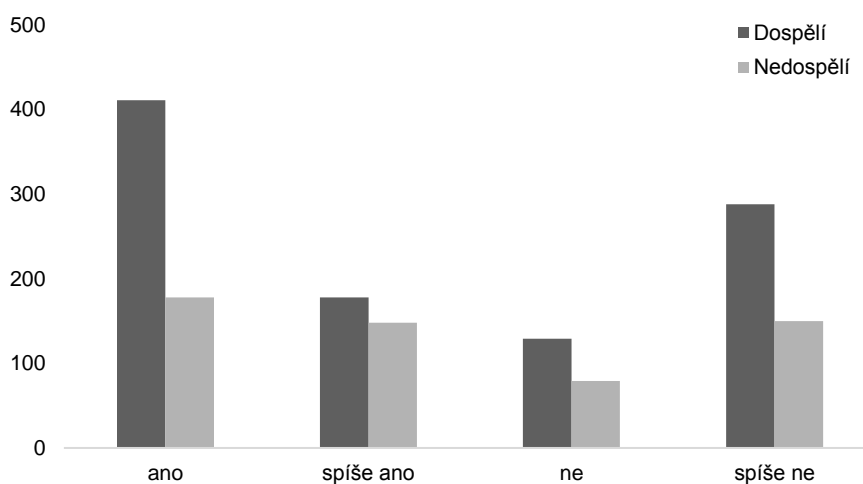
V tomto souboru je rozdíl mezi hroby s nálezem dokládající přítomnost rakve a bez nich zanedbatelný. Pozůstatky rakví byly nalezeny u 823, naopak 798 hrobů bylo bez nálezů. Jistá přítomnost rakve (kategorie „Ano“) byla identifikována u 615 hrobů.

Přítomnost rakve v rámci věku

Jak můžeme vidět na grafu 12, ani v případě dětských hrobů nebyl evidován výrazný rozdíl mezi hroby s pozůstatky rakví a bez nich. V grafu 13 je zobrazen počet rakví z hlediska výše uvedených kategorií přítomnosti. Četnost výskytu rakví v rámci věkových kategorií je uveden v tabulce 6.

Graf 12. Počet hrobů s pozůstatky rakví u dospělých a nedospělých jedinců

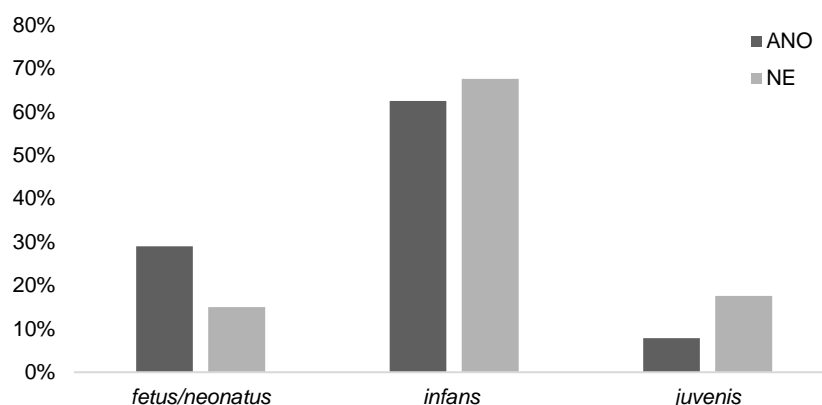

Graf 13. Počet rakví u dospělých a nedospělých jedinců

Tabulka 6. Absolutní a relativní četnost rakví v souboru

Přítomnost rakve	Věková kategorie								Počet hrobů celkem
	<i>fetus/neonatus</i>		<i>infans</i>		<i>juvenis</i>		<i>adultus</i>		
	Absolutní četnost	Relativní četnost	Absolutní četnost	Relativní četnost	Absolutní četnost	Relativní četnost	Absolutní četnost	Relativní četnost	
ano	47	0,39	120	0,33	11	0,17	411	0,41	589
spíše ano	29	0,24	40	0,11	8	0,12	130	0,13	207
spíše ne	30	0,25	103	0,29	12	0,18	181	0,18	326
ne	14	0,12	97	0,27	34	0,52	291	0,29	436
celkem	120	1,00	360	1,00	65	1,00	1013	1,00	1558

Rozdíl v četnosti pozůstatků rakví v dětských hrobech zobrazuje graf 14. Nálezy dokládající přítomnost rakve byly četnější u kategorie *fetus/neonatus*, naopak u juvenilních jedinců převažovaly hroby bez nálezů z rakví. V kategorii *infans* byly rozdíly v četnosti nepatrné (5 %).

Graf 14. Četnost pozůstatků rakví v rámci věkových kategorií nedospělých jedinců

Nálezy pozůstatků z rakví

Nejčastějšími doklady přítomnosti rakve byly hřebíky a zbytky dřeva, případně jejich kombinace. V některých případech se dochovala poměrně velká část dřevěné rakve včetně víka (lokality Karlín a U Zvonu). Z lokality Karlín pochází z rakví i řada zdobných prvků⁷¹, madel, nožek či vitráž. Z této lokality

⁷¹ Nejčastěji motiv kalicha, Krista a ornamentální zdobné pásy

pochází také deset kovových rakví. V tabulce 7 je uveden počet hrobů, u kterých byl přítomen jeden typ nálezu dokládající rakev či jejich kombinace. Tabulka 8 pak uvádí počet hrobů s celkovým počtem nálezů z rakví. Nejvíce rakví bylo identifikováno podle kombinace dřeva a hřebíků. Překvapivě počet hrobů, kde bylo nalezeno pouze dřevo, převyšuje počet hrobů, kde se nacházely jen hřebíky. Zdá se, že řada rakví byla spojována jinou technikou. Ve 49 hrobech se z větší části dochovala dřevěná rakev.

Tabulka 7. Počet hrobů s pozůstatky rakví

Nálezy	Počet hrobů
jen dřevo	247
dřevěná rakev	49
jen hřebík	145
madlo/kování	1
zdobení	3
kovová rakev	10
železo	34
dřevo + hřebík	289
dřevo + kování/madlo	3
dřevo + železo	10
kombinace více	32

Tabulka 8. Počet hrobů s pozůstatky rakví

Nálezy	Počet hrobů
dřevo	582
dřevěná rakev	49
kování	8
hřebík	484
madlo	7
zdobení	28
kovová rakev	10
vitráž	1
železo	47

Vliv odkryvu a porušenosti hrobu na možnost identifikace rakve

Stejně jako v případě nálezů hrobového inventáře, také u přítomnosti rakve byl sledován vliv odkryvu a porušenost hrobu na možnost nalezení pozůstatků z rakví. Z tabulky 9 jasně vyplývá, že nejvyšší počet nálezů z rakví je u kompletně odkrytých hrobů a naopak nejméně u minimálně okrytých. Z kompletně odkrytých 877 hrobů v souboru bylo v 535 případech užito rakve a v 236 případech proběhl pohřeb bez rakve. Pravděpodobné pohřbení v rakvi bylo zachyceno u 79 hrobů a naopak nepředpokládané u 4. Celkem vzato, z kompletně odkrytých hrobů byly u 71 % nalezeny zbytky rakví. Naopak u minimálně odkrytých to bylo pouze 25 %. U minimálního odkryvu nebylo možné s jistotou zamítnout přítomnost rakve, proto u hrobů s kombinací minimálního odkryvu a absencí nálezů z rakve byla vždy uvedena kategorie „spíše ne“. Vztah minimálního odkryvu a kategorie „ne“ je tedy 0 hrobů.

Tabulka 9. Počet rakví v rámci odkryvu a porušenosti hrobu

Přítomnost rakve	Odkryv hrobu				Porušenost hrobu	
	kompletní	téměř kompletní	částečný	minimální	neporušený	porušený
ano	535	30	35	13	416	197
spíše ano	79	25	60	36	141	61
ne	236	69	2	0	193	114
spíše ne	4	6	252	145	331	124
celkem	854	130	349	194	1081	496

Z celkových 1081 neporušených hrobů v souboru byla rakev přítomna u 416 hrobů, naopak bez rakve bylo 193 hrobů. U porušených hrobů nejsou rozdíly v počtu přítomných rakví tolik výrazné jako u minimálně či částečně odkrytých hrobů. Mezi celkovou četností nálezů z rakví u porušených a neporušených hrobů nebyl rozdíl, v obou případech se nálezy nacházely u 52 % hrobů. Z uvedeného vyplývá, že pro identifikaci přítomnosti rakve je více limitující stav odkryvu hrobu než jeho porušenost. Pokud bychom brali v potaz pouze

kompletně odkryté hroby, přítomnost rakve by v tomto souboru jasně převažovala.

7. SHRnutí VÝSLEDKŮ

Předmětem této práce je zhodnocení pohřebního ritu v novověku, s důrazem na pohřbívání nedospělých jedinců. Pozornost je zaměřena především na prostorové umístění hrobů na novověkých pohřebištích v rámci věkových kategorií, případně pohlaví. Do sledovaného souboru bylo zahrnuto osm vybraných novověkých hřbitovů, které splňovaly předem stanovená kritéria jako přítomnost hrobů nedospělých jedinců, antropologické odhady věku dožití, zpracování terénní dokumentace aj. Celkem se podařilo shromáždit 1577 hrobů s 1621 jedinci, z čehož 548 tvoří nedospělí. Kromě dvou lokalit převažují pohřby dospělých jedinců. Nejvíce nedospělých jedinců spadá do věkové kategorie *infans*. Odhad pohlaví byl možný pouze u 586 jedinců, z čehož 158 tvoří ženy, 289 muži a 142 indiferentní jedinci. Na všech lokalitách byl poměr mužů a žen vyrovnaný, pouze v lokalitě Karlín výrazně převyšoval počet mužů. Vzhledem k tomu, že evangelické hřbitovy v Karlíně byly připojeny k vojenskému hřbitovu, kde výrazně dominovali muži, není tato skutečnost překvapující.

Způsob pohřbívání jedinců v celém souboru se v zásadě neliší od srovnatelných souborů z jiných novověkých hřbitovů (např. svatojakubský hřbitov v Brně, hřbitov u kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích, hřbitov u chrámu sv. Ducha v Hradci Králové aj.). Až na dvanáct výjimek byli jedinci pohřbeni v dorzálním dekubitu. V laterálním dekubitu bylo pohřbeno šest nedospělých⁷² a tři dospělí jedinci. V poloze na břiše byli nalezeni dva dospělí (v hromadném hrobu) a jeden blíže neurčitelného věku. Byly zaznamenány všechny alternativy orientace těla vůči světovým stranám. Přibližně polovina jedinců v souboru byla pohřbena v západovýchodní orientaci, druhá dominující orientace byla ve směru SZ–JV. Na zkoumaných lokalitách byly děti pohřbívány ve stejném směru jako dospělí. V některých případech se jak u dětí, tak i

⁷² Jeden jedinec v kategorii *fetus*, dva jedinci v kategorii *neonatus*, dva jedinci v kategorii *infans* a jeden juvenilní jedinec.

dospělých orientace těla odlišovala od ostatních. Proč byli tito jedinci pohřbeni v jiném směru, se z daného kontextu nepodařilo zjistit. Orientace těl se však mírně lišila na jednotlivých lokalitách. To zřejmě souvisí s osou kostela, u kterého byli jedinci pohřbení. Například v lokalitě v Plzni – U Zvonu, byli jedinci pohřbeni ve směru SZ–JV, stejně jako byla osa kostela. Zdá se, že v novověku již nebyla striktně dodržována západovýchodní orientace.

V souboru byly zachyceny také některé odchylky od standardních zvyklostí pohřbu. Bylo zaznamenáno 21 vícečetných hrobů s různým počtem jedinců. Většinu vícečetných hrobů tvořily dětské pohřby a společné pohřby dětí s dospělými. V jednom případě šlo o hromadný hrob s 11 jedinci v různých anatomických polohách. Vzhledem k tomu, že se jednalo o nepietní uložení a na kostech jedinců byly stopy po opálení, mohlo by se uvažovat o možnosti protivampyrického opatření. Stejně tak lze uvažovat o nálezů hrobu dítěte, jehož lebka se nacházela u kolenou. Pro označení těchto hrobů jako vampyrických však nejsou jednoznačné doklady. Z lokality Karlín pochází řada dokladů kraniálních pitev, trepanací a amputací. Jeden případ hrobu s dokladem kraniální pitvy byl odkryt v Blovicích. Tyto nálezy nejsou ojedinělé, doklady kraniálních pitev byly zachyceny také například na novověkém hřbitově u kostela sv. Klimenta v Praze-Bubnech (Kostka – Šmolíková 1998, 833).

V rámci prostorové distribuce hrobů byla sledována otázka, zda se pohřby preferovala určitá strana kostela a zda se lišila u dětských pohřbů, případně zda v rámci pohřebiště dochází k výrazným kumulacím dětských hrobů. Z celkového počtu hrobů se jich nejvíce nacházelo na severní a jižní straně. V kontextu dětských hrobů nebyla žádná preferovaná strana zachycena. Dětské hroby se nacházely na jednotlivých stranách kostela ve stejné míře jako hroby dospělých. Je však třeba připomenout, že ne všechny archeologické výzkumy probíhaly po celém obvodu kostela, nebo byly archeologické situace již v minulosti porušeny. Z tohoto důvodu byly vybrány pouze tři lokality (Litice, Plasy a Horažďovice), kde výzkumy probíhaly téměř kolem celého obvodu kostela a kde byla k dispozici prostorová data, která následně mohla být

promítnuta v prostředí GIS. Grafické znázornění koncentrace hrobů pro dětské a dospělé pohřby v daném prostoru bylo provedeno za pomoci shlukové analýzy. Jejím účelem bylo ověření hypotézy, zda se lišilo umístění hrobů nedospělých a dospělých jedinců v rámci prostoru kostela. Výsledky shlukové analýzy ukázaly zcela odlišnou situaci pro všechny tři lokality. U kostela sv. Václava v Plasích nebyl zachycen žádný rozdíl v pohřbívání dětí a dospělých. U kostela sv. Petra a Pavla v Liticích se dětské hroby nejvíce koncentrovaly u věže kostela (věž na západní straně), právě naopak tomu bylo u kostela sv. Petra a Pavla v Horažďovicích (věž na severní straně), kde se u věže dětské hroby nevyskytovaly vůbec. Kumulace dětských hrobů byla zachycena pouze v lokalitě v Liticích. Hroby se nacházely u západní zdi věže kostela. Vzhledem k tomu, že šlo převážně o nejmladší věkové kategorie dětí, dalo by se předpokládat, že zde byly dodatečně pohřbeny nepokřtěné děti, jak je známo zejména ze zahraničních výzkumů kostelních hřbitovů (např. Walkringen, Bleienbach, Göttingen). Obdobná situace ve zkoumaném souboru byla zachycena také ve Všerubech, kde se našla kumulace hroby plodů a novorozenců u stěny kostela.

Při srovnání výsledků se situacemi z jiných zkoumaných novověkých pohřebišť, nelze obecně definovat konkrétní stranu kostela či místo, které by bylo „oblíbenější“. Jak již bylo v předchozích kapitolách uvedeno, někde byla preferována severní strana (např. u kostela v Běstvině a Jezbořicích), jinde jižní (např. u kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích). Na některých hřbitovech se nejvíce hrobů vyskytovalo u presbytáře, což bylo považováno za nejprestižnější místo k pohřbení (hned za pohřbem v interiéru kostela). Zdá se, že lukrativnost určitého místa či strany se liší kostel od kostela. Je možné, že se výběr místa řídil i podle jiných aspektů, které již nejsou archeologicky zachytitelné. Mohly by to být například dřevěné kříže, které bývaly součástí hřbitova pro usnadnění orientace. Stejně jako v případě preference strany kostela, i umístění dětských hrobů se mezi jednotlivými lokalitami liší, a to jak v našem prostředí, tak i v zahraničí. I zde se odkryté hroby nejmladších dětí koncentrují na různých místech u stěn kostela, v blízkosti vchodu, u oltáře, křtitelnice či presbytáře. Ze zkoumaného souboru se nepodařilo definovat žádný vymezený

prostor pro dětské hroby, který by podléhal určitým standardům. Ve dvou případech byly zachyceny již zmíněné kumulace novorozenců, které mohly souviset s pohřbíváním nepokřtěných dětí pod okapem kostela, avšak jestli byl na zkoumaných lokalitách vymezen prostor také pro pohřby „ostatních“ dětí, zůstává nevyřešenou otázkou. Aby bylo možné na tuto otázku odpovědět, bylo by třeba získat data z kompletně odkrytých hřbitovů, které by nebyly výrazně zasazeny stavební aktivitou v minulosti. Je možné, že právě přestavby kostelů a úpravy okolního terénu narušily archeologické situace a řada informací o prostorových aspektech novověkého pohřebního ritu je navždy ztracena. V úvahu také připadá možnost, že by vymezené prostory pro dětské pohřby byly spíše záležitostmi středověku a v novověku přetrvávaly jen ojediněle.

Sledována byla rovněž pohřební výbava. V tomto souboru nebyl hrobový inventář příliš četný, evidováno bylo pouze 463 nálezů u 311 jedinců. Jde o pohřební výbavu typickou pro období novověku, která se od srovnatelných lokalit výrazně nelišila. V souboru se nejčastěji vyskytují devocionálie, a to především křížky, medailony a růžence. Velmi často se vyskytovaly součásti oděvu jako knoflíky a oděvní spínání, naopak méně časté byly nálezy mincí, šperků, ozdob a částí oděvu. K ojedinělým nálezům se řadí dvojce nůžky v hrobech těhotných žen, rostliny, modlitební knížky, zubní protéza nebo rolnička v dětském hrobě. Hrobová výbava se mezi dospělými a nedospělými jedinci výrazně nelišila, stejně tak jako mezi muži a ženami. V mužských hrobech lehce převažovaly knoflíky, zatímco u žen ozdoby, šperky, korálky a součásti oděvu. Mezi jednotlivými věkovými kategoriemi však některé rozdíly zaznamenány byly. V hrobech plodů a novorozenců se nevyskytoval žádný nález oděvu a jeho součástí. Toto není překvapující vzhledem ke skutečnosti, že se malé děti obvykle pohřbívaly v povijanu či křticí košilce. V hrobech věkové kategori *infans* se hojně vyskytovaly knoflíky, zatímco u juvenilních jedinců se překvapivě vyskytovaly pouze v jednom hrobě. Kromě vyhodnocení souboru základními statistickými metodami byl soubor podroben vícerozměrové analýze, konkrétně faktorové analýze. Hodnoty faktorového skóre dosahovaly velmi slabých hodnot a nepodařilo se identifikovat žádné výrazné pravidelnosti.

I přesto ukázala faktorová analýza některé trendy v pohřebním ritu. Zajímavé zjištění přinesl faktor 2, který ukázal, že v hrobech, kde se vyskytují korálky a medailon, se neobjevuje kříž a mince.

Hlavním nedostatkem tohoto souboru je nízká četnost artefaktů. Na četnost pohřební výbavy z archeologických výzkumů může mít zásadní vliv porušenost hrobu a to, do jaké míry mohl být odkryt. Vzhledem k omezeným možnostem archeologických výzkumů, které probíhají pouze na stavbou ohrožené ploše, zůstane vždy nějaká část jedince ponechána v profilu výkopu. I na tuto problematiku zde byla zaměřena pozornost. Ukázalo se, že nejvíce nálezů se vyskytovalo u kompletně odkrytých a neporušených hrobů.

Zhruba u poloviny hrobů v souboru byly evidovány pozůstatky rakve v podobě hřebíků, dřeva či kování. V některých případech se dochovaly dřevěné i kovové rakve. Přítomnost rakve byla potvrzena u 615 hrobů. V případě dětských hrobů, stejně jako u dospělých, nebyl evidován výrazný rozdíl mezi hroby s pozůstatky rakví a bez nich. V rámci věkových kategorií se ukázalo, že u kategorie *fetus/neonatus* byly četnější nálezy dokládající přítomnost rakve, naopak u juvenilních jedinců převažovaly hroby bez nálezů z rakví. Sledován byl také vliv odkryvu a porušenosti hrobu na četnost nálezů z rakví. Nejvyšší počet nálezů z rakví byl u kompletně odkrytých hrobů a naopak nejméně u minimálně odkrytých. Porušenost hrobu četnost nálezů z rakví příliš neovlivnila. Pokud by byly brány v potaz pouze kompletně odkryté hroby, přítomnost rakve by v tomto souboru jasně převažovala. Rovněž bylo zjištěno, že u jedinců s pohřební výbavou výrazně převyšuje přítomnost rakve. To by podporovalo fakt, že za josefínských reforem, kdy byly vydány restriktce v pohřbívání, se nesmělo pohřbívat v rakvi, ani s pohřební výbavou. Možným vysvětlením však mohou být také přírodní podmínky, které zachovaly jak rakev, tak pohřební výbavu, nebo je naopak je nezachovaly vůbec.

8. ZÁVĚR

Závěrem lze říci, že ve zkoumaném souboru nebyl evidován signifikantní rozdíl ve způsobu pohřbívání nedospělých a dospělých jedinců, a to jak v rámci uložení do hrobu, prostorových aspektů, tak i pohřební výbavy. V drtivé většině se dětské hroby vyskytovaly společně s dospělými v jednom prostoru. Výjimku tvoří pouze dvě lokality, kde byly zaznamenány kumulace hrobů nedonošených a novorozených dětí u zdi kostela, které mohly souviset s rituálními pohřby nepokřtěných dětí. Pohřbívání dětí na vymezeném prostoru hřbitova je doloženo v písemných i archeologických pramenech. Patrně v určitém časovém horizontu existovaly určité rozdíly v pohřbívání dětí, avšak v tomto souboru se je nepodařilo zachytit.

Zkoumaný soubor má svá úskalí, která se odvíjejí především od charakteru samotného archeologického výzkumu, kvality jeho dokumentace a následného zpracování. Převážnou část současných odkryvů tvoří záchranné archeologické výzkumy probíhající pouze na ploše bezprostředně ohrožené stavební činností. Dochází tak k odkryvu nekompletních hrobů, jejichž mnohdy převážná část zůstane v profilech výkopu. Vyzvednutý kosterní soubor má pak nízkou kvantitativní zachovalost, což znesnadňuje následnou antropologickou analýzu. Totéž platí o artefaktech. Hrobová výbava či pozůstatky rakví se mohou nacházet u neodkryté části skeletu a hrob je pak mylně označen jako „hrob bez výbavy“. Oproti badatelskému výzkumu může být metodika záchranného archeologického výzkumu mnohdy ovlivněna probíhající stavbou, termínem dokončení či finančním rozpočtem. Dokumentace pak probíhá velmi spěšně, což se projeví na její kvalitě a výpovědní hodnotě. Ačkoliv v některých případech záchranný archeologický výzkum nemůže probíhat zcela podle doporučených metodických standardů, mělo by být vynaloženo maximální úsilí pro důkladnou dokumentaci celé archeologické situace a pro odbornou exkavaci kosterních pozůstatků za přítomnosti antropologa.

Pro ucelenou představu a vytěžení maxima informací o pohřebním ritu (nejenom) v novověku by bylo zapotřebí plošného systematického výzkumu

celého pohřebního areálu. Důraz by měl být kladen především na preciznost odkryvu kosterních pozůstatků a důkladnou dokumentaci archeologických situací a stratigrafických vztahů. Stratigrafie je nezbytná pro rozklíčování vztahů mezi jednotlivými hroby či jinými kontexty, které později mohou pomoci s datací hrobů v případě, že nejsou přítomny chronologicky citlivé artefakty. Samozřejmostí by měla být kvalitní fotografická dokumentace (ideálně fotogrammetrie) a geodetické zaměření. Geodetem zpracované výstupy je pak možné dále využít např. pro aplikaci prostorové analýzy. Nezbytná je také mezioborová spolupráce s dalšími vědními obory, především s antropology, ale i historiky, etnografy a s odborníky památkové péče či genetiky. Při studiu novověkého pohřebního ritu je rovněž důležité se opřít o poznatky z historie, dějin umění a analýz písemných pramenů, zejména farních matrik.

V předchozím odstavci byl popsán „ideální“ výzkum pohřebiště, který by mohl přinést odpovědi na dosud nezodpovězené otázky v oblasti novověkého pohřbívání. K neprobádaným tématům patří například sociální topografie pohřebišť, podrobná analýza pohřební výbavy a přítomnost zmiňovaných prostorů pro dětské pohřby, kterých je zatím u nás dokumentováno poskrovnu. „Ideální“ archeologický výzkum v nejbližších dnech pravděpodobně nenastane, nicméně je třeba mít na paměti, že každý archeologický výzkum je dalším dílem skládačky našeho poznání o novověkém pohřebním ritu. Možná právě nové a dosud nezpracované archeologické výzkumy přinesou další cenné informace, které obohatí současnou pramennou základnu a pomohou zodpovědět zmíněné otázky.

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Anderle, J. 2006: Románský kostel v Liticích, *Plzeňský rozhled* 10, 42.
- Ariès, P. 1960: *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paris.
- Ariès, P. 2000a: *Dějiny smrti I.: Doba ležicích*. Praha.
- Ariès, P. 2000b: *Dějiny smrti II.: Zdivočelá smrt*. Praha.
- Arnold, K. 1991: K sociálním dějinám dětství ve středověku. *Historická demografie* 15, 123–140.
- Bartoš, F. 1888: *Naše děti: jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společná práce*. Brno.
- Bartošková, A. 2013: Obolus mrtvých a jeho význam pro datování archeologických pramenů, *Archaeologia historica* 38, 129–138.
- Baxter, J. E. 2005: *The archaeology of Childhood: Children, gender and material culture*. Walnut Creek.
- Bednárik, R. 1972: *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava.
- Beranová, M. 1989: Kovové vínky pražských dívek ze 17. a první poloviny 18. století, *Archaeologica Pragensia* 10, 269–280.
- Bělohávek, M. (ed.) 1965: *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*. Plzeň.
- Bělohávek, M. 1997: *Plzeňská předměstí*. Plzeň.
- Bláha, J. 1996: Církevní a laická společnost v Olomouci v některých projevech středověké hmotné kultury, *Archaeologia historica* 21, 169–181.
- Blažková-Dubská, G. 2005: Několik poznámek k archeologickému studiu novověkého pohřbívání v Čechách (Úvod ke studiu novověkých pohřebišť na Pražském hradě). In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I/1, Castrum Pragense* 7, 201–216.
- Blažková-Dubská, G. 2006: Novověké pohřebiště v Jízdárně, *Castrum Pragense* 7/I.2, 145–174.
- Blažková, G. – Omelka, M. – Řebounová, O. 2015: Death and burial in post-medieval Prague. In: Tarlow, S. (ed.), *The archeology of death in post-medieval Europe* 204–221. Berlin.
- Boháčová, I. – Blažková, G. 2011: Pohřebiště na Loretánském náměstí v Praze-Hradčanech: archeologický výzkum Ivana Borkovského a jeho výsledky. Díl 1. Textová část. Díl 2. Dokumentace. Praha.
- Bohunová, M. 2003: *Válečný pohřební ritus*. Disertační práce na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně.
- Borkovský, I. 1975: *Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě*. Praha.
- Bouda, J. – Hanzlíková, H. 2015: K počátkům města Blovic. *Genius loci českého jihozápadu* X, 17–26.

- Bouda, J. – Loukota, M. – Šneberger, J. – Lungová, V. 2018: Záchranný archeologický výzkum u kostela sv. Jana Evangelisty v Blovicích, *Archeologie západních Čech* 9/2, 107–127.
- Bravermanová, M. – Lutovský, M. 2001: Hroby, hrobky a pohřebišť českých knížat a králů. Praha.
- Čapek, L. 2010: Depoziční a postdepoziční procesy středověké keramiky na parcelách Českých Budějovic. Případová studie z domu čp. 6. ZČU v Plzni. Plzeň.
- Čechura, M. 2010: Pohřební ritus ve středověku a novověku ve světle archeologického a antropologického výzkumu, *Archaeologia historica* 35/1–2, 111–120.
- Čechura, M. 2011: Christian, Non-christian or Pagan: The Burials of newborns as a source to understanding of medieval and postmedieval mentality. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (eds.), *Kim jesteś człowiekiem? Funeralia Lednickie* 13. Poznań, 289–297.
- Čechura, M. 2012: Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (okr. Domažlice), *Archaeologia historica* 37/2, 529–538.
- Čechura, M. 2019: Duše nevinná stává se andělem. Dětské hroby jako prostředek komunikace mezi světem pozemským i záhrobním, *Historie – otázky – problémy* 11/1, 52–62.
- Čechura, M. – Frýda, F. 2009: Středověký „Schalenstein“ z Albrechtic, *Archaeologia historica* 34, 587–590.
- Čermáková, E. 2002: Problémy dětství v neolitu střední Evropy, *Pravěk Nová Řada* 12, 7–45.
- Čermáková, E. 2007: Postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury. In: Kazdová, E. – Podborský, V. (eds.), *Studium sociálních a duchovních struktur pravěku*. Brno. 207–255.
- Černá, L. 2019: Nestandardní deponace dětských ostatků v českém a moravském pravěku a jejich interpretace z hlediska etnohistorických paralel. Diplomová práce. FF ZČU. Plzeň.
- Čiháčková, L. – Omelka, M. – Řebounová, O. 2011: Nálezy z archeologického výzkumu hřbitova u kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku, *Archeologie ve středních Čechách* 15, 1029–1049.
- Crawford, S. 1999: *Childhood in Anglo-Saxon England*. Stroud.
- Crawford, S. 2007: Companions, co-incidences or chattels? Children and their role in early Anglo-Saxon multiple burials?. In: Crawford, S. – Shepherd, G. (eds.), *Children, Childhood and Society*. IAA Interdisciplinary Series I: Studies in Archaeology, History, Literature and Art, Oxford, 83–92.
- Daniell, Ch. 1999: *Death and burial in Medieval England*. London – New York.
- Delumeau, J. 1998: *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha.
- Descoedres, G. – Cueni, A. – Hesse, Ch. – Keck, G. 1995: *Sterben in Schwyz*. Basel: Schweizerischer Burgenverein.

- Dinzelbacher, P. 2004: *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očištec ve středověku*. Vyšehrad.
- Dofková, A. – Kováčik, P. – Rataj, P. – Veselá, P. 2015: *Opava Pivovar – Horní dvůr: Novověký hřbitov – základní analýza a předběžné shrnutí. I, Svazek 1. Slezská univerzita v Opavě. Opava.*
- Doležal, A. 2001: *Od babictví k porodnictví*. Praha.
- Duday, H. 2009: *The Archaeology of the Dead. Lectures in Archaeoethanatology*. Oxford.
- Dudková, V. – Orna, J. (eds.) 2015: *Od špitálu ke galerii. Archeologické poznání vývoje lokality "U Zvonu" v Plzni. Západočeské muzeum v Plzni. Plzeň.*
- Dudková, V. – Orna, J. – Lungová, V. – Šneberger, J. – Omelka, M. 2018: *Výzkum u kostela sv. Petra a Pavla v Liticích, Archaeologia historica 43/1, 35–49.*
- Duma, P. 2010: *Grób Alienata. Pochówki dzieci nieochrzczonych, samobójców i skazańców w późnym średniowieczu i dobie wczesnonowożytej*. Kraków.
- Duma, P. 2015: *Śmierć nieczysta a Śląsku. Studia nad obrzędkiem pogrzebowym społeczeństwa przedindustrialnego – Profane death in Silesia. A study on funeral practices of the preindustrial society*. Wrocław.
- Dülmen, R. 1999: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Praha.
- Dvořáčková-Malá, D. – Holý, M. – Sterneček, T. – Zelenka, J. a kol. 2019: *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*. Praha.
- Eggenberger, P. – Ulrich-Bochsler, S. – Schäublin, E. 1983: *Beobachtungen an Bestattungen in und um Kirchen im Kanton Bern aus archäologischer und anthropologischer Sicht. Zeit schrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 40, 221–240.*
- Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M. 1980: *Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons. Journal of Human Evolution 9, 517–549.*
- Flek, F. – Kubálek, P. – Omelka, M. – Podliská, J. 2009: *Excavation of the Early Modern period cemetery on the grounds of the former Capuchin monastery at St. Joseph's in Prague's New Town. Studies in Post-Medieval Archaeology 3, 407–452.*
- Francek, J. 2000: *Zločin a sex v českých dějinách*. Praha.
- Frolík, J. 2004: *Záchranný výzkum na místě zaniklého benediktinského kláštera v Podlažicích (okr. Chrudim), Zprávy ČAS – Supplément 56, 33–34.*
- Frolík, J. 2007: *Záchranné výzkumy u středověkých kostelů na Chrudimsku a Pardubicku, Zprávy ČAS – Supplément 68, 48–49.*
- Frolík, J. 2017: *Pohřbívání ve vrcholném středověku a novověku na Chrudimsku, Pardubicku a Kolínsku. Archaeologia historica 42/1, 187–205.*
- Frolík, J. – Musil, J. 2007: *Záchranné archeologické výzkumy v Chrudimi v roce 2006, Zprávy ČAS – Supplément 68, 46–48.*

- Frolík, J. – Musil, J. 2016: Příspěvek k sociální identifikaci středověkých obyvatel Chrudimi na příkladu hřbitova u kostela Nanebevzetí Panny Marie, *Archaeologia historica* 41, 243–262.
- Frolík, J. – Mácalová, M. – Stránská, P. 2016: Kostel sv. Václava v Jezbořicích (okr. Pardubice) a počátky pohřbívání u něho, *Východočeský sborník historický* 30, 5–97.
- Galeta, P. – Šneberger, J. – Friedl, L. – Pankowská, A. – Jurman, K. – Kubátová, I. 2015: Katalog kosterního souboru ze hřbitova u kostela sv. Máří Magdalény v Plzni. Katedra antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Plzeň.
- Genep, A. 1997: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha.
- Grefen-Peters, S. 1992: Doppelbestattungen in awarischen Gräberfeldern. Wege und Grenzen der anthropologischen Forschung. In: Daim, F. (ed.), *Awarenforschungen*. Wien, 1193–1228.
- Grosmannová, D. 2002: Medaile a svátostky poutních míst na Moravě, *Numismatik* 7, 20–22.
- Habovštiak, A. 1961: Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.–XIII. storočí, *Slovenská archeológia* 9, 451–482.
- Halama, J. – Goš, V. – Plaštiaková, M. 2009: Městský příkop, brána, hřbitov a středověký dům. *Středověký Šumperk očima archeologa*, *Severní Morava* 95, 3–11.
- Halcrow, S. E. – Tayles, N. 2008: The bioarchaeological investigation of childhood and social age: Problems and prospects. *Journal of Archaeological Method and Theory* 15, 190–215.
- Hanáková, H. – Martinec, V. – Vyhnánek, L. 1975: Barokní pohřby od sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, *Sborník Národního muzea v Praze*, 31/B, 91–107.
- Hanuliak, M. 2010: Sociálna pozícia detských jedincov petrifikovaná v pohrebiskovom materiáli z 9.–10. storočia, *Archaeologia historica* 35, 169–181.
- Hanuliak, M. – Ragač, R. 2000: Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica a Kostola sv. Ducha v Slovenskej Ľupči, *Archaeologia historica* 25, 233–244.
- Hanušová, V. 2011: Pohřební ritus a hmotná kultura pohřebišť 16.–19. století v Čechách, *Acta Fakulty filozofické ZČU v Plzni* 4/11, 51–67.
- Hanušová, V. – Thomová, Z., 2012: Pohřebišťe a hmotná kultura u kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 25, 209–229.
- Havel, J. 1980: Hromadný hrob bělohorských bojovníků, *Archaeologica Pragensia* 1, 227–231.
- Heřmánek, P. 2015: „Aby nemuseli nakonec žebřati“. Příběhy z dějin karlínské Invalidovny. *Traumata války*. Sv. 3. Praha.
- Horáčková, L. – Strouhal, E. – Vargová, L. 2004: *Základy paleopatologie*. Brno.

- Horváthová, E. 1993: Predstavy o posmrtnom živote v koreláciach s pohrebnými obradmi. In: Krekovič, E. (ed.), Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 60–68.
- Hutchinson, D. L. – Mitchem, J. M. 2001: Correlates of contact: epidemic disease in archaeological context, *Historical Archaeology* 35/2, 58–72.
- Chapman, E. R. 2015: Children and child burial in medieval England. Dissertation. University of Cambridge.
- Chroustovský, L. – Průchová, E. 2011: Classification of Post-medieval Secondary Mortuary Practices and Disturbances, *IANSA II* /1, 55–62.
- Illi, M. 1992: Wohin die Toten Gingen. Begräbnis und Kirchhof in der vorindustriellen Stadt. Zürich.
- Kačl, P. – Průchová, E. 2017: Komplex zaniklých hřbitovů v Praze-Karlíně, *Archaeologia historica* 42/1, 153–185.
- Kamp, K. A. 2001: Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood, *Journal of Archaeological Method and Theory* 8, 1–34.
- Kaplová, V. 1997: Historie sv. Tomáše Becketa a biskupského hrádku v Mohelnici. Závěrečná práce. Cyrilometodějská teologická fakulta UP. Olomouc.
- Kašparová, H. 2012: Dětství ve středověku z pohledu archeologie. Diplomová práce. FF ZČU. Plzeň.
- Kenzler, H. 2002: Der Friedhof von Breunsdorf – Untersuchungen zum Totenbrauchtum in Mittelalter und Neuzeit. In: Oexle, J. (ed.), *Kirche und Friedhof von Breunsdorf*. Dresden: Landesamt für Archäologie, 147–165.
- Kneidl, F. 1923: Dějiny Karlína I. Špitálsko za branou poříčskou od dávných časů až do založení Karlína. Praha.
- Kostka, M. – Šmolíková M. 1998: Archeologický výzkum hřbitova u kostela sv. Klimenta v Praze-Bubnech. O pohřebním ritu 19. století, *Archeologické rozhledy* 50/4, 822–836.
- Kostrouch, F. – Kodera, P. 2010: Výzkum hřbitova u kostela sv. Jana Evangelisty v Blovicích, *Archaeologia historica* 35, 183–202.
- Kovář, D. – Thomová, Z. 2017: Výsledky záchranného archeologického výzkumu hřbitova a kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích. *Archaeologia historica* 42/2, 617–649.
- Kovařík, P. 2001: Klíč k pražským hřbitovům. Praha.
- Kowalczyk, E. 2004: Chrześcijańskie milosierdzie. Rzecz o pochówkach dzieci nie ochrzczonych (na przykładzie północnego Mazowsza). In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (eds.), *Dusza maluczka, a strata ogromna*. *Funeralia Lednickie* 6, Poznań, 103–114.
- Král, P. 2002: Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity.

- Král, P. 2004: Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity.
- Králíková, M. 2007: Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy. In: Malina, J. (ed.), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* 35. Brno.
- Krause, Ch. – Mishler, C. – Bruce, C. R. 2003: *Standard catalog of world coins (1601–1700)*. Iola.
- Krtička, L. – Adamec, M. – Bednář, P. 2012: *Manuál pracovních postupů v GIS pro oblast sociálního výzkumu a sociální práci*. Ostrava.
- Krupica, O. 1954: Výskum v Krásne na Slovensku v r. 1953, *Archeologické rozhledy* 6, 361–368.
- Kučera, P. 2004: Kaple vojenského hřbitova v Karlíně aneb znovuzrození kulturní památky, *Věstník Klubu Za starou Prahu* 3, 23–24.
- Kunc, F. J. 1937: *Od počátku až do skonání světa*. Praha.
- Kyll, N. 1972: *Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier*. Bonn.
- Kytlicová, O. 1968: Slovanské pohřebiště v Brandýsku, *Památky archeologické* 59/1, 193–248.
- Langenegger, E. 1996: „Hominem priusquam genito dente cremari mos genitum non est.“ Zu den Neonatengräbern im römischen Gutshof von Neftenbach ZH. *Archäologie der Schweiz* 19/4, 156–158.
- Lábek, L. 1928: *Hrad a osada Litice*. Plzeň.
- Le Goff, J. 2008: Onen svět. In: Le Goff, J. – Schmitt, J. C. (eds.), *Encyklopedie středověku*, Praha, 454–463.
- Lenderová, M. – Rýdl, K. 2006: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha.
- Lewis, M. E. 2007: *The bioarchaeology of children: perspectives from Biological and Forensic Anthropology*. Cambridge.
- Lillehammer, G. 1989: A Child is Born. The Child's World in an Archaeological Perspective, *Norwegian Archaeological Review* 22/2, 89–105.
- Lucy, S. 1994: Children in Early Medieval Cemeteries. *Archaeological Review from Cambridge* 13, 21–34.
- Macháček, J. 2001: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno.
- Maresh, M. M. 1970: Measurements from roentgenograms. In: McCannom, R. W. (ed.). *Human Growth and Development*, 157–200.
- Martinovský, I. (ed.) 2004: *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha.
- Měchurová, Z. 2010: Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech, *Archaeologia historica* 35, 95–107.

- Měřinský, Z. 2007: Hrad Rokštejn. Dějiny, stavební vývoj a výsledky čtvrtstoletí archeologického výzkumu 1981–2006. Brno.
- Miechowicz, L. 2007: Późnośredniowieczne i nowożytnie pochówki dzieci w naczyniach glinianych na przykładzie znaleziska z Wyszatyc, gm. Żurawica, pow. Przemysł. In: Garncarski, J. (ed.), Późne średniowiecze w Karpatach polskich. Krosno, 517–534.
- Michálková, I. – Michálek, L. 2008: Zaniklé pražské vojenské hřbitovy. Praha.
- Mittermeier, I. 1989: Die Ausgrabung im Domhof zu Passau, Bilanz der Jahre 1987 und 1988. Forträge des Niederbayerischen Archäologentages 7, 119–169.
- Navrátilová, A. 1996: „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu, Český lid 83, 21–30.
- Navrátilová, A. 1998: Hřbitov jako místo kontaktu dvou světů, Folia ethnographica 32, 153–161.
- Navrátilová, A. 2004: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha.
- Neugebauer, Ch. – Neugebauer, J. W. 1981: Die Ausgrabungen in der Pfarrkirche Klosterneuburg – St. Martin 1977–1982. Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 31, 121–135.
- Neustupný, E. 1979: Vektorová syntéza sídlištní keramiky. Archeologické rozhledy 31, 55–74.
- Neustupný, E. 1997: Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová analýza. In: Macháček, J. (ed.), Počítačová podpora v archeologii 2. Plzeň, 237–258.
- Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň.
- Neustupný, E. – John, J. (eds.) 2005: Příspěvky k archeologii 2. Plzeň.
- Nodl, M. 1996: Dětství v předmoderní době. Souvislosti, Revue pro křesťanství a kulturu 4, 7–29.
- Nodl, M. 2006: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti – hříšníci ve středověku, Dějiny a současnost 1, 30–33.
- Novák, R. 2005: Kontinuita pohřbívání na pravěkých pohřebištích. In: Neustupný, E. – John, J. (eds.), Příspěvky k archeologii 2, Plzeň, 153–199.
- Ohler, N. 2001: Umírání a smrt ve středověku. Jinočany.
- Omelka, M. 2009: Hřbitov u kostela sv. Jana v Oboře ve Šporkově ulici čp. 332/III na Malé Straně v Praze, Staletá Praha 25, 93–101.
- Omelka, M. – Řebounová, O. – Šlancarová, 2009: Poznámky k pohřební výbavě a její symbolický význam pro obyvatele barokních Čech a Moravy, Archaeologia historica 34, 591–602.
- Omelka, M. – Řebounová, O. 2017: Stav a perspektivy bádání novověkého pohřebního ritu v Čechách, Archaeologia historica 42, 117–133.

- Omelka, M. – Šlancarová, V. 2007: Soubor prstenů ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha – Malá Strana), *Archeologie ve středních Čechách* 11, 671–709.
- Omelka, M. – Šlancarová, V. 2013: Nálezy šperků, devocionálií a součástí oděvů z kostela svatého Jakuba v Jihlavě, *Archeologické výzkumy na Vysočině* 3/1, 75–132.
- Orna, J. – Dudková, V. – Šneberger, J. v tisku: *Archaeologia historica*.
- Paukert, V. 1978: Moravské románské karnery a kaple tzv. Cyrilka v Podivíně, *Jižní Morava* 14, 111–118.
- Petráň, J. (ed.) 1995: Dějiny hmotné kultury II/1. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha.
- Petráň, J. (ed.) 1997: Dějiny hmotné kultury II/2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha.
- Ploss, H. H. 1876: *Das Kind in Brauch und Sitte der Völker. Anthropologische Studien. I. Band.* Stuttgart.
- Poche, E. (ed.) 1977: Umělecké památky Čech 1. A/J. Praha.
- Poche, E. (ed.) 1978: Umělecké památky Čech 2. K/O. Praha.
- Poche, E. (ed.) 1980: Umělecké památky Čech 3. P/Š. Praha.
- Poche, E. (ed.) 1982: Umělecké památky Čech 4. T/Ž. Praha.
- Poláková, Z. – Furmánek, V. – Kaczarová, I. 2016: Hrob dieťaťa v nádobe z plochy zaniknutého kostola a cintorína v Pincinej (okres Lučenec), *Archaeologia historica* 41/2, 285–307.
- Prohaska-Gross, Ch. 1992: Der Spitalfriedhof. In: Lutz, D – Prohaska-Gross, Ch. (eds.), *Vom dem grossen Brand. Archäologie zu Füssen des Heidelberger Schlosses.* Stuttgart: Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, 27–33.
- Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami). *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana. Supplementum* 1. Brno.
- Průchová, E. 2007: Pohřby nedospělých jedinců u kostela sv. Bartoloměje v Plzni. Študijné zvesti archeologického ústavu SAV 42, 153–162.
- Pusztai, T. 1994: Eine Bestattung mit Scherenbeigabe an der Wewnde (*sic*) des 17.–18. Jahrhunderts von Zsámbék. In: *A kökörtól a középkorig – Von der Steinzeit bis zum Mittelalter.* Szeged, 531–543.
- Ruttkay, A. 1984: Ducové „Kostolec“, obec Moravany nad Váhom, okr. Trnava, výskum v rokoch 1968–1972 a 1975. Charakteristika jednotlivých fáz pochovávania. In: Hanáková, H. – Sekáčová, A. – Stloukal, M. (eds.), *Pohřebiště v Ducovém I.*, Praha. 5–23.
- Ruttkay, A. 1992: Novoveká fáza cintorína na „Kostolci“ při Ducovom. *Slovenská numismatika* 12, 91–120.
- Shennan, S. 2004: *Quantifying Archaeology.* Edinburgh.

- Scherbaum, J. 2005: Die Grabung in der Pfarrkirche Maria Himmelfahrt in Irlbach, Lkr. Regensburg. Beiträge zur Archäologie in der Oberpfalz und Regensburg 7, 223–246.
- Schütte, S. 1984: 5 Jahre Stadtarchäologie. Das neue Bild des alten Göttingen. Göttingen.
- Sládek, V. – Galeta, P. – Sosna, D. – Čechura, M. 2008: Metody terénní antropologie a dokumentace kosterních nálezů: příklad hřbitova u kostela Sv. Ducha ve Všerubech. In: Macháček, J. (ed.), Počítačová podpora v archeologii 2, Brno, 314–939.
- Slivka, M. 1997: Dieťa na prvej i poslednej ceste: Pochovávanie detí v nádobách, Hieron 2, 71–85.
- Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy. Praha.
- Sofaer-Derevenski, J. (ed.) 1994: Where are the Children? Accessing Children in the Past. Archaeological Review from Cambridge 13/2, 7–20.
- Sofaer-Derevenski, J. (ed.) 2000: Children and Material Culture. London and New York.
- Soukup, J. 2010: Živé kameny litického kostela. Kostel sv. Petra a Pavla v Plzni-Liticích. Plzeň.
- Stehlíková, B. 2012: Doklady hrobové výbavy z novověkého pohřebiště u kostela Sv. Máří Magdalény v Plzni. Bakalářská práce. FF ZČU. Plzeň.
- Strnad, J. (ed.) 1883: M. Šimona Plachého z Třebnice paměti plzeňské. Plzeň.
- Strnad, J. (ed.) 1891: Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. Část I. Od r. 1300–1450. Plzeň.
- Stuchlík, S. 2007: Pohřby v nádobách v době bronzové na Moravě, Študijné zvesti archeologického ústavu SAV 42, 197–210.
- Šikulová, V. 1968: Předběžná zpráva o výzkumu kostela sv. Václava v Ostravě, Přehled výzkumů 1967, 101–103. Brno.
- Šmejda, L. 2003: Hlavní osy variability pohřebního ritu na lokalitě z mladšího eneolitu a starší doby bronzové u Holešova, okr. Kroměříž. In: Šmejda, L. – Vařeka, P. (eds.), Sedmdesát neústupných let. Plzeň, 179–198.
- Šmejda, L. 2004: Potential of GIS for analysis of funerary areas: prehistoric cemetery at Holešov, distr. Kroměříž, Czech Republic. In: Šmejda, L. – Turek, J. (eds.), Spatial Analysis of Funerary Areas. Plzeň, 57–68.
- Šolle, M. 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, Památky archeologické 81/1, 140–207.
- Štajnochr, V. 2001: Funerální nádoby – smrt a život post mortem v mytické skutečnosti. In: Lorenzová, H. – Petrasová, T. (eds.) Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha, 334–348.
- Tarlow, S. 2013: Ritual, Belief and the Dead in Early Modern Britain and Ireland, Cambridge: University Press.
- Tarlow, S. (ed.) 2015: The Archaeology of Death in Post-Medieval Europe, Boston: De Gruyter.

- Tomková, K. – Frolík, J. 2005: Topografie pohřbívání v areálu Pražského hradu a na jeho předpolích. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I./1., *Castrum Pragense* 7, 7–18.
- Turek, J. 2000: Being a Beaker Child. The Position of Children in Late Eneolithic Society. In: Pavlů, I. (ed.), *In Memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum* 13, 424–438.
- Tvrdý, Z. 2008: Antropologický materiál z kostela sv. Václava v Ostravě. In: Měřínský, Z – Klápště, J. (eds.), *Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 1*, Brno, 212–215.
- Ubelaker, D. H. 1989: *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*. Washington DC.
- Ulrich-Boschsler, S. 1996: Kirchengrabungen – wichtiger Fundus für Archäologie und Anthropologie, *Archäologie der Schweiz* 19, 162–166.
- Ulrich-Boschsler, S. 1997: *Anthropologische Befunde zur Stellung von Frau und Kind in Mittelalter und Neuzeit*. Bern.
- Ulrich-Bochsler, S. – Gutscher, D. 1994: Die Wallfahrt mit totgeborenen Kindern zur Marienkapelle in Oberbüren (Kanton Bern). In: Jezler, P. (ed.), *Himmel Hölle Fegefeuer: Das Jenseits im Mittelalter. Eine Ausstellung des Schweizerischen Landesmuseums in Zusammenarbeit mit dem Schnütgen-Museum und der Mittelalterabteilung des Wallraf-Richartz-Museums der Stadt Köln* Zürich, 192–194.
- Unger, J. 2000: Pohřební ritus městského obyvatelstva 13. až 18. století v archeologických pramenech Moravy a Slezska, *Archaeologia historica* 25, 335–356.
- Unger, J. 2002: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. až 16. století. In: Malina, J. (ed.), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* 9. Brno.
- Unger, J. 2006: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. In: Malina, J. (ed.), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* 9. Brno.
- Ungerman, Š. 2007: Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích – Na pískách. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 42, 221–237.
- Vejnarová, R. 2013: Deficit dětských kosterních pozůstatků ve funerálních celcích Evropy. *Bakalářská práce*. PřF UK. Praha.
- Vélová, L. 2010: Problematika dětských pohřbů v pravěku na našem území. *Diplomová práce*. PřF UK. Praha.
- Víšková, M. 2011: Antropologická analýza kosterního materiálu ze hřbitova okolo chrámu Sv. Ducha v Hradci Králové. *Diplomová práce*. PřF Masarykova univerzita. Brno.
- Weis, K. 1935: Český jih a Šumava v lidové písni I/11–12.
- Wondrák, E. 1999: *Historie moru v českých zemích*. Praha.

- Zawadzka-Antosik, B. 1973: Pochówki dzieci w naczyniach glinianych. *Wiadomości Archeologiczne* 38/2, 365–369.
- Zíbrt, Č. 1906: Vysejpací rakve z doby Josefa II. *Český lid* 16, 87–89.
- Zíbrt, Č. 1910: Sladovnické obyčeje, zábavy, slavnosti a pověry v nákladnických domech a pivovarech českých. Praha.
- Zuber, R. 1987: Osudy moravské církve v 18. století. Praha.
- Zůbek, A. 2018: Hřbitov při kostele sv. Jakuba v Brně. Vyhodnocení archeologických poznatků. Brno.

Nepublikované zdroje:

- Bouda, J. – Loukota, M. 2017: Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při akci „Odvodnění kostela sv. Jana Evangelisty v Blovicích“. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu Muzea jižního Plzeňska v Blovicích, p. o. Blovice.
- Čechura, M. 2000: Všeruby. Kostel sv. Ducha. Předběžná nálezová zpráva za rok 2000. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu OZAV ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Čechura, M. 2003: Všeruby. Kostel sv. Ducha. Předběžná nálezová zpráva za rok 2001. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu OZAV ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Dudková, V. 2016: Kostel sv. Petra a Pavla, Plzeň-Litice, stavební úpravy – odvlhčení. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu OSD ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Hrubá, H – Půtová, L. 2016: Horažďovice, Mírové nám. ppč. 2760/2, 2760/3, 2760/11, 2824, 3191. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při projektu rekonstrukce a revitalizace Mírového náměstí. DÍL 1/3 – textová část, PŘÍLOHY Č. 1–9. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu ZIP, o. p. s. Plzeň.
- Kačl, P. 2017: Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu provedeného při akci „AFI KARLÍN BUSINESS CENTRE“. Číslo akce Archeo Pro: 35/13 AP. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu Archeo Pro, o. p. s. Praha.
- Kačl, P. 2018: Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu provedeného při akci „AFI KARLÍN BUSINESS CENTRE“. Číslo akce Archeo Pro: 41/16 AP. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu Archeo Pro, o. p. s. Praha.
- Kostrouch, F. – Kodera, P. 2004: Blovice Kostel sv. Jana Evangelisty. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu ZIP, o. p. s. Plzeň.
- Lafková, H. 2015: MOHELNICE „Revitalizace Kostelního náměstí“. ARO NZ 70/2014. Investorská nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu.

- Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu ARCHAIA Olomouc, o. p. s. Olomouc.
- Lungová, V. 2015: Antropologická zpráva. Plasy – kostel sv. Václava s hrobkou Metternichů, 1. etapa, část B. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu OSD ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Lungová, V. 2016a: Mohelnice – Revitalizace Kostelního náměstí. ARO 066/2014. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu ARCHAIA Olomouc, o. p. s. Olomouc.
- Lungová, V. 2016b: Mohelnice – Kostelní náměstí, Bikrosový park. ARO 054/2014. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu ARCHAIA Olomouc, o. p. s. Olomouc.
- Lungová, V. – Šneberger, J. 2016: Antropologická zpráva. Litice – kostel sv. Petra a Pavla. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu OSD ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Lungová, V. – Šneberger, J. – Půtová, L. 2017a: Antropologická zpráva. Kostel sv. Václava s hrobkou Metternichů, 1. etapa, část B2, C1, C2. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu OSD ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Lungová, V. – Šneberger, J. – Půtová, L. 2017b: Antropologická zpráva. Kostel sv. Václava s hrobkou Metternichů, 1. etapa, část C1, C2. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu OSD ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Omelka, M. – Selmi Wallisová, M. 2012: Nálezy z hrobů v ulici V Jirchářích na Novém Městě pražském, rkp. ulož. v archivu autorů, bez inv. č.
- Orna, J. 2017: Kostel sv. Petra a Pavla, Plzeň-Litice, stavební úpravy – odvlhčení. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu OSD ZČM v Plzni, p. o. Plzeň.
- Průchová, E. 2014: Praha 8 – Karlín, ul. Pernerova, Korybutova. Zrušené hřbitovy u Invalidovny: vojenský, helvetský a luteránský. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu Archeo Pro, o. p. s. Praha.
- Přemyslovská, P. 2013: Plzeň 1 – Roudná, hřbitov u Všech svatých. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při úpravách hřbitova v okolí kostela Všech svatých. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu ZIP, o. p. s. Plzeň.
- Schneiderwinklová, P. – Postránecká, K. – Široký, R. – Wasková, M. 2006a: Plzeň, náměstí Republiky. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při rekonstrukci plochy I. Sondy 01-02/05, 13-15/05 a 18/06. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu ZIP, o. p. s. Plzeň.
- Schneiderwinklová, P. – Široký, R. – Průchová, E. – Militký, J. – Postránecká, K. 2006b: Plzeň, náměstí Republiky. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při rekonstrukci plochy II. Sondy 20-29/06 Řezy 100-149/06. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu ZIP, o. p. s. Plzeň.

Víšková, M. 2010: Hradec Králové – Velké náměstí, červen – září 2010. Antropologický rozbor kosterních pozůstatků ze hřbitova kolem katedrály sv. Ducha. Nepublikovaná antropologická zpráva. Uloženo v archivu MVČ v Hradci Králové, p. o.

Zeman, T. 2014: Mohelnice „Park Pod Hradbami a ulice Školní“. ARO NZ 70/2014. Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Nepublikovaná nálezová zpráva. Uloženo v archivu ARCHAIA Olomouc, o. p. s. Olomouc.

Internetové zdroje:

<https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-ducha-15097384>

<https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-petra-a-pavla-14590636>

<https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-tomase-canterburskeho-s-marianskym-sloupem-535430>

<https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-jana-evangelisty-18596693>

<https://www.plasy.cz/mesto/pamatky/hrobka-metternichu/?ftresult=kostel>

<http://www.muzeum-sumperk.cz/domains/muzeum-sumperk.cz/index.php/cs/kontakty/21-odborne-clanky/237-j-halama-prvni-vysledky-archeologickeho-vyzkumu>

(citováno dne 19. 5. 2021)

10.SUMMARY

This thesis deals with the funeral rite in the modern age (late 15th – 1st half of the 20th century). The thesis focuses mainly on the burials of non-adults, which is often ignored in archaeology. In the past, a number of differences have been documented in the burials of children, where burials are located outside the burial grounds or graves are concentrated in one place. Examples are the eaves-drip burials or burials in vessels of unbaptized children. These situations were documented mainly in Switzerland and Germany (eg. Walkringen, Bleienbach, Göttingen), but also in Czech Republic (eg. Všeruby, Litice). The aim of this thesis was to collect a representative dataset from selected modern age cemeteries and focus on the difference between adults and non-adults burials, or within the age categories of juveniles. The assemblage consist of 1577 graves with 1621 individuals (548 non-adults) from eight modern age churchyards. The obtained dataset was evaluated by statistical methods and subsequently subjected to multidimensional analysis - factor analysis. Cluster analysis in the GIS was also applied to selected localities for which spatial data were available. In the examined assemblage, no significant difference was demonstrated in the burial rites of juveniles and adults, both in terms of burial practiced, spatial aspects and grave goods. In most cases of children and adults were placed together with in same area of cemetery. The issue of knowledge of the post-medieval funeral ritual is basically influenced by the nature of rescue archaeological research. Most rescue archaeological excavations are take place only in the area immediately endangered by building activities. In this way, incomplete graves are uncovered, which often predominate parts of skeletons in the excavation profile. After then, excavated skeletal remains has low quantitative preservation, which makes subsequent anthropological analysis difficult. For obtain maximum information about the (not only) modern age funeral activities, it's necessary comprehensive systematic research of the complete funeral area with emphasis on the careful excavation of skeletal remains and precision documentation of archaeological situations and stratigraphic relationships (photogrammetry, geodetic survey, etc.). Interdisciplinary cooperation with other disciplines is also necessary, mainly with biological anthropologist, but also with historians, ethnographers or experts in genetics.

11. PŘÍLOHY